

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

726444

KÜRESELLEŞME, GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER
VE TÜRKİYE ÜZERİNE ETKİLERİ

126444

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Kerem GÖKTEN

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. A. Hakan ÇERMİKLİ

Ankara - 2003

YÜKSEK ÖĞRETİM ENSTİTÜSÜ
BOKSİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Kerem GÖKTEN'e ait Küreselleşme, Gelişmekte Olan lkeler ve Türkiye zerine Etkileri adlı çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan-----

Prof. Dr. şiir YILMAZ

ye-----

Yrd. Doç. Dr. A. Hakan ÇERMİKLİ (Danışman)

ye-----

Doç. Dr. Nilgün GÜRKAN

ÖNSÖZ

Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından uluslararası ekonomik, politik sistem derin bir dönüşüm sürecine girmiştir. 1970'lerde başlayan dönüşümün, tek kutuplu dünya koşullarında hız kazanması; küreselleşme olgusunu gündeme getirmiştir.

İstihdamdan tüketici alışkanlıklarına, devletin işlevinden popüler kültür öğelerine kadar insana dair tüm alanları etkisi altına alan küreselleşme; disiplinlerin birbirinden ayıramayacak ölçüde iç içe geçtiği bir inceleme konusudur.

Bu çalışmada küreselleşme kavramının ne olduğu, hangi amaçla ortaya atıldığı ve etkileri üzerinde durulmuştur. 20. yüzyıldaki temel gelişme ve eğilimlerin Türkiye'ye yansması da çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır.

Çalışmalarım sırasında bana her konuda yardımcı olan, birikim ve deneyimlerini aktaran tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. A. Hakan ÇERMİKLİ'ye; sorularıma içtenlikle yanıt veren Yrd. Doç. Dr. Yakup KÜÇÜKKALE'ye; teorik önermeleriyle çalışmaya değişik boyutlar katmamı sağlayan Yrd. Doç. Dr. Halis DEMİR'e tüm şükranlarımı sunarım.

Ankara, Mart 2003

Kerem GÖKTEN

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	i-vii
Önsöz.....	i
İçindekiler.....	ii
Kısaltmalar Cetveli.....	v
Tablo ve Şekiller Cetveli.....	vii

GİRİŞ.....	1-3
------------	-----

BİRİNCİ BÖLÜM

1-KÜRESELLEŞME NEDİR?.....	4-15
1.1. Kavramın Ortaya Çıkışı.....	4
1.2. Küreselleşme Yeni Bir Olgu mu?.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

2-KÜRESELLEŞME YANDAŞI VE KARŞITI GÖRÜŞLER.....	16-51
2.1. Görüşlerin Gruplandırılması.....	16
2.2. Küreselleşme Yandaşı Görüşler.....	17
2.3. Küreselleşme Karşiti Görüşler.....	27
2.4. Şüpheli Tezler.....	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3-20. YÜZYILIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	52-117
3.1. 20. Yüzyılın Başlıca Dönemleri.....	52
3.2. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Dönem.....	53
3.3. 1914-1945 Dönemi.....	56
3.4. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem: Kapitalizmin Yeniden Yapılandırılması.....	61
3.5. Kriz Onyılları.....	71
3.6. Soğuk Savaş Sonrası Belirsizlik Yılları.....	87
3.7. Küreselleşme- Ulusal Devlet Gerilimi.....	99
3.8. Uluslararası Kuruluşların Değişen Misyonu.....	105
3.9. Küreselleşmenin Bilançosu.....	113

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4-KÜRESELLEŞMENİN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	118-148
4.1. Genel Çerçeve.....	118
4.2. İthal İkameciliğin Yükselişi ve Düşüşü.....	120
4.3. Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm (1980-1989).....	124
4.4. Türkiye'nin Küreselleşmesi(1990 ve sonrası).....	130
SONUÇ.....	149-153

KAYNAKÇA.....	154-159
EKLER.....	160-163
EK-1.....	160
ÖZET.....	164-165

KISALTMALAR CETVELİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

APEC: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu (Asia and Pasific Economic Cooperation)

AR-GE: Araştırma Geliştirme

ASEAN: Güneydoğu Asya Milletleri Birliği (Association of South-East Asean Nations)

AT: Avrupa Topluluğu

BIS: Uluslararası Denkleştirme Bankası (Bank for International Settlements)

Bkz. : Bakınız

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

DİBS: Devlet İç Borçlanma Senetleri

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

DYY: Doğrudan Yabancı Yatırımlar

FED: ABD Merkez Bankası (Federal Reserve Bank)

FX: Döviz Tevdiat Hesapları

GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade)

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

G-6: Gelişmiş Altı Ülke

G-7: Gelişmiş Yedi Ülke

IDA: Uluslararası Kalkınma Birliği (International Development Association)

IFC: Uluslararası Finans Kurumu (International Finance Corporation)
IMF: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
KİT: Kamu iktisadi Teşebbüsleri
KKBG: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
MIGA: Çok Yanlı Dış Yatırım Garanti Ajansı (Multinational Investment Guarantee Agency)
NAFTA: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (North American Free Trade Association)
NATO: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
NGO: Sivil Toplum Örgütleri (Non Governmental Organizations)
No: Numara
OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organization of Economic Cooperation and Development)
OEEC: Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı
OGÜ: Orta Gelirli Ülkeler
OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries)
PC: Kişisel Bilgisayar (Personel Computer)
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNCTAD: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Trade and Development)
UNDP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme)
UNEP: Birleşmiş Milletler Çevre Programı (United Nations Environment Programme)
TCMB: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEFE: Toptan Eşya Endeksi
TL.: Türk Lirası
TÜFE: Tüketici Fiyatları Endeksi
YDD: Yeni Dünya Düzeni

TABLO VE ŞEKİLLER CETVELİ

Tablo No.	Tablo Adı	Sayfa No.
1	Mal Ticaretinin GSYİH'e Oranı.....	12
2	G-6 Ekonomilerinde Net Sermaye Akışları.....	14
3	Dünya Ticareti 1998/Kuzey Güney (Tüm Ülkeler).....	43
4	İçer Dönük DYY Stoklarının Bölgesel Dağılımı.....	43
5	Dışer Dönük DYY Stoklarının Bölgesel Dağılımı.....	43
6	Sanayileşmiş 7 Ülkede GSMH ve Kâr Oranlarının Gelişimi.....	80
7	Dış Borçların GSMH'ye Oranı.....	85
8	IMF'nin Ağırlıklı Oylama Sistemi.....	112
9	Türkiye'nin Başlıca Kalkınma Göstergeleri(1968-1976).....	121
10	Dış Borçlar (Milyon Dolar).....	123
11	Sabit Yatırımların Sektörel Dağılımı (%).....	130
12	Konsolide Bütçeye İlişkin Bazı Göstergeler.....	135
13	İç Borçların Alıcılara Göre Dağılımı.....	138
14	Finansal Derinleşme Göstergeleri.....	142
15	Türkiye'nin Küreselleşme Göstergeleri.....	145

GİRİŞ

İnsanlığın geride bıraktığı 20. yüzyılın son çeyreği önemli değişimlere sahne olmuştur. Yaşanan değişimlerin 21. yüzyıla yansımaları, dünyanın tanımı ve anlaşılması güç bir dönemden geçtiğini ortaya koymaktadır.

Küreselleşme adı verilen bu dönemde, toplumsal yaşamın her alanında görülmemiş değişiklikler ve yenilikler yaşanmaktadır. İnsanlar belirli noktalarda birbirleriyle gittikçe benzeşirken, belirli noktalarda da aşılması güç, derin ayrışmalar ortaya çıkmaktadır. Üçüncü Sanayi Devrimi'yle hızlanan teknolojik gelişmeler, kültürlerin birbirine erişimini kolaylaştırmakta; tüketim alışkanlıklarından giyime, müzik tercihlerinden beslenmeye kadar bir çok alanda insanları birbirine yaklaştırmaktadır. Ancak bu aşamada kültürlerin etkileşiminden çok tektipleşmesi tehdidi kendini göstermektedir. Gelişmiş ülkelerin teknolojik üstünlüğünün yardımıyla etkileri artan evrensel kültür öğeleri, medya ve internet yoluyla dünyaya yayılmaktadır. Birbirinden çok farklı koşullar altında yaşayanlar; aynı müziğe, filme, TV dizisine ve ünlülere ilgi duyabiliyorlar. Küresel kültürü ve tüketim kalıplarını dünyaya pazarlayan uluslararası şirketler, ülkelerin ekonomik ve sosyal dokusu üzerinde en az hükümetler kadar etkili olmaktadır.

Küresel yakınlaşmanın sürekli barış ve güvenliğin sağlanmasına hizmet edeceğine dair tezler, küreselleşmeyi bir fırsatlar düzeni olarak görmektedir. Ancak, bilimsel ve teknolojik gelişmenin olumlu etkilerinden yeterince yararlanamayan yoksul ülkeler, bu süreçte daha da yoksullaşmakta ve uluslararası piyasaların artan baskısı altında kalmaktadırlar.

1990'larda gündelik yaşamın hemen her alanını etkileyen küreselleşme kavramına atfedilen çok farklı anlamlar, bu kavramın yaşanan gelişmeleri tek başına açıklama yeteneğinin kısıtlı olduğunu düşündürmektedir. Bu bağlamda 20. yüzyılın son çeyreğini anlamanın yolu, küreselleşmenin yanısıra liberalizasyon, Yeni Dünya Düzeni (YDD), özelleştirme, Üçüncü Sanayi Devrimi gibi kavramları analize dahil etmekten geçmektedir. Çalışmada küreselleşme olgusu sayılan bu anahtar kavramlar eşliğinde incelenmiştir.

Küreselleşmenin üzerinde durulması gereken bir diğer özelliği, ekonomi ile diğer disiplinlerin iç içe geçtiği bir konu oluşudur. Siyaset bu disiplinlerin başında gelmektedir. Daha iddialı bir ifadeyle, ekonomi ile siyasetin birbirine en fazla eklemlendiği olgunun küreselleşme olduğu söylenebilir. Bu iddiayla bağlantılı olarak, ekonomi ile siyasetin birbirinden ayrılması gerektiğine ilişkin neoliberal argümanlara çalışmada itibar edilmediğinin belirtilmesi gerekmektedir. Küreselleşmeyi disiplinleri birbirinden yalıtarak, aşırı basitleştirilmiş ideal ekonomik modeller çerçevesinde ele almak pek sağlıklı sonuçlar vermeyecektir. Bu noktadan hareketle, küreselleşmenin başta mali sermaye akımları olmak üzere tüm ekonomik boyutlarının yanısıra; beslenme, barınma, giyinme gibi en temel ihtiyaçlarını karşılama kavgası veren ekonomik birimlerin yaşamları üzerindeki etkileriyle birlikte ele alınması çalışmanın belli başlı amaçları arasındadır.

Konu dört bölümde incelenmiştir. Birinci bölümde küreselleşmenin tanımına, ne olduğuna ve neyi çağrıştırdığına yönelik tartışmalar yapılmış; küreselleşmenin yeni bir olgu olup olmadığı sorusu yanıtlanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde küreselleşme yandaşı ve karşıtı tezler ayrıştırılmış, bu tezlerin en önemli savunucularının görüşleri derlenmiştir. Tüm bunlar yapılırken, küreselleşmeyi eleştirmekle birlikte bu olgunun bazı yararları olduğunu savunan üçüncü bir grubun varlığına da işaret edilmiş; bu gruba mensup düşünürlerin görüşlerine yer verilmiştir.

Tezin en kapsamlı bölümü olan üçüncü bölümde, 20. yüzyıl genel hatlarıyla ele alınmış küreselleşme sürecinin altında yatan temeller ortaya konulmaya çalışılmıştır. Küreselleşmenin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkileri de önemli ölçüde bu bölüm başlığı altında incelenmiştir. Uluslararası mali kuruluşlar ve çok uluslu şirketlerin küreselleşme sürecindeki rolleri, üçüncü bölümde tartışılan bir diğer konu başlığıdır.

“Küreselleşmenin Türkiye Üzerindeki Etkileri” başlıklı dördüncü bölümde, orta gelirli ülkeler arasında yer alan Türkiye’nin küreselleşme sürecindeki ekonomik performansı ele alınmıştır. Bu bölümde de konunun tarihsel boyutu ihmal edilmemiş, Türkiye’de liberalizasyon sürecinin başlamasının altında yatan faktörler ithal ikameci sanayileşme yıllarıyla bağlantılı olarak ele alınmıştır.

Sonuç bölümünde çalışmada ele alınan konu ve savunulan görüşlerle bağlantılı olarak dünyada baş gösteren başlıca eğilimlere işaret edilmiş, küreselleşme kavramının nasıl bir içerik kazanması gerektiği üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME NEDİR?

1.1.KAVRAMIN ORTAYA ÇIKIŞI

Küreselleşme son yılların en gözde ve tartışmalı kavramıdır. Sosyal bilimlere ait hemen her kavram gibi küreselleşmenin de üzerinde uzlaşma sağlanmış, ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Küreselleşme ve etkileri üzerine düşünce üretenlerin üzerinde birleştikleri belki de tek nokta, bu kavramın Berlin Duvarı'nın yıkılışını izleyen dönemle birlikte tartışma gündeminin merkezine yerleşmiş olmasıdır.¹

Küreselleşme ile neredeyse aynı anlam ve yaygınlıkta kullanılan bir diğer disiplinler arası kavram, Yeni Dünya Düzenidir (YDD). YDD kavramının ortaya çıkışı Soğuk Savaş'ın bitişini izleyen 1990 yılına rastlamaktadır. Başkanlığını Julius Nyerere'nin yaptığı, az gelişmiş ülkelerin belli başlı ekonomist ve planlama uzmanlarından oluşan Güney Komisyonu, hazırladığı raporda gelişmiş ülkelerin uyguladığı ekonomi politikalarını eleştirirken; Güney'in içinde bulunduğu yoksulluk ortamına daha adil ve demokratik bir dünya anlayışı çerçevesinde son verilmesi gereğinin üzerinde durmuştur. Komisyon bu eleştiri ve isteklerini YDD' ye çağrı olarak adlandırmıştır. Rapor gerekli ilgiyi görmemekle beraber gözden de kaçırılmamıştır. Güney

¹ Küreselleşme kavramı ilk olarak 1980'lere doğru Amerikan işletme okullarında kullanılmaya başlamıştır. Ancak kavramın yaygınlaşması için 1990'lı yılları beklemek gerekecektir. Küreselleşme kavramının dünya ekonomisindeki gelişmelerin uluslararasılaşma kavramını aşan bir düzeye eriştiğini ifade etmek için kullanıldığı söylenebilir.

Komisyonu raporunun gözden kaçırılmadığına, YDD kavramını Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı George Bush'un sahiplenmesi kanıt olarak gösterilebilir. George Bush, Körfez Savaşı'nın devam ettiği günlerde insanlığa güvenlik, barış ve hukukun üstünlüğüne dayalı YDD' yi müjdelerken; yaptığı esas olarak ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dünyanın tek egemen gücü olduğunu vurgulamaktı.² Böylece YDD kavramı George Bush'un söylevlerinde Güney Komisyonu'nun tasarladığının tam tersi bir anlam ve içeriğe bürünmüştür.

Küreselleşme ve YDD kavramlarının ortaya çıkışına ilişkin bu bilgilerin ardından, küreselleşme kavramının belirsiz içeriğine yönelik literatürdeki tartışmalar üzerinde durulacaktır. Böylece küreselleşmeye birbirinden farklı bakış açısına sahip düşünürlerce nasıl değişik anlamlar yüklendiği de kolayca anlaşılabilecektir.

Esprili ve bir o kadar da başarılı bir tanıma göre: "Küreselleşme Alice Harikalar Diyarında kitabındaki Alice'i şaşırtıp Kupa Kraliçesini heyecanlandıracak kadar geniş anlamlı ve iddialı bir sözcüktür. Kullananın istediği anlamı taşır."³ Bu alıntı, küreselleşme kavramına yüklenen birbirinden farklı anlamları ve kavramın belirsizliğini ifade etmesi açısından oldukça önemlidir. Gerçekten de küreselleşme, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde üzerinde ayrıntılı biçimde durulacak olan kimi yaklaşımlara göre insanlığın ulaşabileceği en yüksek bütünleşme düzeyini temsil ederken; kimilerine göre

² George Bush'un ilan ettiği Yeni Dünya Düzeni'nin yaşama geçirilişine yönelik yapılan eleştiriler için bkz. Noam CHOMSKY: Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi, Çev. Ali ÇAKIROĞLU, Tuncay BİRKAN (İstanbul: Metis, 2000). 20-46.

³ Richard J. BARRET ve John CAVANAGH: Küresel Düşler, Çev. Gülderen ŞEN (İstanbul: Gençlik, 1995). 1.

de sömürü ve eşitsizliği giderek daha yüksek düzeye ulaştıran kapitalist sistemin ideolojik kılıfından başka bir şey değildir.⁴

Küreselleşmenin, mali sermayenin yaygınlaşması ve dolaşım hızının artması başta olmak üzere bir çok yönden yeni ve devrimci bir süreç olduğunu belirten Anthony Giddens, küreselleşmeyi tek bir süreç olarak değil; karmaşık, birbirine zıt etkenlerin bir araya geldiği bir olgular kümesi olarak değerlendirmektedir. A. Giddens'ın bu görüşleriyle, küreselleşmeyi tek bir nedene (ekonomi) bağlı olarak açıklamaya çalışan şüpheci ve radikal yaklaşımlara karşı tutum takındığı söylenebilir. A. Giddens küreselleşmenin yalnızca yukarıya doğru yönelen bir özelliğe sahip olmayıp aynı zamanda yerel özerkliğe yönelik yeni baskıları beraberinde getiren, aşağıya doğru inme özelliğini de içinde barındıran bir olgu olduğunu belirterek kullandığı zıt etken nitelemesine açıklık getirmiş olmaktadır.⁵ A. Giddens'ın bu görüşlerinden, birbiriyle çelişik iki süreci (türdeşleşme/farklılaşma), küreselleşme kavramı çatısı altında bir araya getirdiği sonucu çıkarılabilir. Küreselleşmenin yukarıya ve aşağıya doğru yönelerek baskı yaratma özelliği, ulusal devleti dünyayla bütünleşme ve yerel talepleri dikkate alma yönünde tavır değişikliklerine zorlamaktadır.

Malcolm Waters'ın konunun toplumsal ve kültürel boyutlarını öne çıkaran tanımına göre küreselleşme; " coğrafyanın toplumsal ve kültürel düzenlemelere dayattığı kısıtlamaların azaldığı, insanların bu azalmayı

⁴ Küreselleşmenin bir kavram bile olmayıp yalnızca ideolojik bir söylem olduğuna yönelik görüşler için bkz. Korkut BORATAV: "Mülakat", Türkiye Günlüğü, 64 (Kış 2001), 100; Gülten KAZGAN ve Nail SATLIGAN: " Dünya Ekonomisi Nasıl Yönetiliyor", İktisat Dergisi, 416 (2001), 10-11.

⁵ Anthony GIDDENS: Elimizden Kaçıp Giden Dünya, Çev. (İstanbul: Alfa, 2000). 25. Küreselleşmenin arka planında yer alan dinamikleri açıklamaya çalışan iki farklı görüşün değerlendirilmesi için bkz. Christopher NEWMAN: "Realizm: Küreselleşme ve Bağımsız Devlet", Çev. Muammer TÜRKER. Türkiye Günlüğü, 64(Kış 2001), 79-88.

giderek daha çok fark etmeye başladıkları bir toplumsal süreç⁶ olma özelliğini taşımaktadır.

Küreselleşme yandaşları arasında ulusal devletin sona erdiğine yönelik radikal tezleriyle dikkati çeken Kenichi Ohmae, küreselleşmeyi pazar mekanizmasının doğal ve kaçınılmaz evrimi olarak değerlendirmektedir. K. Ohmae dünya ekonomisinin temel belirleyicisi durumuna gelen ulusötesi şirketlerin, yaygınlaşan etkinliklerinin ulusal devletler tarafından denetlenemediğini belirterek, bu tür devletlerin sonunun geldiğini ilan etmektedir.⁷

Konuya Marksist bakış açısıyla yaklaşan Şerife Geniş'e göre küreselleşme; "sermayenin ve metaların dolaşım hızının artması, üretim sürecinin coğrafi olarak yayılması, uluslararası ve ulusötesi şirketlerin dünya çapında üretim örgütleyebilecek kapasiteye ulaşmaları"⁸ anlamına gelmektedir.

Küreselleşme karşıtı olmamakla beraber bu olguya şüpheyle yaklaşan P. Hirst ve G. Thompson ise küreselleşmenin " ülkeler arasında büyük ve artan bir ticaret akışı ile sermaye yatırımının gerçekleştiği açık bir uluslararası ekonomi"⁹ olarak yorumlanabileceğini belirtmekle beraber, bu açıklığın esas olarak 1870-1914 döneminde yaşandığını öne sürmekte ve küreselleşme yandaşlarını 'zayıf hafızalı'¹⁰ olarak değerlendirmektedirler.

⁶ Malcolm WATERS, Globalization, (1995)'ten naklen Gordon MARSHALL, Sosyoloji Sözlüğü, Çev. Osman AKINHAY, Derya KÖMÜRCÜ (Ankara: Bilim Sanat, 1999). 449.

⁷ Kenichi OHMAE: The End of Nation State (New York, 1995), 7-21. Ulusal devlet kavramına ve bu tür devletlerin ortaya çıkış süreci üçüncü bölümde değinilecektir.

⁸ Şerife GENİŞ: "Küreselleşme ve Devlet", Mürekkep Dergisi, 15 (Ankara 2000), 53-54.

⁹ Paul HIRST ve G. THOMPSON: Küreselleşme Sorgulanıyor, Çev. Çağla ERDEM, Elif YÜCEL (Ankara: Dost, 2000). 8.

¹⁰ Bu niteleme P. Hirst ve G. Thompson'a aittir.

Türkiye'deki küreselleşme karşıtları arasında önemli bir yeri olan Gencay Şaylan, küreselleşmenin sürekli krizlerle varolan ve bu krizlerden yenilenecek çıkan kapitalist sistemin, mali sermayenin itici gücünü kullanarak 19. yüzyıl kapitalizmine geri dönme çabasından başka bir şey olmadığını ifade etmektedir. Gencay Şaylan'a göre küreselleşme, kumanda ekonomisinin küçülmesi, devletin bütün sosyal ve ekonomik işlevlerinden vazgeçmesi, ekonominin özelleştirme, deregülasyon gibi politikalarla yeniden yapılandırılması, pazarın dünya ölçeğinde büyüyüp ulusal sınırların dışına çıkması ve sonuçta dünyanın bütünleşik bir piyasa haline gelmesidir.¹¹

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) bünyesinde oluşturulan "Özelleştirme Özel İhtisas Komisyonu" tarafından hazırlanan bir rapor da küreselleşmenin kapsamlı bir tanımı ile başlamaktadır:

"Küreselleşme, ülkeler arasındaki ekonomik, politik, sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik ayrımlara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi, farklı toplumsal kültürlerin inanç beklentilerinin daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünen ancak birbirleriyle bağlantılı olguları içerdiği, bir anlamda maddi ve manevi değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin milli sınırları aşarak dünya çapında yayılması anlamına gelir. "¹²

¹¹ Gencay ŞAYLAN: Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi (Ankara, 1995), 12-13. M. Ali Kılıçbay da Gencay Şaylan'ı destekler tarzda yaptığı tanımda küreselleşmeyi "kapitalizmin merkezini (Batı) ihya etmek için, diğer bölge ve ülkelerin tedrici ve hiyerarşik bir periferileştirilmesi işleminden başka bir şey değildir" biçiminde tanımlamaktadır. Bkz. M. Ali KILIÇBAY: "Globalleşme, Kriz ve Kamu Yararı", Türkiye Günlüğü, 65 (Bahar 2001), 37.

¹² DPT: Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler, (Ankara, 1995), 1.

Bir kamu kuruluğu olan DPT, yukarıdaki tanımda küreselleşmenin insanlığın bütünleşmesini hızlandıran bir süreç olduğunu iddia eden tezlere daha yakın bir duruş sergilemiştir.

Tüm bu tanımlardan sonra, küreselleşme olgusuna yönelik farklı yaklaşımların; kavramı karşılamaya yönelik tanımların içeriğini de doğrudan etkilediği ileri sürülebilir. Dolayısıyla küreselleşme, 1970'li yılların sonunda başlayan, 1990'lı yıllarla birlikte giderek belirgin hale gelen mali sermayenin dünya çapında hızlı bir biçimde yayılışının beraberinde getirdiği çok boyutlu ekonomik etkileri ve bu etkilerin siyasal, kültürel, toplumsal izdüşümlerini açıklamaya, anlamlandırmaya yönelik gündelik (ampirik) tartışmalar ve kuramsal (teorik) çalışmalar sırasında birbirinden çok farklı içeriklerle kullanılan bir kavramdır.

Küreselleşme kavramı üzerinde durulan bu bölümün sonunda küreselleşme ile küreselcilik (globalizm) kavramları arasındaki farklılığa değinme gereği duyulmaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde kendisine sıkça başvurulacak olan küreselcilik kavramı, J. E. Stiglitz' in piyasa fundemantalizmi olarak adlandırdığı mutlak küreselleşme yandaşlığını karşılamak için kullanılmaktadır. Küreselci yaklaşım, küresel kapitalizmin kusursuz işlediği ön kabulü üzerinde yükselmektedir.

Küreselci (mutlak küreselleşmeci) tezlere karşı çıkan düşünceler, küreselleşmenin bir tanımı bile olmadığı, bu kavramın bir klişe gibi kullanıldığı ve mekanın sıkışmasından öte bir şey ileri süremediğini işaret etmektedir. Mekanın sıkışması kavramıyla kastedilen sermaye/mal, bilgi/fikir ve insan dolaşımının artışıdır. İşaya Üşür, içeriği yeterince doldurulamamış

küreselleşme kavramıyla ve küreselcilik kavramları arasında yapılacak ayırımın teorik berraklık sağlayacağı görüşündedir.¹³

1.2. KÜRESELLEŞME YENİ BİR OLGU MU?

Son yıllarda akademik ve güncel tartışmalara önemli ölçüde egemen olan görüşe göre, insanlık daha önce yaşadıklarından çok farklı bir dönem içinde bulunmaktadır. Küreselleşme yanlılarına göre kapitalizm, dünyanın en kuytu köşelerine kadar sokulan küresel bir sistem durumuna gelmiştir. Dünyanın daha önce hiç olmadığı kadar bütünleştiği ve bu bütünleşmeden geri dönüşün olanaksızlığına yönelik değerlendirmelerle hemen her platformda karşılaşmak mümkündür. Hatta bu çerçevede Francis Fukuyama gibi ABD'nin komünizmin gerçekleştiremediği sınıfsız toplumu gerçekleştirmeyi başardığını söyleyerek, 1990'larda yaşanan gelişmeleri "Tarihin Sonu" ilan edip bu bütünleşme ideolojisini sloganlaştıranlar da vardır.

¹⁴ Acaba gerçekler sloganlara sığacak kadar yalın mıdır? Sloganların çoğunlukla olanı biteni farklı gösterme amacıyla kullanıldığını göz önüne alınırsa, bu soruya olumlu yanıt vermek pek mümkün gözükmemektedir.

Aşağıda tartışılacak olan bakış açısına göre, 19. yüzyıl Pax-Britannica dönemi ve 1945 sonrası ABD önderliği gerçek anlamda küreselliği temsil etmemektedir.

¹³ İşaya ÜŞÜR: "Küreselcilik: Bir Değişmenin İdeolojisi Üzerine On Tez", Mülkiye Dergisi, XXV, 229, (2001), 128-129.

¹⁴ Jan N. PİETERSE: "Fukuyama and liberal democracy: the ends of history", Economy and Society, Volume 22 (May 1993), 223-224. Küreselleşme ve Yeni Dünya Düzeni'nin seçeneksizliğine, kaçınılmazlığına ilişkin M.Thatcher'e atfedilen bir diğer slogan ise şöyledir: "There is no alternative" (alternatifi mevcut değil)

Küreselleşmeye ve küreselleşme yandaşı tezlere karşı mesafeli duran birçok iktisatçıya göre küreselleşme, - günlük hayatta sıkça kullanılan söylemlerin tersine- hiç de yeni bir olgu değildir. Ortaya çıkışından bu yana bir dünya sistemi olma özelliği taşıyan kapitalizmin coğrafi keşiflerle başlayan gelişim süreci, yukarıdaki iddiayı güçlendirmektedir.

15. yüzyılla birlikte denizlerin kısıtlayıcılığından kurtulan Avrupalılar, 1430-1540 yılları arasında Afrika'nın çevresini dolaşmışlardır. Hint-Arap ticaret bölgesinin ele geçirilmesini ve Çin'e ulaşılmasını izleyen süreçte Amerika kıtasının keşfi ve fethi gerçekleştirilmiştir. Avrupa'nın sömürgeci yayılması maden ve hammadde pazarlarının ele geçirilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu gelişmeler sömürgecilik ve öncü kapitalist ilişkilerin dünya ölçeğine yayılması sürecini başlatmış ve birinci küreselleşmenin altyapısını oluşturmuştur. İktisat yazınında 1870-1914 dönemi ilk küreselleşme dalgası olarak adlandırılmaktadır. Günümüz dünya ekonomisinin iddiaların tersine homojenleşmeye doğru evrilmediği üzerinde duran iktisatçılar bu görüşlerini temellendirmek için 1870-1914 dönemini analizlerinde kullanmaktadırlar. Bu iktisatçılar arasında önemli bir yere sahip olan Paul Hirst ve Grahame Thompson'a göre dünya 1870-1914 yılları arasında (belle epoque)¹⁵ önemli ölçüde küreselleşmişti. 19. yüzyıl, buharlı gemilerin yaygınlaşması, demiryolunun kullanılmaya başlaması; içten patlamalı motorun, telgraf ile telefonun icadı gibi birçok önemli teknolojik gelişmeye sahne olmuş, üretim öngörülenin çok üzerinde artmıştır. 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde ulaşım ve haberleşme ucuzlamış, yeryüzü telgraf kablolarıyla sarılmıştır. Bu gelişmelerin etkisiyle 1872'de Tokyo'dan Londra'ya telgraf çekmek mümkün hale gelmiştir.

¹⁵ Kapitalizmin yaşadığı hızlı gelişme ve yayılma dönemi. Altın Standartı Dönemi olarak da adlandırılan bu genişleme ve bütünleşme dönemi, 1. Dünya Savaşı'nın başlaması ile yerini daralma ve kapanmaya bırakmıştır.

1860'larda yapılan serbest ticaret anlaşmaları, önde gelen ekonomik aktörler arasındaki gümrük tarifelerini indirmiş, dünya ticaretindeki artış 1850-1870 yılları arasında %260'ı bulmuştur.¹⁶ Bu gelişmeler ışığında, bono piyasaları arasındaki iletişimin arttığı ve uluslararası para akışının hızlandığı görülmektedir. Birinci küreselleşme döneminde para akışının yanı sıra emeğin de günümüzü aşan boyutlarda hareketliliğe sahip olduğu dikkati çekmektedir. Gülten Kazgan'ın bu kanıyı destekler nitelikteki değerlendirmesi şöyledir:

"1914'e kadar yeryüzünde ne vize var, ne pasaport var. Sermaye ne kadar küresel, serbest hareket ediyorsa, insanlar da o ölçüde serbest hareket ediyorlar. Bugünün dünyasında insanların küreselleşmesi yasaklandı."¹⁷ Tablo-1'deki veriler incelendiğinde, belli başlı ülke ekonomilerinin uluslararasılaşma düzeyinin 1870-1914 döneminde 1990'ların altında olmadığı görülebilir.

Tablo-1 Mal ticaretinin cari fiyatlar üzerinden GSYİH'ye oranı (İthalat ve ihracat birlikte ele alınmıştır) .

	1913	1950	1973	1995
Fransa	35,4	21,2	29,0	36,6
Almanya	35,1	20,1	35,2	38,7
Japonya	31,4	16,9	18,3	14,1
Hollanda	103,6	70,2	80,1	83,4
Birleşik Krallık	44,7	36,0	39,3	42,6*
ABD	11,2	7,0	10,5	19,0

Kaynak: P. Hirst and G. Thompson: "Globalization in one country? The peculiarities of the British", Economy and Society, Volume 29 (August 2000), 337.

¹⁶ 19. yüzyılın teknoloji ve ekonomik ilişkilerde açtığı büyük çığırın ayrıntılı anlatımı için künyesi verilen eserin 2. ve 3. bölümlerine bakılabilir. Eric HOBSEBAWM: Sermaye Çağı, Çev. Bahadır Sina ŞENER (Ankara: Dost, 1998).

¹⁷ Gülten KAZGAN ve Nail SATLIGAN vd. : "Dünya Ekonomisi Nasıl Yönetiliyor", İktisat Dergisi, 416 (2001), 6. Noam Chomsky'nin Adam Smith'in emeğin serbest dolaşımı başta olmak üzere birçok ilkesinin neo-liberallerce nasıl ters yüz edildiğine yönelik değerlendirmeleri için bkz. Noam CHOMSKY: Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi, Çev. Ali ÇAKIROĞLU, Tuncay BİRKAN (İstanbul: Metis, 2000). 269-283.

P. Hirst ve G. Thompson, 1913 ve 1973 yıllarına ait değerler için Maddison'dan; 1995 yılı değerleri için ise OECD ülke masalarının rakamlarından yararlanmışlardır.
*1994

Tablo-1'e göre; Almanya ve Fransa, 1995'te 1913 oranlarının çok az üzerine çıkabilmişlerdir; Hollanda, Birleşik Krallık ve Japonya'nın açıklık oranlarında ise bir düşüş göze çarpmaktadır. Tüm bu veriler, küreselleşmenin yaşandığı dönem olarak ilan edilen 1990'lı yıllarda, geçmişle kıyaslandığında belirgin bir dönüşüm ve açıklığın yaşanmadığını göstermektedir. Dünya küreselleşmeyi daha önce yaşadıysa 1990'lardan beri gündemde olan küreselleşme kavramı ne anlama gelmektedir? Bu soruya daha sağlıklı yanıt verebilmek amacıyla başlıca ekonomilerin gerçekleştirdikleri ihracatın gayri safi yurtiçi hasılaya oranına bakılacak olursa şu rakamlarla karşılaşılmaktadır: Batı Avrupa için, 1913'te % 18.3, 1970'te %17.4, 1992'de %21.7; ABD için, 1913'te % 6.4, 1970'de %4, 1992'de 7.5; Japonya için ise 1913'te % 12.5, 1970'te %9.7, 1992'de %8.8.¹⁸ Bu rakamlar anılan ekonomilerin 1913 yılındaki açıklık düzeylerini belirgin ölçüde aşamadıklarını doğrular niteliktedir. 1870-1915 yılları arasında uluslararası yatırımlar sonucu gerçekleşen üretim, dünya üretiminin %9'unu bulmuştur. Bu düzeye ancak 1991 yılında %8.5 oranı ile yaklaşılabilmektedir.

Küreselleşmenin insanlığın gündemine yerleşen yeni bir olgu sayılıp sayılamayacağına yönelik tartışmada başvurulabilecek bir diğer ölçüt, gelişmiş ekonomilerin karşı karşıya kaldıkları net sermaye akışlarıdır. Net sermaye akışlarına yönelik rakamlar Tablo-2'den izlenebilir.

¹⁸ Paul HIRST ve G. THOMPSON: Küreselleşme Sorgulanıyor, Çev. Çağla ERDEM, Elif YÜCEL (Ankara: Dost, 2000). 9.

Tablo-2: G-6 ekonomilerinde net sermaye akışları (cari hesabın mutlak değerinin GSYİH'e oranı)*1

	1890-1914	1927-1931	1947-1959	1960-1973	1990-1996
ABD	1,0	0,7	0,6	0,5	1,2
Japonya	2,4	0,6	1,3	1,0	2,1
Almanya	1,5	2,0	2,0	1,0	2,7
Fransa	1,3	1,4	1,5	0,6	0,7
Birleşik Krallık	4,6	1,9	1,2	0,8	2,6
İtalya	1,8	1,5	1,4	2,1	1,6
Diğer*2	3,3	2,1	1,9	1,3	2,3

Kaynak : P. Hirst and G. Thompson: "Globalization in one country? The peculiarities of the British", Economy and Society, Volume 29 (August 2000), 340

*1-Farklı dönemlerin yıllık ortalama verileri

*2- Diğer ülkeleri içermektedir.

1890-1914 ile 1990-1996 dönemlerine ilişkin rakamlar karşılaştırıldığında G-6 ülkelerine ait net sermaye akışlarının belirgin bir artış göstermediği; hatta Japonya, Fransa, Büyük Britanya ve İtalya'ya ait oranlarda bir gerilemenin olduğu görülmektedir. Bu durum da küreselleşmenin aslında yeni bir olgu olmadığını iddia eden tezlerin haklılığını ortaya koymaktadır. Tablo-2' nin incelenmesinden çıkarılabilecek bir diğer önemli sonuç, Altın Standartı Dönemi'ni izleyen daralma sürecidir. 1927-1931 dönemine "Büyük Bunalım" damgasını vurmuştur. 1947-1959 yılları arası İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemi, 1960-1973 yılları arası ise Bretton Woods dönemini temsil etmektedir. Her üç dönemde de net sermaye akışlarının oldukça düşük oranlarda seyrettiği görülmektedir. Küreselleşmenin yeni bir olgu olduğuna yönelik iddiaların sahipleri, büyük olasılıkla 1927-1931, 1947-1959, 1960-1973 dönemlerinde yaşanan gelişmeleri 1990'lı yıllarla kıyaslamakta; Altın Standartı Dönemi'nin bir parçası olan 1890-1914 yılları arasında yaşanan açıklığı gözden kaçırmaktadırlar.¹⁹ Günümüz dünya ekonomisinin (özellikle mali piyasalar bakımından) gerek Altın Standartı gerekse Keynesyen Refah Dönemi'nden²⁰

¹⁹ Küreselleşmenin yeni bir olgu olmadığına ilişkin görüşlerinden yararlandığımız P. Hirst ve G. Thompson'un İngiltere özelinde yaptıkları çalışma oldukça aydınlatıcı ve daha ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bkz. Paul HIRST ve Grahame THOMPSON: "Globalization in one country? The peculiarities of the British", Economy and Society, Volume 29 (August 2000), 335-356.

²⁰ 2. Dünya Savaşının sonundan 1970'lerin başına kadar sürdüğü belirtilen dönem.

farklı yapıya sahip olduğu bir gerçektir. Ancak bu farklılık, küreselleşmenin insanlığın ilk kez yaşadığı bir süreç olduğu kanısına varılmasını sağlayacak kadar büyük değildir. Dünya ekonomisi karakteristik özelliklerini önemli ölçüde korumaktadır.

Bir başka deyişle, dünya ekonomisi tıpkı geçmişte olduğu gibi günümüzde de başat güçlerin daha etkin olma, pazar paylarını artırma ve egemenliklerini güçlendirme mücadelelerine sahne olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde yaşamayan dünyanın büyük çoğunluğu ise karşı karşıya bulunduğu çok çeşitli sorunlara göğüs germe savaşımı vermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME YANDAŞI VE KARŞITI GÖRÜŞLER

2.1. GÖRÜŞLERİN GRUPLANDIRILMASI

Küreselleşme üzerine yapılan tartışmalara bakıldığında üç temel eğilimle karşılaşılmaktadır. Bu eğilimleri aşağıdaki şekilde gruplandırmak mümkündür:

a- Küreselleşmeyi önüne geçilmez bir süreç ve fırsatlar düzeni olarak gören mutlak küreselleşme yandaşları;

b- Küreselleşmenin kendi güdümünde pazarlar yaratma kaygısındaki kapitalist sistemin ortaya attığı yeni bir tür emperyalizm olduğunu savunan, uzlaşmaz karşıtlar;

c- Dünya ekonomisinin önemli bir dönüşüm geçirdiğini kabul etmekle birlikte, mutlak küreselleşmeci yaklaşımları abartılı bulan ve dünyanın gerçek anlamda küreselleşmediğini savunan tezleriyle; iki zıt kutbun arasında bir konum almaya çalışan şüpheciler.

2.2. KÜRESELLEŞME YANDAŞI GÖRÜŞLER

1970'lerde başlayan uluslararası finans sisteminin liberasyonuna yönelik uygulamalar, 1980'lere gelindiğinde merkez bankalarının kontrol edemeyeceği boyutlarda bir dolar birikimine yol açmıştır. Spekülasyona son derece elverişli bu fonlar; sıcak para, spekülâtif balon gibi kavramları iktisat literatürüne armağan etmiştir. Euro-dolar piyasası adı verilen ve ABD denetimi dışında kalan dolar miktarı, 1970'lerin ikinci yarısında 500 milyar doların üzerine çıkmıştır. Aynı döneme rastlayan Üçüncü Sanayi Devrimi, yalnızca bilişim sektöründeki büyük gelişmeyi temsil etmekle kalmamış, finansal sisteme de önemli bir ivme kazandırmıştır. Ayrıca artan çevre kirliliği, medyanın etkisiyle insan haklarına olan duyarlılığın artması gibi gelişmeler yeni arayışlara sebep olmuştur. Sorunları küresel ölçekte ele alan bir bilincin gerekliliği üzerinde duran görüş ve eylemler bu arayışların sonucudur.

Tüm bu gelişmelere Soğuk Savaş'ın sona erışı de eklenince, neoliberal düşünürler arasında kapitalizmin nihai bir zafer kazandığına yönelik görüşler ağırlık kazanmıştır. Reel sosyalizmin çöküşünün yanısıra, New Deal dönemi (1933-1973) olarak adlandırılan refah devleti uygulamalarına yönelik 1970'lerde başlayan eleştirilerin en üst düzeye çıkması da aynı yıllara rastlamıştır. Bu dönemin en belirgin gelişmelerinden biri, daha önce de değinildiği üzere YDD, küreselleşme gibi kavramların artan yoğunlukta kullanılmaya başlanmasıdır. Refah devletinin temellerine yönelen eleştiriler ve liberal demokrasiyi kutsayan yaklaşımlar, 1990'ların başındaki yoğunluğunu kısmen yitirmiş olsa da varlığını devam ettirmektedir. Tüm bu anlatılardan liberal ekonomik ve sosyal düzeni savunmanın, küreselleşme yandaşı sayılmada önemli bir ölçüt olduğu sonucu çıkarılabilir.

Küreselleşme yandaşları kendi içlerinde homojen bir bütün oluşturmamaktadırlar. Tezlerini ulusal devletin sonunun geldiği noktasına kadar ileri götürenler olduğu gibi; küreselleşmenin genel olarak olumlu bir süreç olduğunu belirtirken, kimi aksaklıklara da değinen görüşler bulunmaktadır. Homojen bir yapı oluşturmamalarına karşın küreselleşme yandaşlarının üzerinde uzlaştıkları noktaları aşağıdaki biçimde bir araya getirmek mümkündür:

- Kapitalist sistemin alternatifsizliği
- Piyasa mekanizmasına olan sarsılmaz güven
- Ulusal devletin azalan önemi
- Teknolojik ilerleme ile birlikte mesafelerin ve sınırların ortadan kalkması; ekonomik, kültürel bütünleşmenin hızlanması

Bu genel gruplandırmanın ardından yandaş görüşleri savunan başlıca düşünce insanlarının küreselleşmeye yaklaşımları üzerinde durulabilir.

Küreselleşmenin en tutkulu yandaşları arasında yer alan K. Ohmae, esas olarak ulusal devletlerin kendi sınırlarındaki ekonomik etkinlikleri denetleyemedikleri üzerinde durmaktadır. Ulusal devletler bugünkü halleriyle küresel ekonominin yerel parçaları durumundadırlar. Ohmae'nin klasik liberal doktrinin etkisi altında oluşan düşüncelerine göre ulusal devletlerin etkinlik alanı, uluslararası sermayenin verimliliğini arttırıp maliyetlerini azaltacak düzenlemeleri yapmak ve alt yapıyı oluşturmakla sınırlıdır. En önemli ekonomik aktör küresel piyasa güçleridir.¹ Politikacılar bütün etkinliklerini yitirmişlerdir. Küresel ekonomi kamu otoritelerinden bağımsız, piyasa

¹ Kenichi OHMAE. "The Rise of the Region State", Foreign Affairs (Spring 1993), 78-87.

rekabeti ilkelerine göre işler. Ulusal devletlerin güç kaybettiği ortamda bölgesel devletler egemen form haline gelme yolundadır.

Küreselci tezleri belki de en iyi özetleyen ifade Daniel Bell'e aittir. Daniel Bell' in ulusun artık büyük problemleri çözemeyecek kadar küçük, ama küçük problemleri çözemeyecek kadar da büyük bir birim olduğuna yönelik temel yaklaşımı, sıkça başvurulan bir söylem haline gelmiştir.

John Urry ulusal devletlerin meşruiyet krizine başka bir açıdan yaklaşmakta; teknolojik gelişmelerin yeni çalışma ve işbirliği alanları ortaya çıkardığını, çıkabilecek bir uyumsuzluğun herhangi bir devletin hukuk sistemi içinde çözülemeyeceğini vurgulamaktadır.² Bir başka deyişle, dünya çapında düzenleyici örgütlerin sayısının giderek artması ve bu örgütlerin ulusal devletlerin hareket alanını sınırlaması kaçınılmaz bir süreçtir

Küreselleşmenin kötü bir kavram olduğunu düşünmekle beraber kimsenin onu yok sayamayacağını belirten Anthony Giddens'in görüşleri K. Ohmae kadar radikal değildir. A. Giddens ulusal devletlerin yeniden biçimlendiklerine ve egemenlik alanlarının daralmasına karşın varlıklarını sürdüreceklerine inanmaktadır. A. Giddens bu tesbiti yapmakla beraber kendisini şüphecilere değil, radikaller adını verdiği küreselleşme yandaşlarına yakın bulduğunu açıkça ifade etmektedir. Radikaller küreselleşmenin gerçeklikten öteye geçip etkisini her yerde gösterdiğini düşünmektedirler. Anthony Giddens küreselleşmenin çok boyutlu olduğu ve ekonominin yanı sıra siyasal, teknolojik, kültürel yanlarıyla da değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir. Ancak en önemli farklılık finansal sermayenin hareketliliğinde

² John URRY: "Küreselleşme ve Vatandaşlık", Çev. Davut HANER. Türkiye Günlüğü, 64 (Kış 2001), 90.

görülmektedir. Elektronik paraya dayanan bugünkü ekonomik sisteme benzer bir yapıya daha önce hiçbir dönemde rastlanmamıştır.³

Anthony Giddens küreselleşmenin toplumların geleneksel değerlerini etkilediğini ve bu durumun iletişim devriminin doğal sonucu olduğunu belirtmektedir. Geleneksel aile yapısı kadınların eşitlik talepleriyle dönüşüme uğramaktadır. “ Bu, günlük yaşamda hakikatten küresel çaplı bir devrimdir ve sonuçları, dünyanın her bölgesinde, iş yaşamından politikaya kadar tüm alanlarda hissedilecektir.”⁴

A. Giddens küreselleşmenin olumsuz etkileri olduğuna ve Amerikanlaşan bir dünya izlenimi yarattığına da işaret etmektedir. İstatistikler korkutucudur ve dünya nüfusunun en yoksul yüzde 20'sinin küresel gelirden aldığı pay yüzde 1,4' e kadar düşmüştür.⁵ Ancak A. Giddens'a göre; tüm bu gerçekler küreselleşmeyi tamamen mahkum edip ona karşı çıkmak gerektiği anlamına gelmemektedir. Ekonomik korumacılığa başvurmak, zengin ve yoksul ülkeleri olumsuz etkileyecektir. A. Giddens'ın fazla iyimser nitelikteki görüşüne göre küreselleşme, beraberinde getirdiği merkezsizleşme ile belli ülke gruplarının ve büyük kuruluşların etkisinin azalmasına katkıda bulunacaktır. Gelişmiş ülkeler de batılı olmayan değerlerce etkilenmektedir ve bu duruma ters yönlü sömürgeleştirme denilmektedir. Yazarın ters yönlü sömürgeleştirmeye verdiği örnekler arasında en ilgi çekici olanı Brezilya televizyon programlarının Portekiz'e satılmasıdır.

³ Anthony GIDDENS: Elimizden Kaçıp Giden Dünya, Çev. Osman Akınhay (İstanbul: Alfa, 2000). 20-23.

⁴ Anthony GIDDENS: a.g.e. , 24-25.

⁵ Anthony GIDDENS: a.g.e. , 27.

Anthony Giddens'in küreselleşme olgusuyla ilgili üzerinde durulacak son görüşleri yönetim (governance)⁶ kavramı ile ilgili olanlarıdır. Aslında daha çok şüpheli tezler içerisinde destek bulan küresel yönetim kavramı, Giddens tarafından önemsenmektedir. Yazar dünya ekonomisinin ulusüstü kuruluşlar ve hükümet dışı organizasyonlar (NGO) yardımıyla daha iyi yönetileceğine vurgu yapmaktadır. A. Giddens'a göre, küreselleşme bir doğa olayı değildir, onun gelişimine devletler, iş dünyası, sivil toplum örgütleri yardımcı olmuşlardır.⁷

Küreselleşme yandaşlarının tezlerini savunmada en sık başvurdukları argümanlardan birinin ulusal devletin azalan rolüne yapılan göndermeler olduğu açıkça ortadadır. Görüşleri bu kapsamda değerlendirilebilecek olan Christopher Newman, küreselleşmeyi toprağa dayalı ulusal devletin krizi olarak görmektedir. Ulusal devletin küresel iletişim tekniklerinin gelişmesi yoluyla yetki alanı daralmakta ve şekli değişmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan uluslararası kurumlar bu noktada büyük önem taşımaktadır. Newman'a göre, batıdaki birçok ulusal devletin bu tür örgütlerle yoğun şekilde ilişkiye girmesi sonucu, yerel ve küresel politika üretme mekanizmaları arasında çok az fark kalmıştır.⁸

The Economist'in küreselleşme dosyasında da küreselleşmenin olumlu yanlarının olumsuz yanlarına kıyasla daha baskın olduğuna yönelik görüşler ileri sürülmektedir.

⁶ Yönetişim dünya ekonomisinin farklı gelişmişlik düzeyine sahip bölgeleri arasındaki çelişkileri kabul edilebilir sınırlara çekme çabasıdır. Bir faaliyetin istenen sonuçlara ulaşabilmesi için çeşitli araçlarla denetlenmesidir. Yönetişim kavramı ve bu kavrama değişik anlamlar yükleyen yaklaşımlar için bkz. G. Özkan AKALIN: "Global Ekonominin Yönetişimi Üzerine", İktisat Dergisi, 416 (2001), 65-73.

⁷ Anthony GIDDENS: Üçüncü Yol, Çev. Nihat Şad (İstanbul: Birey, 2000). 44.

⁸ Christopher NEWMAN: "Realizm: Küreselleşme ve Bağımsız Devlet", Çev. Muammer TÜRKER. Türkiye Günlüğü, 64 (Kış 2001), 83.

The Economist'in raporu, daha sonra üzerinde durulacak olan karşıt tezlerin; dünyayı büyük şirketlerin yönettiği ve hükümetlerin bu şirketlere teslim olduğu yolundaki iddialarına karşı çıkmaktadır. Büyük şirketlerin ellerinden gelse dünyayı yönetmek isteyeceklerini inkar etmeyen The Economist, şirketleri bunu yapmaktan alıkoyan gücün devletler değil, piyasa olduğu üzerinde durmaktadır.⁹ Ayrıca büyük bir şirketin üretimini emeğin ucuz olduğu bölgelere kaydırması ve onu diğerlerinin izlemesi işgücü talebini olumlu etkileyecek, rekabet ortamında düşen fiyatlar tüketici rantını arttıracaktır. Böylelikle küreselleşme karşıtlarının emeğin haksız kullanıldığı ve emeğe düşük ücret ödendiği doğrultusundaki eleştirileri haksız çıkmış olacak, serbest ticaret yoksul ve zengin ülkelerin her ikisinin de yaşam kalitesinin artmasına yardımcı olacaktır. Hatta " fakir ülkelerdeki işçiler kaybedecek az şeye ve kazanacak daha fazlasına sahip olduklarından zengin ülkelerdeki işçilere nazaran daha fazla yarar sağlama ihtimaline sahiptirler."¹⁰

Raporunda serbest ticaretin gelişmekte olan ülkeleri olumlu etkilediği görüşüne yer veren The Economist, bu konuyla ilgili olarak Güney Kore'yi örnek göstermektedir.

Güney Kore, küreselleşme tartışmalarında başarı öyküsü paylaşılamayan bir ülke konumundadır. Bu Asya ülkesi, bir yandan küreselci tezlerin argümanlarını güçlendirmede örnek olarak kullanılırken; diğer yandan küreselleşme karşıtları ve şüphecilerin küreselleşme ideolojisine karşı çıkışta atıf yaptıkları bir ülke durumuna gelmiştir.

⁹ The ECONOMİST: "Küreselleşme Dosyası", Çev. Ahmet ALTIPARMAK vd. Türkiye Günüğü, 66 (Yaz 2001), 118.

¹⁰The ECONOMİST: a.g.m. , 125.

1955'te 400 dolarlık kişi başına milli gelire sahip yoksul bir ülke durumundaki Güney Kore, küreselci yaklaşımlara göre ihracata yönelik politikalarla kalkınmıştır. Diğer yandan ithal ikameci politikalara başvuran Hindistan ve birçok Latin Amerika ülkesi istenen kalkınma hızını yakalayamamışlar; korumacı stratejilerin yol açtığı rüşvet ve yolsuzluk sarmalından kurtulamamışlardır.

Güney Kore'nin 1960'larda başlayan kalkınma deneyimini bağımlılık kuramı çerçevesinde ayrıntılı olarak inceleyen Cem Somel, bu ülkenin dünya ile bütünleşmeyi askıya alarak kalkındığını iddia etmektedir. Planlama ve yerli tasarrufa dayanan Güney Kore ve Tayvan'ın kalkınma stratejisi, bağımlılık kuramına uygunluk göstermektedir.¹¹ Bağımlılık kuramına göre dünya ekonomisiyle bütünleşerek azgelişmişlikten kurtulan ülke yoktur. Gelişmişlik düzeyi birbirinden farklı iki ekonomi ilişkiye girdiğinde; gelişmiş ekonomi az gelişmiş ülke ekonomisinin üretim güçlerini zaafa uğratar. Böylelikle gelişmiş ülke azgelişmiş ekonominin gelişmesini tekeline alır.

Güney Kore'nin ulusal kalkınma stratejisi ile bağımlılık kuramına uygun bir kalkınma yolu izlediği doğrultusundaki görüşler, bu ülkenin liberal politikalar yoluyla kalkındığını iddia eden görüşlerden daha tutarlıdır. Çünkü Güney Kore, Tayvan ile birlikte doğrudan yabancı yatırımlara önemli denetimler getirmiştir. Anılan ülkeler yabancı yatırımlara yalnızca milli sermaye yatırımı yapılmayan sektörlerde izin vermişler ya da bu yatırımcıları kendilerine ortaklık vermeye zorlamışlardır.

¹¹ Cem SOMEL, "Bağımlılık Kuramı ve Güney Kore Deneyimi", Küreselleşme: emperyalizm yerelcilik işçi sınıfı, Der. Ahmet TONAK (Ankara,1997), 81.

Devletin ekonomik örgütlenme yeteneği, eğitime verdiği önem ve milli burjuvazinin güçlülüğü, G. Kore ve Tayvan'ın kalkınma sürecinde anahtar rol oynamıştır. Bu ülkeler ihracatlarını arttırırken küreselleşmeden yararlanmışlar ancak, sıra korumacılığı kaldırmaya geldiğinde özenli davranmışlardır. Korumacı engeller çalışanlara yeni işler yaratılması ilkesi gözetilerek kaldırılmıştır.¹²

Güney Kore'nin kendine özgü durumuyla ilgili parantezi kapatıp The Economist'in raporuna geri dönecek olursa; raporun tüm küreselleşme yandaşı tezlerde görülen şu özelliği ile karşılaşmaktadır: Piyasaya karşı sonsuz güven. Küreselleşme yandaşları piyasanın kaynakların etkin kullanımından öte erdemleri olduğuna inanmaktadırlar. The Economist'e göre sınırların kalktığı bir dünyada insan hakları ve demokrasi teminat altında olacaktır. Rapor şöyle demektedir: " ..açık sınırların olduğu bir yerde baskı uygulamak daha zordur: insanlar tasarruflarını da beraberlerinde alarak başka yerlere gidebilirler. Böyle durumlarda küresel pazarlar, insan haklarının tecellisi için uygun zemini sağlarlar. "¹³ İnsan hakları ve demokrasinin yerleşmesini, güvenliği yalnızca ekonomik faktörlere bağlı olarak açıklamaya çalışan bu yaklaşımın eleştirisi, çalışmanın amacını aşan bir boyuta sahiptir.

The Economist'in ilgiye değer bir diğer yaklaşımı çokuluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelerde yaptıkları yatırımların yoksulluğu azalttığı yönündeki ifadelerdir. Çokuluslu şirketlerin kâr maksimizasyonu amacıyla mümkün olduğunca ucuz emek arayışında olacaklarını kabul eden rapor, bu şirketlerin cesaretinin kırılmaması gereğini vurgulamaktadır. Eğer çokuluslu şirketler bu ülkelere çekilirse veya çalışmaları engellenirse bundan en fazla

¹² Joseph E. STİGLİTZ: Küreselleşme: büyük hayal kırıklığı, Çev. Arzu TAŞÇIOĞLU ve Deniz VURAL (İstanbul: Plan B, 2002), 81.

¹³ The ECONOMİST: "Küreselleşme Dosyası", Çev. Ahmet ALTIPARMAK vd. Türkiye Günlüğü, 66 (Yaz 2001), 133.

işçiler etkilenecektir. Bir diğer deyişle, küreselleşme karşıtlarının sömürüldüğünü iddia ettikleri işçiler, yeni işlerin kendilerini daha iyi yaşattıkları inancındadır. Gelişmekte olan ülke işçilerine gelişmiş ülke işçilerinden daha az ücret ödenmesi de son derece doğaldır; çünkü bu işçiler daha eğitimsizdirler ve verimleri düşüktür.¹⁴

Küreselleşmenin serbest piyasa ekonomisi ve demokrasinin uzantısı olarak gören yaklaşıma göre küreselleşmeye karşı çıkmak serbest piyasa ve demokrasiye karşı çıkmak anlamına gelir. Küreselleşme, karşıtlarının iddia ettiğinin tersine yoksulları olumsuz etkilemez ve geliştirmekte olan ülkelerin yoksulluktan kurtulmalarının yolu kapitalist sisteme entegre olmaktan geçer. Küreselleşmeyi ulusların egemenliğine son verdiği, güçsüzleri ezerek yoksulluğu arttırdığı gibi tezlerle eleştirenler, farkında olmadan geçmişin faşist ve sosyalist ülkelerdeki uygulamaları çağrıştırmaktadırlar. Oysa dünyanın bugün yakındığı konu piyasanın görünmez eli değil, başarısız devletçi politikaların ölü elidir.¹⁵

Başarısız devletçi uygulamaların kötü sonuçlarının, insanlığı etkilemeye devam ettiğini ileri süren küreselleşme yandaşları, küreselleşmeye karşı çıkan geliştirmekte olan ülkelerin kendine güven sorunu yaşadıklarına işaret etmektedirler. Metin Toprak' a göre; "Herhangi bir geliştirmekte olan ülkenin, bu süreçte karşılaştığı sıkıntıları kendine özgü komplolar olarak algılaması anlamsız olduğu gibi, bunları aşmada ayak diretmesi de o ülkeye ve topluma sadece zaman ve fırsat kaybettirmekten başka işe yaramayacaktır."¹⁶

¹⁴The ECONOMİST: a.g.m. , 130.

¹⁵ Metin TOPRAK: Küreselleşme ve Kriz (Ankara, 2001), 9-10.

¹⁶ Metin TOPRAK: a.g.e. , 10.

Küreselleşme yandaşları ve karşıtları arasındaki en şiddetli tartışmalar yoksulluk ve gelir dağılımı ile ilgili konularda yaşanmaktadır. Küreselleşme karşıtları dünyanın görülmedik ölçüde eşitsizliğe sahne olduğu iddiasını sıkça gündeme getirerek artan yoksulluk olgusuna vurgu yapmaktadırlar. Küreselci yaklaşımlar ise bu görüşlerin gerçeği yansıtmadığını ifade ederler. David Dollar ve Aart Kraay'ın makalesi de bu çerçevede ele alınabilir. Dollar ve Kraay'a göre 1980'lerde başlayan süreç ekonomik eşitliği arttırmış ve yoksulluğu azaltmıştır. Küreselleşmeye uyum sağlamaya çalışan ülkelerin yıllık ortalama büyüme oranları 1960'larda %1 iken, bu oran 1980'lerde %4'e, 1990'larda %5'e ulaşmıştır. Küreselleşmenin dışında kalan ülkelerin büyüme ortalamaları 1980 ve 1990'larda ancak %1 olarak gerçekleşmiştir.¹⁷

Dollar ve Kraay aynı makalelerinde bir dışa açılma ve büyüme mucizesi olarak gördükleri ülkelerde eşitsizliğin arttığını gizlememektedirler. Ancak artan eşitsizliğe karşın, fakirlerin geliri ekonomik büyümeden olumlu etkilenmiştir. Yazarlar 1980'den bu yana yoksulların sayısında 200 milyonluk mutlak bir azalma olduğu üzerinde durmaktadırlar.¹⁸

Yandaşları küreselleşme olgusunu kaçınılmaz ve yararlı bir süreç olarak göstermekle beraber; küreselleşmenin de bazı olumsuz yanlarının olabileceğini kabul etmektedirler. Bu kabul çoğu kez oldukça dolaylı ifadelerle yapılmaktadır. Mutlak küreselleşme yandaşlarının, son dönemlerde varlığını tüm dünyaya duyuran küreselleşme karşıtı gösterilerin trendi tersine çevirebileceğinden kaygılandıkları açıktır. Bu kaygı Dollar ve Kraay'ın çalışmasında kendini en açık biçimde göstermektedir:

¹⁷ David DOLLAR ve Aart KRAAY: "Globalleşme ve Refahın Yayılması", Çev. Muhittin ATAMAN. Liberal Düşünce, 27 (Yaz 2002), 69.

¹⁸ David DOLLAR ve Aart KRAAY: a.g.m., 70-71.

“Küreselleşmenin ilerlemesi kaçınılmaz değildir. Pek çok kimse 1910’da küreselleşmenin durdurulamaz olduğuna inanıyordu, fakat kısa sürede kötü bir şok geçirdiler. Tarihin aynı şekilde tekrarlanma ihtimali yoktur, ancak anti-küreselleşme duygularının yükselişte olduğu kaydedilmeye değer bir olgudur.”¹⁹

2.3. KÜRESELLEŞME KARŞITI GÖRÜŞLER

Soğuk Savaş’ın kapitalist sistemin zaferi ile sona ermesinin ardından yaşanmaya başlanan dönemin küreselleşme, YDD gibi kavramlarla tanımlanması ve açıklanması çabaları, yaşamlarının neredeyse tamamını kapitalizmle mücadelede adanmış çeşitli akımların gözünde bu kavramların sevimsiz hale gelmesine yol açmıştır. Küreselleşme karşıtı çeşitli akımlar arasında genel bir uzlaşmanın olduğunu söylemek güçtür. Karşıt tezler de kendi içlerinde ılımlı ve radikal gibi ayrımlara tabi tutulmaktadır. Marksistlerden sosyal demokratlara, yeşillerden anarşistlere kadar oldukça geniş bir yelpazede yer alan birçok düşünür; “neo-liberal karşı devrimle” birlikte başlayan, refah devletinin ideolojik temellerine saldırı ve yoksulluğun yaygınlaşma sürecinin küreselleşme, YDD gibi kavramların kullanımıyla daha da keskinleştirileceği hissine kapılmıştır. Diğer yandan, ulusalcı özellikleri ağır basan bazı düşünürler, ulusal devletlerin uluslararası kapitalizmin saldırısına daha açık hale geleceğinden kaygılanmaktadırlar.²⁰ Küreselleşme karşıtlarının eleştirilerinde ortak olan unsurlar şöyle sıralanabilir:

¹⁹ David DOLLAR ve Aart KRAAY: a.g.m. , 71.

²⁰ Çalışma sırasında küreselleşmeye farklı kaygılarla eleştiriler yönelten bu akımların çözüm önerilerinin de birbirinden oldukça farklılaştığı görülecektir.

- Kapitalist sistemin küreselleşme adı altında varlığını devam ettiriyor olması
- Küreselleşme kavramının dünyanın mevcut halini açıklamaktan uzak oluşu ve gerçekliği yansıtmaması
- Küreselleşmenin uluslararası mali kuruluşlar ve çok uluslu şirketler aracılığıyla yoksul ülkelerin ekonomik ve siyasal bağımsızlığını tehdit etmesi
- Küreselleşme adı verilen süreçte eşitsizlik, sömürü ve işsizliğin artış göstermesi

Küreselleşme karşıtları arasında oldukça önemli bir yeri olan Kanadalı iktisatçı M. Chossudovsky, çözümlemesinin temelini işsizliğe dayandırmaktadır. M. Chossudovsky'e göre küreselleşme süreci, IMF gibi kurumların istikrar politikaları yardımıyla dünya çapında bir ucuz emek ekonomisi yaratmaya çalışmaktadır. Uluslararası şirketlerin pazar paylarını arttırma amacıyla kullanılan yerli ekonominin çökertilmesi stratejisi işsizliğe yol açmaktadır. İşsizlik küresel arz sisteminin önemli girdisi olan emek maliyetlerinin minimize edilmesinin önünü açmaktadır. Dolayısıyla, küresel ekonomik sistemin niteliğini iki çelişik güç belirlemektedir. Bunlardan ilki küresel ucuz emek ekonomisinin yerleşiklik kazanması, diğeri yeni tüketici pazarlarına yönelik arayıştır.²¹ Bu noktada yeni tüketici pazarları yaratmaya yönelik arayışlarla; emeği ile geçinenlere işsizlik tehdidiyle düşük ücret ödenmesi, birbiri ile çelişen bir sonuca yol açmaktadır. Uygulanan makro ekonomik politikalarla gelir düzeyi düşen hane halkları çok uluslu şirketlerin²² tüketim beklentilerini karşılayamamaktadır.

²¹ Michel CHOSSUDOVSKY: Yoksulluğun Küreselleşmesi, Çev. Neşenur DOMANİÇ (İstanbul: Çiviyazıları, 1999). 18.

²² Literatürde çok uluslu (multinational) şirketin yanısıra ulusötesi şirket(transnational) ve uluslararası (international) şirket kavramları da kullanılmaktadır. Bu kavramlar arasında farklılıklar olduğunu ifade eden yaklaşımlara ileride değinilecektir.

M. Chossudovsky'nin dikkati çektiği bir diğer nokta, çok uluslu şirketlerin yerel pazarları ele geçirme sürecinde küçük ve orta ölçekli işletmeler üzerinde giderek artan bir baskı unsuru haline gelmiş olmalarıdır. Küçük ve orta ölçekli girişimler yok edilirken; şirket birleşmeleri ve satın almaları yoluyla ulusal pazara egemen olunuyor. İflastan ve satın alınmadan kurtulan işletmelerin bir kısmı ise franchisee olmak yoluyla varlıklarını sürdürebiliyorlar.

Küreselleşme olgusunun en belirgin özelliği olduğu vurgulanan mali sermayenin büyük bir hızla dünya ölçeğine yayılması, Chossudovsky'nin eleştirel yaklaşımının bir başka bölümünü oluşturmaktadır. Mali sermayenin ekonominin reel kesimi aleyhine gelişip ağırlık kazanması, türev piyasalarının genişlemesi, yatırımları olumsuz etkilemesinin yanı sıra hükümetler tarafından denetlenmesi çok güç olan sıcak para akımlarına ve servet transferlerine yol açmaktadır.²³ Kıyı bankacılığı ve zenginlere danışmanlık yapan özel kurumlar, bu sürecin en belirgin ürünleri olarak kendilerini göstermişlerdir. " Legal ve illegal ekonomik faaliyetler giderek daha fazla iç içe geçti ve büyük miktarlarda kayıtsız bireysel servet birikti. Yapısal uyum programlarından ve mali sistemin bunlarla birlikte kuralsızlaşmasından yararlanan kriminal mafya uluslararası bankacılık dünyasındaki etkinliğini arttırdı."²⁴ Tüm bunlara ek olarak, merkez bankalarının siyasal etkilerden kurtarılması argümanı ile meşrulaştırılmaya çalışılan bağımsızlaştırma politikalarının, ulusal hazineyi özel kredi kuruluşlarının insafına terk etmesi M.Chossudovsky'nin eleştirilerinde önemli bir yer tutmaktadır. Tüzükleri değiştirilen merkez bankaları siyasal etkilerden uzak, özerk, yasama ve yürütmeye karşı sorumsuz durumdadırlar ancak, politikalarında özel kredi

²³M. Chossudovsky'nin mali sermayenin artan ağırlığının üretimi ve ticareti olumsuz etkilediğine dair görüşlerine yakın bir tavır sergileyen Ergin Yıldızoğlu mali sermayeyi (finans kapital): "Banka sermayesi egemenliği altında banka ve sanayi sermayesinin kaynaşarak özel bir işleyişe sahip olan yeni bir sermaye biçimi oluşturmaları" şeklinde tanımlıyor. Bkz. Globalleşme ve Kriz (İstanbul, 1996), 39.

²⁴ Michel CHOSSUDOVSKY: Yoksulluğun Küreselleşmesi, Çev. Neşenur DOMANIÇ (İstanbul: Çivi yazıları, 1999). 22.

kuruluşlarının öncelik ve hassasiyetlerini gözetmektedirler. Merkez bankalarının bağımsızlaşması, hükümetlerin para politikası araçlarını kullanmasının önüne geçen bir mahiyet taşımaktadır. Merkez bankalarının bağımsız hareket edecekleri, devlete kredi vermeye zorlanamayacakları uluslar arası anlaşmalarla kayıt altına alınmaktadır. Avrupa Birliği (AB) ülkeleri arasında imzalanan Maastricht Anlaşması bu tür anlaşmalara örnektir. Halkoyuyla işbaşına gelenlerin bağımsız para politikaları izleme olanaklarının ellerinden alınması, hükümetlerin işlevsizleştirildiği ve demokrasinin bir ritüel haline getirildiği doğrultusunda eleştirilere yol açmaktadır.

Merkez bankalarının bağımsızlaştırılması politikaları konusunda Bağımsız Sosyal Bilimciler –İktisat Grubu da M. Chossudovsky’i destekleyen görüşler ileri sürmektedir: "Neo-liberal öğreti, küreselleşmenin nimetlerinden yararlanılabilmesi için ulusal merkez bankalarının özerk para, faiz ve döviz kuru politikalarıyla uluslararası sermaye akımlarına ayak bağı olmaması gerektiğini dikte etmektedir. Bu öğretinin asıl amacı, merkez bankalarını fiyat istikrarını sağlamakla ve ulusal mali piyasalarda yüksek reel getiri düzeyini sürdürmekle görevlendirmektir. Böylece, rant sahiplerine aktarılabilecek olan rant geliri güvenceye alınmaktadır. Kamu maliyesi ise doğrudan doğruya uluslararası sermayenin çıkar alanını genişletmek için gerekli tüm tedbirleri almakla sınırlanmaktadır."²⁵

Küreselleşme karşısında oldukça muhalif bir tutum takınan M. Chossudovsky, para politikalarının yeniden devreye sokulması ve toplumun mali çıkar sahiplerine yönelik uygulamaya sokacağı mali silahsızlanma politikaları ile demokratik kontrolün sağlanması üzerinde durmaktadır. M. Chossudovsky kullandığı "mücadelenin küreselleşmesi" kavramı ile insanlığa

²⁵ Bağımsız Sosyal Bilimciler-İktisat Grubu: "Basın Duyurusu", 5 Mart 2002

dayanışma ve enternasyonalizmi önermektedir.²⁶ M. Chossudovsky'nin bu görüşlerinden küreselleşmeye karşı mücadelenin, ulusal devlet formuyla değil; enternasyonal bir dayanışma ile başarıya ulaşabileceğine inandığı anlaşılmaktadır.

Küreselleşme karşıtı tezler arasında eleştirilerini neoliberal ideolojinin çifte standartlı yapısına odaklayan düşünce sahiplerine de rastlamak mümkündür. ABD'li düşünür Noam Chomsky YDD'nin; Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, G-7, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gibi uluslararası kurumlarca yaşama geçirilen bir proje olduğu görüşünü savunmakta ve bu kurumları 'de facto' dünya hükümeti olarak görmektedir.²⁷ 'De facto' dünya hükümeti halkı ve halkın isteklerini görmezden gelen bir işleyişe sahiptir.

N. Chomsky, neoliberalizmin bir aldatmaca olduğunu ve gelişmiş ülke politikalarının bu ideolojiyle çatışma halinde bulunduğu üzerinde durmaktadır. Gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere liberalizasyonu dayatmalarındaki amaç, bu ülkelerin kalkınma stratejilerini ve ekonomik bağımsızlıklarını sekteye uğratmaktır. Gelişmiş ülkeler korumacılıkla mevcut güçlerine ulaşmışlar, bugün dünyaya önerdikleri liberalizasyonu hiçbir zaman uygulamamışlardır. YDD olarak adlandırılan sürecin devamı geliştirmekte olan ülkelerin korumacılıktan çeşitli gerekçe ve yöntemlerle uzak tutulmasına bağlıdır. "Mevcut ticaret anlaşmaları, diğer açılardan da, "zengin uluslar"ın daha iyi yağmalamak için yoksullara dayattıkları neo-liberal doktrinlere, kendileri söz konusu olunca ne kadar düşman olduklarını yansıtır. ABD'nin birincil amaçlarında biri, ürün kadar süreçlere de uzanan patent haklarıyla birlikte, yazılım ve patentler dahil, "fikir ürünleri mülkiyeti" üzerindeki

²⁶ Michel CHOSSUDOVSKY: Yoksulluğun Küreselleşmesi, Çev. Neşenur DOMANIÇ (İstanbul: Çivi yazıları, 1999). 31.

korumacılığı arttırmaktır.”²⁸ N. Chomsky’nin verdiği rakamlara göre İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana karşılaşılan 116 yaptırım örneğinden % 80’i yalnız ABD tarafından uygulanmıştır. ABD ticaretinin %40’nın şirket içi olması, üretim ve yatırım aşamalarının merkezi biçimde kontrol edilmesinin yanısıra devletçe desteklenişi ticaretin liberalizasyonu söylemlerinin sorgulanmasını gerektirmektedir. ABD’ye ilişkin verilen bu rakamlar, büyük ölçüde diğer G-7 ülkeleri için de geçerlidir.

Türkiye’de küreselleşme düşüncesine karşı çıkanlar arasında adından sıkça söz ettiren Ergin Yıldızoğlu, Soğuk Savaş’ın bitmesinin ardından kendini daha belirgin bir biçimde ortaya koyan eğilimleri üç başlık altında gruplandırarak bir durum tesbiti yapmaktadır. Bu eğilimlerden ilki, sermayenin dolaşımının olağanüstü boyutta yaygınlaşmasıdır. “Sermayenin uluslararasılaşması yeni bir olgu değil. Ancak, dünya ekonomisinin merkez ülkelerinden çevre ülkelere yapılan doğrudan sermaye yatırımları ve daha önemlisi portföy yatırımları son bir iki yılda tarihin daha önceki dönemlerine göre çok hızlı ve büyük sıçramalarla oldu.”²⁹

Ergin Yıldızoğlu’nun analizinde yer alan ikinci eğilim ise teknolojik gelişmelerin rolüne yer vermektedir. Ergin Yıldızoğlu, birinci bölümde değinilen teknolojik gelişmelerin yanısıra günümüzde dünyanın (telefon bir yana bırakılırsa) fiber optik data transfer kanalları ve uydu haberleşmesiyle birbirine bağlandığını ifade etmektedir (Cyberspace) .³⁰ İletişim ve bilişim sektöründe bu büyük ilerleme, saat farklarının önemini yitirmesi ve firmaların işbirlikleri dolayısıyla birbirlerine olan bağımlılıklarının artması sonucunu doğurmaktadır.

²⁷ Noam CHOMSKY: Dünya Düzeni: Eskiye Yenisi, Çev. Ali ÇAKIROĞLU, Tuncay BİRKAN (İstanbul: Metis, 2000). 269.

²⁸Noam CHOMSKY: a.g.e. , 275.

²⁹ Ergin YILDIZOĞLU: Globalleşme ve Kriz (İstanbul, 1996), 11-12.

³⁰ Ergin YILDIZOĞLU: a.g.e. , 12.

1990'larda kendini ortaya koyan son eğilim ise, sermayenin etki alanının genişlemesidir. Ergin Yıldızoğlu 1980'li yıllarla birlikte gündeme gelen, merkezi planlı ekonomiyle yönetilen ülke topraklarının dünya pazarlarına açılması sürecine yönelik şu satırları yazmaktadır: "Bu sürecin içinde dünyanın 50-60 yıldır kapalı olan alanları –Doğu Avrupa ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği- sermayenin uluslararası dolaşımına açılmaya başladı. Çin'de de daha önce başlamış olan süreç bu yeni gelen basınç ile daha da hızlandı."³¹

Genel hatlarıyla aktarılan bu durum tesbitinin, iyimser gözükken ama hiç de öyle olmayan karmaşık bir süreci insanlığın gündemine taşıdığını ileri süren görüşlere göre analize dördüncü olarak politik gelişmeleri de eklemek gerekmektedir. Soğuk Savaş'ın bitimine kadar gönülsüzce katlanılan ABD önderliğinin aşınmaya başladığı ve gelişmiş kapitalist ülkeler arasında çıkar çatışmalarının artma eğiliminde olduğunu ileri süren görüşler, dünya ekonomisinin triadik³² bir yapılanmaya yöneldiğini savunan tezlerle benzeşmektedir.

Küreselleşme karşıtlarının olumsuz etkileri üzerinde büyük ölçüde uzlaştıkları borç krizi ve özelleştirme uygulamaları gibi konulara ilişkin şu bilgiler verilmektedir.

1980'lerde azgelişmiş ülkelerin yaşadığı bir borç krizi gerçeğinden hareket eden E.Yıldızoğlu, borç krizinin gelişmiş ülkeleri de içine alacak

³¹ Ergin YILDIZOĞLU: a.g.e. , 12.

boyutta genişleme eğiliminde olduğunu ifade etmektedir. G-7 ülkelerinin toplam kamu borçları 1980'lerde yılda ortalama %2,5 artarken, 1989-1994 döneminde yaşanan durgunluk sırasında bu oran yılda %5,2'ye yükselmiştir.³³

Özelleştirmeyi "sermaye birikim sürecinin global ve ulusal çapta yaşanan yapısal krizi aşmak için önerilen bir çözüm"³⁴ olarak tanımlayan Ergin Yıldızoğlu, özelleştirmenin tıpkı küreselleşmede yapıldığı gibi kaçınılmaz süreç olarak dayatıldığını düşünmektedir. Yazar 1970'lerde Şili'de uygulanmaya başlayan özelleştirme politikalarının, devletlerin ekonomik yaşamdan çekilerek ulusal ekonomiyi kontrol etme yeteneklerini elinden almaya yönelik bir strateji olduğu kanısındadır.³⁵ Bu görüşler ışığında, küreselleşmenin ulusal bağımsızlığı zedelemek, çalışan kesimleri ve örgütlerini baskı altına almak, mali sermayenin egemenliğini güçlendirmek gibi olumsuz etkilere sahip olduğu ileri sürülebilir.

Küreselleşme karşıtı tezler içerisinde kapitalizmin sürekli krizler yaşayan ancak, bu krizlere her defasında çözüm üretebilen dinamik bir sistem olduğu görüşüne sıkça rastlanmaktadır. Bu yaklaşımlara göre kapitalizm, kendisine alternatif bir dünya görüşünün kalmadığı Soğuk Savaş sonrası dönemde yeniden yapılanmakta, kâr hadlerini yükselterek birikim bunalımını aşmaya çalışmaktadır. Yeniden yapılanmanın en belirgin özelliği mali sermayenin artan etkinliğidir. Kapitalizm 1970'ler boyunca yaşadığı krizi önce geliştirmekte olan ülkelere borç vermek yoluyla aşmaya çalışmıştır. Bu

³² ABD, Avrupa Birliği ve Japonya önderliği ile bu güçlerin çekişmesine sahne olan ekonomik düzeni ifade etmek için sıkça başvurulan bir kavram haline gelmektedir.

³³ Ergin YILDIZOĞLU: Globalleşme ve Kriz (İstanbul, 1996), 223. Borç krizinin aşılmasına yönelik IMF öncülüğünde yürütülen mücadele ve sonuçlarına ileriki bölümlerde değinilecektir.

³⁴ Ergin YILDIZOĞLU: a.g.e. , 85.

³⁵ Ergin YILDIZOĞLU: a.g.e. , 104. Küreselleşme ile özelleştirmenin uluslararası kapitalist sistemin dünyaya dayattığı ideolojinin birbirinden ayrılmaz iki parçası olduğuna yönelik görüşlerin yer aldığı çeşitli değerlendirmeler için bkz. Atilla İLHAN: Hangi Küreselleşme (Ankara, 1997)

deneme 1980'lerde başta Meksika olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin borç krizine girmeleriyle son bulmuştur. 1980 sonrası dönemde, gelişmiş kapitalist ülkeler ve uluslararası mali kuruluşlar; pazar mekanizmasını merkeze alan, özelleştirme, regresif vergi reformu (tersine artan oranlı vergiler) gibi kavram ve uygulamalara bezenmiş yeniden yapılanma politikalarını dünyanın geri kalanına dayatmaktadırlar.

Bu aşamada Gencay Şaylan'ın değerlendirmeleri konuyu daha anlaşılır kılmak için önemlidir. YDD'nin belirgin öğelerini küreselleşme ve liberalleşme olarak gören Gencay Şaylan, üretimde yenilik yapma tekeli elinde bulunduran çok uluslu şirketlerin küreselleşme sürecinin başını çektiğini ifade etmektedir. Bu şirketler yatırım tercihleri ile dünyanın hangi bölgelerinin ekonomik olarak canlanıp kalkınacağına dair karar verme ayrıcalığına sahiptir. Çok uluslu şirketler, yeryüzünün büyük bir kısmı için olumsuz etkileri olan küreselleşme sürecinin temel aktörleri durumundadırlar.³⁶

Bu noktada liberal düşünür Robert Nozick'in iktisat literatürüne soktuğu minimal devlet kuramına değinmek yararlı olacaktır. Minimal devlet kuramı siyaset ile ekonominin birbirinden olabildiğince kesin çizgilerle ayrışması biçiminde özetlenebilir. Siyaset ve ekonominin birbirinden ayrışması, ulusal devletlerin ve bu devletleri yöneten seçilmiş politikacıların elini kolunu bağlayan, üretim ve bölüşüm sürecine müdahale edilmesini güçleştirici bir amaca hizmet etmektedir. Bu bağlamda pazar mekanizmasına metafizik bir güven duymakla eleştirilen YDD'nin; sistematik bir ideoloji değil,

³⁶Gencay ŞAYLAN: Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi (Ankara, 1995), 149. Ahmet Tonak'ın , mutlak küreselleşme yandaşlarının bir taraftan rekabeti kutsarken diğer taraftan da çok uluslu şirketlerin koordine ettiği dünya ekonomisinden söz ederek çelişkiye düştüklerini ifade ettiği satırlar için bkz. Ahmet TONAK, “ Niçin Küreselleşme Üzerine Bir Kitap Daha?” Küreselleşme: emperyalizm yerelcilik işçi sınıfı, Der. Ahmet TONAK (Ankara, 1997), 11.

yoğun bir iyimserlikten ibaret, içeriği belirsiz bir yönelim olduğu görüşü ileri sürülmektedir.³⁷

Küreselleşme ve sonuçları üzerine düşünce üreten bir çok küreselleşme karşıtı, görüşlerinin merkezine bu kavramın emperyalizmle olan ilişkisini koymaktadır. Önceki sayfalarda küreselleşmenin kimi düşünürlere 19. yüzyıl kapitalizmine ve emperyalist ilişkilere geri dönüşü çağrıştırdığı üzerinde durulmuştur. Yeni gelişmeleri içermekle beraber Korkut Boratav'ın görüşleri de bu çerçevede değerlendirilebilir. Boratav'a göre emperyalizm olgusu varlığını sürdürmekle birlikte çözümleme aracı olma özelliğini kaybetmiş, yerini küreselleşme kavramına bırakmıştır.³⁸ Ticaret ve sermaye hareketlerinin 20. yüzyıla özgü olmadığından yola çıkan Boratav, 19. yüzyılın sermaye akımı ve finansal serbestlik ortamına gönderme yapmaktadır. 19. yüzyıl dünya ekonomisi birçok açıdan günümüze benziyorsa üzerinde durulması gereken yeni gelişmeler neler olabilir? Boratav bu gelişmeleri şu biçimde gruplandırmaktadır:³⁹

- Kapitalist dünya sisteminin tümünü kapsayan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), IMF, Dünya Bankası gibi üst yapıların oluşturulması
- Ulusal ekonomileri devletsizleştirme ve küreselleştirme amacı güden ekonomi politikaları yoluyla Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin ulusal egemenliklerinin zayıflatılması
- Kısa vadeli ve spekülatif sermaye hareketlerine sınırsız özgürlük tanınmasına karşılık emeğin hareketliliğinin sınırlandırılması

³⁷ Gencay ŞAYLAN: a.g.e. , 202-216.

³⁸ Korkut Boratav'ın emperyalizm ile küreselleşme kavramları arasındaki farklara değindiği mülakatı için bkz. "Mülakat", Türkiye Günlüğü, 64 (Kış 2001), 100-102.

³⁹ Korkut BORATAV, "Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?", Küreselleşme: emperyalizm yerelcilik işçi sınıfı, Der. Ahmet TONAK (Ankara,1997), 18-20.

K. Boratav yeni sayılabilecek gelişmeleri sıraladıktan sonra bu gelişmelerin yol açtığı ekonomik, politik ve ideolojik sonuçlar üzerinde durmakta; küreselleşme sürecinin ekonomik sonuçlarının az gelişmiş ülkelerde finansal kriz ve işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi olduğunu vurgulamaktadır. Yazar politik sonuçların en belirginlerinin; azalan devlet işlevleri, piyasa fetişizmine kurban edilen kalkıncı/reformist programlar ve emek piyasalarının kontrolü olduğunu şöyle ifade etmektedir: “ Ne var ki, devletin düzenleyici, üretici, harcamacı ve paylaştırıcı bir aktör olarak işlevleri adım adım tasfiye edilmektedir. Geride, devletin saf ve çıplak baskıcı işlevleri kalmaktadır ve emeğin denetimi, temel görevlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır.”⁴⁰ Bu bilgilerin ışığında, toplumun ulusal kesimleri ile dışa bağlı kozmopolit kesimleri arasında ideolojik bir kutuplaşma hatta çatışma yaşanabileceği sonucuna varılabilir.

Nail Satlıgan, Gülten Kazgan ve Eser Karakaş'ın İktisat Dergisi'nde yürüttükleri tartışma küreselleşmeyle ilgili değişik yaklaşımlar içermektedir.

Nail Satlıgan, ideolojik bir kavram olarak gördüğü küreselleşme kavramının uluslararasılaşmanın aşıldığını ifade etmek için kullanılmaya başladığını ancak bunun gerçekleri yansıtmadığı görüşündedir. İktisadi akımlar sanıldığı ölçüde küreselleşmemiştir. Bu akımların %75-80'i Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Güneydoğu Asya'nın belirli ülkelerinde yoğunlaşmıştır.⁴¹ Nail Satlıgan küreselleşmenin kaçınılmaz, tersinemez bir süreç olmadığı tüm bunların ideolojik birer argüman olduğunun altını şöyle çizmektedir: “Küreselleşme, tersinebilir bir süreçtir, geri çevrilebilir bir süreçtir,

⁴⁰ Korkut BORATAV: a.g.e. , 21.

⁴¹ Gülten KAZGAN vd. : “ Dünya Ekonomisi Nasıl Yönetiliyor”, İktisat Dergisi, 416 (2001), 10.

bu çok açık bir şeydir. Yani özelleştiren kamulaştırabilir; liberalleştiren, müdahaleci siyasetlere geri dönebilir.”⁴²

Aynı tartışmada Gülten Kazgan, küreselleşmenin antidemokratik bir süreç olduğundan hareketle uluslararası sermaye kuruluşlarının yapısını eleştirmektedir. Birleşmiş Milletler’ de her ülkeye tanınan eşit oy hakkı nedense IMF, Dünya Bankası, DTÖ, Uluslararası Denkleştirme Bankası (BIS) gibi kurumlarda uygulanmamaktadır. Bu kurumlara üye ülke nüfuslarının %15-20’sini oluşturan G-7 ülkeleri, oyların yarıdan çoğuna sahiptir ve bu ülkelerin hayır dedikleri hiçbir şey uygulama alanı bulamamaktadır.⁴³ Bu değerlendirmelere ABD’nin son yıllarda sermaye payına dayanmayan, dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin de sesini duyurabildiği Birleşmiş Milletler’deki birçok kuruma katılmadığı ya da katkı payını ödemediği eklenirse; Gülten Kazgan’ın bu kurumları antidemokratik bulan eleştirilerine katılmak mümkün gözükmemektedir.

Daha önce de belirtildiği üzere küreselleşmeye milliyetçi reflekslerle karşı çıkanlar bulunmaktadır. Bu kesimler analizi sınıfsal çelişkiler değil, işçi ve işvereniyle tüm ülkenin varlığını sürdürebilmesi temelinde yürütmektedirler. Dolayısıyla ulusal devlet yanlıları, Marksist düşünürlerin görüşlerinde önemli yer tutan enternasyonalizm kavramına fazla gönderme yapmamaktadırlar.

Ülkemizde YDD ve küreselleşmeye ulusalcı gerekçelerle karşı duran yazarlar arasında önemli bir yeri olan Metin Aydoğan, YDD’nin kapitalist ülkeler arasında yeni çatışmaları engellemeye ve bu ülkelerin dünyanın geri kalanı üzerindeki egemenliklerini güçlendirmeye yönelik uzun vadeli bir

⁴² Gülten KAZGAN vd. : a.g.m. , 13.

strateji olduğunu düşünmektedir. Metin Aydoğan'a göre " Yeni Dünya Düzenine, belirli çevreler, postmodern çağ, bilgi çağı, bacasız sanayi çağı, endüstri ötesi çağı, insan hakları ve özgürlükler çağı dese de çekici ambalajlar ve yapay propagandalar gerçekleri değiştirmiyor. Zamanını doldurmuş bir üretim biçimi, zora dayalı ilkel yöntemlerle varlığını sürdürmeye çalışıyor ve dünyanın çok büyük bir bölümünü, açlık, yoksulluk ve gerilik içine sokuyor." ⁴⁴ M. Aydoğan, YDD'nin, varlığını sürdürme ve yaygınlaştırmayı amaçlayan tekelci kapitalizmin yeni yüzü olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşler, bazı teknolojik yenilikler dışında, küreselleşmenin yeni bir olgu olmadığını ifade eden yaklaşımları anımsatmaktadır.

Aşağıdaki satırlar uzun vadeli bir strateji olan küreselleşme sürecinde az gelişmiş ülkelerin içine düşürüldüğü durumu çarpıcı bir biçimde resmetmektedir. " Az gelişmiş ülkelerin kayıpları ekonomiyle sınırlı değildir. Uluslar arası anlaşmaların bağlayıcı hükümleri onların yönetim sistemleri, ulusal varlıkları ve kültürel değerlerinde yapısal çöküntüler yaratır. Her anlaşma, kendisine bağlı yeni bir anlaşmaya kaynaklık ederek ülkeleri, giderek artan bir biçimde, kendi olanaklarıyla ayakta duramayan uydu topluluklar haline getirir. Her alanda gerçekleştirilen küresel örgüt ağıyla insanlar, işlerinden, geleneklerinden ve ulusal kimliklerinden koparılarak zora ve eşitsizliğe dayalı bir dünya sisteminin kişiliksiz ögeleri haline getirilirler." ⁴⁵ Tüm bunların sonucunda devlet mali sermayeye teslim olmuş, toplumsal önceliklere önem veren kurumların sosyal sorumluluk anlayışı yerini tekelci şirketlerin sonu gelmez kâr maksimizasyonu anlayışına bırakmıştır.

Küreselleşme karşıtı tezler, küreselleşme diye bir şey olmadığından , insanlığın görülmedik ölçüde büyük bir sömürü altında olduğu iddialarına

⁴³ Gülten KAZGAN vd. : a.g.m. , 14.

⁴⁴ Metin AYDOĞAN: Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye (İstanbul, 1999), 474-475.

⁴⁵ Metin AYDOĞAN: a.g.e. , 582-583.

kadar çeşitlilik arz etmektedir. Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir uçurumunun had safhaya ulaşması, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi, işsizlik, sendikaların güçlerini ve işlevlerini yitirmesi, altından kalkılamayacak boyuta ulaşan devlet borçları, uluslararası finans kuruluşlarının uygulanmaları için direttiği yapısal uyum programları, artan açlık ve salgınlar karşısında, dünyanın 21. yüzyılda genel bir çatışma ortamına sürüklenebileceği ihtimali gözden uzak tutulmamalıdır.

2.4. ŞÜPHECİ TEZLER

20. yüzyılın son çeyreğinde dünya ekonomisinde önemli dönüşümler yaşandığını kabul etmekle beraber, gerçek anlamda küreselleşmiş bir ekonomiden söz edilemeyeceğini savunan tezleri şüpheci sıfatı ile nitelemek mümkündür. Şüpheci tezleri savunanlar arasında çalışmalarını birlikte yürüten iki iktisatçı, P. Hirst ve G. Thompson önemli yere sahiptir.

P. Hirst ve G. Thompson'un mutlak küreselleşmecî tezleri abartılı bulduklarına daha önce de değinilmişti. Mutlak küreselleşme yandaşlarının mevcut açıklık ve bütünleşme eğilimlerine değişmezlik atfetmeleri Hirst ve Thompson tarafından eleştirilmekte, hiçbir temel ekonomik rejimin varlığını 30-40 yıldan fazla devam ettiremediği üzerinde durulmaktadır.⁴⁶ Tarihsel gelişim bu tesbiti doğrular niteliktedir. 1870-1914 Altın Standartı Dönemi'nin temsil ettiği açıklık ve büyüme eğilimi yerini İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar etkisini sürdüren kapanma ve düşüş eğilimine bırakmıştır.

⁴⁶ Paul HIRST ve Grahame THOMPSON: "The Problem of 'Globalization': international economic relations, national economic management and the formation of trading blocs", Economy and Society, Volume 21 (November 1992), 360.

P. Hirst ve G. Thompson'a göre; açık bir uluslararası ekonomi, dünya ölçeğine yayılmış bir korumacılıktan daha iyidir. Bu yüzden korumacılığa dönüş olasılığı gözden uzak tutulmamalı, mevcut dünya ekonomisinin neden olduğu eşitsizlik ve adaletsizliklere karşı duyarlı olunmalıdır. Uluslararasılaşmış bir ekonomi tercih nedeni olmakla birlikte, bu durum fazla abartılmamalıdır. 1993 yılında gelişmiş ekonomilerden yeni endüstrileşen ekonomilere aktarılan 100 milyar dolarlık sermaye akışı, ilk bakışta önemli bir miktar olarak gözükse de bu rakam ABD, AB ve Japonya'nın yatırımlarının %3'üne, sermaye stoklarının da % 0,2'sine karşılık gelmektedir.⁴⁷

Küreselleşmenin bir mit olduğu kanısındaki Hirst ve Thompson iddialarını "Küreselleşme Sorgulanıyor" adlı eserlerinin 27-28. sayfalarında beş başlık altında toplamışlardır. Bu iddialar özetlenecek olursa:

- Uluslararasılaşmış ekonomi öncesiz bir süreç değildir. Günümüz dünya ekonomisi 1870-1914 dönemine kıyasla daha az bütünleşmiş bir yapı göstermektedir.
- Çoğu büyük şirket ulusal temelini hâla korumaktadır. Ulusötesi şirketlere az rastlanmaktadır. Bu noktada Hirst ve Thompson'un ulusötesi şirkete yükledikleri anlam üzerinde durmak gerekecektir. Yazarlar bir makalelerinde ulusötesi şirket kavramını çok uluslu şirketleri aşan, ulusal devlet politikaları tarafından kontrol edilemeyen ve kısıtlanamayan, gerçekten küreselleşmiş şirketler anlamında kullanmaktadırlar.⁴⁸ Günümüzde ulusötesi şirketlerden

⁴⁷ Paul HIRST ve G. THOMPSON: Küreselleşme Sorgulanıyor, Çev. Çağla ERDEM, Elif YÜCEL (Ankara: Dost, 2000). 11.

⁴⁸ Paul HIRST ve Grahame THOMPSON: "The Problem of 'Globalization': international economic relations, national economic management and the formation of trading blocs", Economy and Society, Volume 21 (November 1992), 362

çok, ulusal politika ve stratejilere olan duyarlılıklarını sürdüren çok uluslu şirketler baskın form olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

- Sermaye hareketliliği, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yoğun bir yatırım akışı ve emek talebini beraberinde getirmemektedir. Doğrudan yabancı yatırım merkez ülkeler arasında yoğunlaşmış durumdadır.
- Dünya ekonomisi küresel olmaktan ziyade üçlü (triad) bir yapıya sahiptir. Reel ve mali sermaye hareketliliği Batı Avrupa, Japonya ve ABD arasında yoğunlaşmıştır.
- G-3 hükümetleri, dünya ekonomisini ve onun yönelimlerini belirleyebilecek yönetim baskısı kurma gücüne sahiptirler. Başka bir ifade ile, küresel piyasaların yönetilemez olduğuna dair görüşler geçerli değildir.

P.Hirst ve G. Thompson'un görüş ve önerilerinin temelini son iki madde oluşturmaktadır. Dünya ekonomisi üçlü kutup etrafında yeniden biçimlenmekte buna bağlı olarak dünyanın geri kalanı marjinal konuma itilmektedir. Bu durum dünya ticaretinin dikeyleşmesi olarak görülebilir ve olası bir krizde uluslararası alanın ayrışması tehlikesini içinde barındırmaktadır. En büyük 100 çokuluslu şirketin 83'ünün genel merkezi AB, ABD ve Japonya bloğu içerisinde yer almaktadır. 83 şirketten 38' i AB, 29'u ABD, 16'sı Japonya merkezlidir. Yüksek katma değerli ileri teknoloji ürünlerinin yüzde %85-90'lık bölümü bu üçlü grup içinde üretilip tüketilirken, yeni sanayileşen ülkeler geri kalan kısımla yetinmektedir.⁴⁹ Üç büyük ekonomik gücün ekonomik etki alanları, coğrafi yakınlık temelinde ortaya çıkmaktadır. ABD, Latin Amerika üzerinde etkilidir. Avrupa Birliği, Doğu Avrupa, Afrika ve Ortadoğu üzerinde egemenlik tesis etmiştir. Japonya geleneksel etki alanı olan Güney Asya ve Uzakdoğu'yu elinde tutmaktadır. Tablo- 3 bu egemenlik ilişkilerini açıkça yansıtmaktadır.

Tablo-3: Dünya Ticareti 1998/ Kuzey Güney (Tüm Ürünler) Toplam Dünya Ticaretinin Yüzdesi olarak

Kaynak Ülkeler	Yönelinen Ülkeler				
	KLA	AAO	JAA	Dünya	Bütünleşme Oranı*
Kuzey ve Latin Amerika (KLA)	13	5	4	22	59
Avrupa,Afrika, O.Doğu(AAO)	6	41	6	53	77
Japonya, Asya,Avus.(JAA)	8	7	10	25	43
Dünya	27	53	20	10	-
Bütünleşme Oranı	48	78	53	-	-

*Her büyük bölgenin toplam ticaretinde bölge içi ticaretin payı(%)

Kaynak: CEPİI(2000), L'Economie mondiale 2001; Jacques Adda'nın hesaplaması

Aşağıdaki 4 ve 5 numaralı tablolar da reel ve mali sermaye hareketliliğinin üçlünün dahil olduğu gelişmiş ülkeler grubu arasında yoğunlaştığına yönelik görüşlerin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo- 4: İçe dönük DYY stoklarının bölgesel dağılımı (%)

	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler	Orta/ Doğu Avrupa
1985	72,3	27,7	-
1990	79,3	20,6	0,1
1995	70,6	28,1	1,3
1997	68,0	30,2	1,8

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report, 1998

Tablo- 5: Dışa dönük DYY stoklarının bölgesel dağılımı (%)

	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler	Orta/Doğu Avrupa
1985	95,7	4,3	-
1990	95,6	4,4	-
1995	91,5	8,4	0,1
1997	90,2	9,7	0,2

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report , 1998

⁴⁹ Robert WENT: Küreselleşme: neo liberal iddialar radikal yanıtlar , Çev. Emrah DİNÇ (İstanbul: Yazın, 2001). 68.

P. Hirst ve G. Thompson açık bir dünya ekonomisinin adaletsizliği, eşitsizliği daha da arttırmadan varlığını sürdürebilmesi için ulusal ve uluslararası çapta yönetişimin önemini vurgulamaktadırlar. Yazarlar güçlü (mutlak) küreselleşme tezi savunucularına ulusal süreçleri daha uygun sınıflandırmaya tabi tutacak, yeni bir uluslararası ekonomi görüşü oluşturmaları önerisinde bulunmaktadır. “ Uluslararası ekonomik sistemi daha geniş bir tarihsel perspektif içinde ele almanın, mevcut değişikliklerin – önemli ve belirgin olmalarına rağmen- öncesiz olmadıklarını ve zorunlu olarak yeni bir ekonomik sistem getirmediğini kabul etmenin daha anlamlı olduğunu düşünüyoruz.”⁵⁰

Küreselleşmiş bir ekonominin uluslararası ekonomiden farklı, ideal bir tip olduğunu savunan görüşlere göre, gerçek anlamda küreselleşmiş bir ekonominin en önemli göstergeleri şunlar olmalıdır.⁵¹

- Yönetişimin açmaza uğraması sonucu kamu otoritelerinin çaresiz kalması ve tüketicilerin ister gelişmiş ister gelişmekte olan ülkelerde yaşasınlar denetim dışı kalan piyasa güçlerinin dolaysız etkisi altına girmiş olması. Büyük şirketlerin çeşitli nedenlerle şoklarla karşılaşp güç duruma düşmeleri halinde, bu şirketlere yardım edecek ve ulusal stratejileri uygulayacak devlet otoritelerinin ortadan kalkması.⁵²
- Küreselleşmiş dünya ekonomisi ideali gerçekleşecek olursa çok uluslu şirketlerin yerini ulusötesi şirketler alacaktır. Böyle bir dünya ekonomisinde şirketler artık birincil derecede önem verdikleri ulusal alanı değil, küresel piyasaları dayanak noktası kabul edecektir.

⁵⁰ Paul HIRST ve G. THOMPSON: Küreselleşme Sorgulanıyor, Çev. Çağla ERDEM, Elif YÜCEL (Ankara: Dost, 2000). 30.

⁵¹ Paul HIRST ve G. THOMPSON: a.g.e. , 36-39.

⁵² Bu durum büyük şirketlerin de deregule edilmiş uluslararası ortamdan pek yarar sağlayamayacaklarını göstermektedir.

- Örgütlü emeğin pazarlık imkanları ile siyasal gücünün mevcut dünya ekonomisine kıyasla daha da azalması.
- Uluslararası siyasal sistemde çok kutupluluğun artması, kendi çıkarları peşinde koşan yerel birimlerin hegemonyacı güçlere karşı durmaları ve egemen bir gücün kendi siyasal ve politik yaklaşımını herhangi bir ülkeye dayatma olanağının bulunmaması.

Paul Hirst ve Grahame Thompson'un ana hatlarını ortaya koydukları ideal tip ile günümüz dünya ekonomisinin kıyaslanması durumunda uluslararası ekonomik sistemin egemenliğini sürdürdüğü görülmektedir. Dünya ekonomisi hiçbir dönemde kendiliğinden işleyen kurallar ve kurumlar bütününe sahip olmamıştır. Uluslararasılaşmış ekonomi küresel ekonomiden farklı özellikler taşır. Uluslararası ekonomide ulusal politikalar geçerliliğini sürdürmektedir. Artan uluslararası ticari ilişkiler ve yatırımlar, doğrudan küreselleşmiş bir ekonomiye geçildiği anlamına gelmemektedir. Uluslararası ticaret ve dış yatırımlar egemen devletlerin yönlendirdiği bir dünya sisteminde de var olabilirler. Zaten günümüze kadar geçerli olan durum bundan başka bir şey değildir. Finansal piyasaların ve uluslararası ticaretin son 20 yılda artan önemine karşın dünya ekonomisi uluslararası kalmayı sürdürmektedir.⁵³ Sonuç olarak, dünya ekonomisinin son yıllarda yönetilemez hale geldiği; devletlerin yönlendirdiği uluslararası ekonominin aşıldığına dair görüşler gelişmeler tarafından yanlışlanmaktadır.

Hirst ve Thompson'un ulusal devlete ilişkin görüşleri, bu tarihsel kategorinin varlığını devam ettireceğine yöneliktir. Hirst/ Thompson, ulusal devletlerin ekonomik yönetişimde rolleri olduğunu belirtmekle beraber; daha az egemen varlıklar olarak işleyecekleri üzerinde durmaktadırlar. " Ulus-devletin esas işlevi, ulusüstü ve ulusaltı yönetim mekanizmalarının

sorumluluklarını tanımlamak ve meşrulaştırmak olacaktır. ⁵⁴ Yazarlar bu görüşleriyle ulusal devletin klasik anlamıyla korunması gereğine inanan ulusalcı tezlerden ayrılmaktadırlar. Bu bakış açısına göre, ulusal devletler eskisi gibi bağımsız politikalar üretemezler, bu devletlerin yapmaları gereken şey, uluslararası ekonominin gerekli gördüğü sosyal ve kamusal hizmetleri sağlayıcı düzenlemeleri gerçekleştirmektir. Ulusal devletin belirleyici unsuru olarak, belli bir toprak parçası üzerinde şiddet tekeline sahip olmayı gören yaklaşım, gelişmeler karşısında geçersiz kalmaktadır. Devletler birbirlerine uluslararası topluluk oluşturacak biçimde bağılıdırlar.

P. Hirst ve G. Thompson ulusal devletin sona erdiğini kabul etmemekle beraber, devletin rolünü uluslararası yönetim mekanizmalarına katılmaktan ve hizmetlerini uluslararası ekonomik sistemin gerekli bulduğu ortamı hazırlamaktan ibaret görmeleri dikkate değerdir. Gelişmiş ülke vatandaşı oluşları ve mevcut dünya kapitalist sisteminden dolayı da olsa yarar sağlamaları, bu düşünürlerin en muhaliflerinin bile eninde sonunda Batı merkezli bakış açısının etkisinde kaldıklarına yönelik yorumlara yol açmaktadır .

Bu bölümün başında küreselleşme ile ilgili görüşler sınıflandırılırken kendisinden yararlanan Robert Went, gerek şirket yapılanmaları gerekse finans hareketleri alanında dünyanın 1980'lerden bu yana niteliksel değişimler geçirdiğini kabul etmektedir. Bu reel ve niteliksel değişimler, dört başlık altında toplanabilir.

⁵³, Paul HIRST and Grahame THOMPSON: "Globalization and the Future of the Nation State", *Economy and Society*, Volume 24 (August 1995), 408-409.

⁵⁴ Paul HIRST ve G. THOMPSON: *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Çev. Çağla ERDEM, Elif YÜCEL (Ankara: Dost, 2000). 204.

Robert Went ilk olarak bütünleşmiş küresel pazarların sayısının arttığı üzerinde durmaktadır. Üretim, ticaret ve sermaye hareketlerindeki artış ekonomileri hızla bütünleştirmektedir. “Yalnızca mutlak olarak değil oransal olarak da dünya nüfusunun tarihte şimdiye kadar hiç olmadığı kadar büyük bir kısmının kapitalist ilişkiler ağı içerisinde yaşadığı unutulmamalı.”⁵⁵ Küresel pazarlara entegre olma çabasındaki gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler liberalizasyonun gereği olarak özelleştirme, deregülasyona yönelmektedir.

Niteliksel değişimlerin ikincisi, çokuluslu şirketlerin faaliyetlerinin dünya ekonomisini yönlendirecek boyutlara ulaşmasıdır. Dünya ekonomisi, satışları birçok ulusal devletin GSMH’ sini aşan dev şirketlerin etkisi altına girmiştir. “Tepedeki beş firma dünya tahıl ticaretinin yüzde 77’sini; muzda dünyanın en büyük üç şirketi dünya muz ticaretinin yüzde 80’ini, en büyük üç kakao şirketi dünya kakao ticaretinin yüzde 83’ünü, en büyük üç şirket dünya çay ticaretinin yüzde 85’ini, en büyük dört şirket de dünya tütün ticaretinin yüzde 87’sini gerçekleştirmekte.”⁵⁶ Tüm bu veriler, çokuluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelerin temel ihraç malları üzerinde tekeli egemenlik kurduklarını ortaya koymaktadır.

Üçüncü değişim ise ulusötesi kurumların etkinliğinin artması olarak özetlenebilir. Robert Went’in deyişiyle ‘seçilmemiş dünya hükümetleri’⁵⁷ ve bölgesel bloklar, ulusal devletlerin daha az etkin hale gelmelerine yol açmaktadır. Ancak, Robert Went’e göre ulusötesi kurumların etkisi ve bu kurumlara devredilen iktidar sorumlulukları, ulusal devletin önemini yitirdiği anlamına gelmemektedir.

⁵⁵ Robert WENT: Küreselleşme: neo liberal iddialar radikal yanıtlar , Çev. Emrah DİNÇ (İstanbul: Yazın, 2001). 24.

⁵⁶ Robert WENT: a.g.e. , 40.

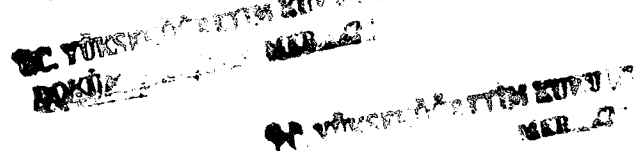
R. Went'in işaret ettiği son niteliksel değişim ise makroekonomik politikaların küreselleşmesidir. Burada kastedilen başta IMF olmak üzere Dünya Bankası ve DTÖ'nün neoliberal reçetelerinin dünya çapında hayata geçirilmesidir. İleride tartışılacağı üzere, şok reçeteler ve yapısal uyum programlarının yarattığı sonuçlar küreselleşme düşüncesine en şiddetli itirazların geldiği noktadır. 1997- 2000 yılları arasında Dünya Bankası'nda başekonomist ve başkan yardımcısı olarak çalışan, 2001 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi J. E. Stiglitz'in; tanık olduğu olayları derleyerek yazdığı kitap bu konuyu daha anlaşılır kılacak görüşlerle doludur: " Politikaların yoksulluk üzerindeki etkisiyle ilgili tahmin yapıldığını pek görmedim. Alternatif politikaların sonuçlarıyla ilgili derin tartışmalar ve analizler yapıldığına da pek tanık olmadım. Tek bir reçete vardı. Alternatif görüşler araştırılmıyordu. Açık, samimi tartışmalar engelleniyordu, böyle bir şeye yer yoktu. Politika reçetelerini ideolojiler yönlendiriyordu ve ülkelerden IMF'nin talimatlarına hiç tartışmadan uymaları bekleniyordu. ⁵⁸ Şüpheli görüşlere göre, insanlığın tartışılmayan ekonomik reçete dayatmaları ve yapısal uyum programları yerine, kaynakların yeniden dağıtımına ve demokratikleşmeye ihtiyacı vardır. Üretim, kâr maksimizasyonu anlayışına göre değil; tüm insanların gereksinimlerini karşılamak üzere örgütlenmelidir. ⁵⁹

Küreselleşme düşüncesini yadsımayan ancak küreselleşmenin insanlığın genel yararları doğrultusunda gözden geçirilmesi, dönüştürülmesi gereğine inanan bir diğer önemli bilim adamı Richard Falk'tır. Falk, neoliberal düşüncenin; piyasaların serbestleştirilmesi, özelleştirme, örgütlü emek üzerinde baskı kurulması, mali disiplinin sıkılaştırılması vb. politikalarla

⁵⁷ G-7, DTÖ, BIS, IMF, Dünya Bankası, OECD vb. kurumlar kastedilmektedir.

⁵⁸ Joseph E. STİGLİTZ: Küreselleşme: büyük hayal kırıklığı, Çev. Arzu TAŞÇIOĞLU ve Deniz VURAL (İstanbul: Plan B, 2002). 13-14.

⁵⁹ Robert WENT: Küreselleşme: neo liberal iddialar radikal yanıtlar , Çev. Emrah DİNC (İstanbul: Yazın, 2001). 165.

insanlığın mutluluk ve refahını olumsuz etkilediğine inanmaktadır. R. Falk bu süreçte yaşananları yırtıcı küreselleşme olarak adlandırılmaktadır.⁶⁰

Richard Falk'ın görüşleri genel olarak değerlendirildiğinde, eleştirilerinin kapitalist dünya sistemini ortadan kaldırmaya yönelik olmadığını görülmektedir. Falk bu tür çabaları 'gardrop Marksizmi' olarak nitelendirmektedir. Richard Falk ekonomik küreselleşmenin bazı olumlu yanlarına da işaret etmekte ve kuzey-güney ilişkilerinde kısmi bir dengeye yol açarak fakirlerin oranını azalttığını iddia etmektedir.⁶¹

R. Falk küreselleşme olgusunu küresel ölçekte yaygınlaşan teknolojik ilerlemelere bağlayan tezlere yakın olan bir bilim adamıdır. Bir diğer ifadeyle, Falk'ın bu yaklaşımı Robert Went'in teknolojinin küreselleşmenin hizmetinde olduğunu ve onu kolaylaştırdığı biçimindeki görüşlerinden farklıdır. Ancak, R. Falk'ın düşüncesinin tersine teknoloji, her olguyu kendiliğinden açıklayan bir şey değildir. Teknolojik ilerlemeler tek başına küreselleşmenin itici gücü olamaz. Teknolojinin daralma ve kapanma dönemlerinde de önemli ilerlemeler kaydettiği görülmüştür.

R. Falk'ın üzerinde durulması gereken en önemli katkısı tepeden küreselleştirme ve aşağıdan küreselleşme kavram çiftini analizinde kullanmasıdır. Tepeden küreselleştirme gelişmiş ülkelerin çıkarları doğrultusunda işleyen ve yoğun eleştiriye uğrayan süreci ifade ederken; aşağıdan küreselleşme, sivil inisiyatiflerin önderliğinde insanlığın genel mutluluk ve refahı yolunda atılacak adımları simgelemektedir. Diğer bir ifade ile, Richard Falk'ın temel tezi kendi ifadeleriyle şöyle özetlenebilir: " Yırtıcı küreselleşme geçen yüzyıl boyunca devlet ile toplum arasında yapılan eki

⁶⁰ Richard FALK: Yırtıcı Küreselleşme, Çev. Ali Çaksu (İstanbul: Küre, 2002). 2.

sosyal sözleşmeyi aşındırdı, belki de iyice bozdu. Dünya halkları ve istikrarlı bir gelecek adına bu sözleşme bugünkü şartlar ışığında acilen yeniden yazılmalıdır.”⁶²

Bu bölüme Ahmet Tonak'ın dünya ekonomisinin korumacılığa yönelme belirtileri gösterdiğine dair görüşleri ile son verilecektir. Kendisinin şüpheli tezlerle yakın olduğunu açıkça ortaya koyan Ahmet Tonak, küreselleşme siyasetini 1970'li yıllardan beri durgunluk yaşayan gelişmiş ülke sermaye çevrelerinin yeni pazarlara açılma, yayılma çabalarının bir sonucu olarak görmektedir. Bu durgunluk istatistiklere de yansımıştır. OECD ülkelerinin 1959-1970 yılları arası büyüme hızı %4,8 iken, aynı oran 1970-1994 arasında %2,8 olarak gerçekleşmiştir.⁶³

Ahmet Tonak son 25 yılda liberal ekonomi politikalarının etkisiyle artan gelir dağılımı adaletsizliğine; dünya kapitalist sisteminin iç çelişkilerinin de eklenmesiyle korumacılığın geri döneceğine inanmaktadır. “1965 yılında G7 ülkelerinin kişi başına gelir seviyesi, en yoksul 7 ülkenin gelir seviyesinin 20 katı iken, 1995'te 39 katına çıkmıştır. Bu küresel eğilim, ülke içindeki gelir dağılımlarındaki eşitsizliklerin artması ile de birlikte yaşanmaktadır.”⁶⁴ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP), 1998 İnsani Gelişme Raporu da aynı döneme ilişkin şu verileri içermektedir: 1960'ta dünya nüfusunun en zengin %20'sinin ortalama geliri en yoksul yüzde %20'nin gelirinden 30 kat fazladır. Bu oran 1995'te 82:1 olmuştur.

⁶¹ Richard FALK: a.g.e. , 172-173.

⁶² Richard FALK: a.g.e. , 3.

⁶³ Ahmet TONAK, “ÇTYA'nın Bağlamı: 'Küreselleşme' ve Yabancı Sermaye”, Küreselleşme: emperyalizm yerelcilik işçi sınıfı, Der. Ahmet TONAK (Ankara, 1997), 31.

⁶⁴ Ahmet TONAK: a.g.e. , 32.

A. Tonak'ta dünya ekonomisinin korumacılığa döneceği beklentisini yaratan en önemli nokta 19. yüzyılın sonunda artan eşitsizliğin 1914-1950 yılları arasında kapanmaya yol açmasıdır. Benzer kaygıyı görüşlerine daha önce değinilen Hirst ve Thompson da taşımaktadır.

Küreselleşme olumsuz yanları ağır basan bir siyaset ise, bu siyasete karşı verilecek mücadele hangi temel üzerinde yükselmelidir? Ahmet Tonak'ın bu konudaki önerisi işçi sınıfına önemli bir misyon yüklemektedir:

“Uzun dönemde, başarı şansı en yüksek siyaset, uluslararası duyarlılıklarını ve organik bağlarını geliştirmiş, ama asli mücadele hedefi olarak da kendi kapitalizmini gören işçi sınıfı hareketi olacaktır.”⁶⁵

⁶⁵ Ahmet TONAK, ” Niçin Küreselleşme Üzerine Bir Kitap Daha”, Küreselleşme: emperyalizm yerelcilik işçi sınıfı, Der. Ahmet TONAK (Ankara, 1997), 13.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

20. YÜZYILIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. 20. YÜZYILIN BAŞLICA DÖNEMLERİ

20. yüzyıl, insanlığın geçmiş yüzyıllara kıyasla en önemli değişimleri yaşadığı bir dönem olarak tarihe geçmeye adaydır. 20. yüzyılda insanlık büyük değişimin etkisiyle hemen her şeyi uç noktalarda yaşamış, geçmiş yüzyıllardan belirgin bir kopuş sergilemiştir. 20. yüzyılı özelliklerine en uygun biçimde isimlendiren kişinin Eric Hobsbawm olduğunu söylemek mümkündür. Eric Hobsbawm'a göre 20. yüzyıl 'Aşırılıklar Çağı'dır. İnsanlık bir yandan ilerlemenin, bilimsel ve teknolojik gelişmenin en ileri örneklerini verirken; diğer yandan en büyük vahşetlere ve ulaştığı düzeyle kolay kolay bağdaştırılamayacak bir yığın ilkelliğe imza atmıştır. 20. yüzyılda öldürülen insan sayısı 17. yüzyıl dünya nüfusunun yaklaşık yarısı kadardır. 20. yüzyılı tüm bu gelgitleri ve tarihsel arka planıyla birlikte değerlendirmek, küreselleşme olgusunu daha anlaşılır kılmak açısından önemlidir. Bu bölümde 20. yüzyıl bazı alt dönemlere bölünmek yoluyla ele alınmaya çalışılacaktır. Aralarında önemli geçişkenlikler olduğunu kabul edilmekle beraber, 20. yüzyıl aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilecektir:

- Birinci Dünya Savaşı öncesi dönem;
- Birbirinin devamı olma özelliği taşıyan iki dünya savaşının yaşandığı 1914-1945 dönemi;

- Gelişmiş ölkelerde refah devleti uygulamalarının yoğunlaştığı ve dünya kapitalist sisteminin yeniden yapılandığı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem;
- 1970'lerin başından Soğuk Savaş'ın bitimine kadar süren ve krizlerin damgasını vurduğu yıllar;
- Berlin Duvarı'nın yıkılışı izleyen, YDD ve küreselleşme tartışmalarının ağırlığını hissettirdiği dönem.

Küreselleşme ulusal devlet ilişkisi ve uluslararası mali kuruluşların küreselleşme sürecindeki rolü, bu bölümde üzerinde durulacak diğer konu başlıklarıdır.

3.2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ DÖNEM

20. yüzyılın en temel özellikleri olarak kabul edilebilecek ilerleme ve çatışmayı hazırlayan koşullar 19. yüzyılın sonunda olgunlaşmıştır.

19. yüzyılın son dönemleri, öncesine ve bugüne kıyasla bir çok anlamda daha küreseldi. Dünya haritasının neredeyse tamamı çıkarılmıştı. İngiltere'nin egemenlik ve garantörlüğünde işleyen Altın Standartı Sistemi, uluslararası ekonomiyi yönlendiriyordu. Bu egemenlik ve yönlendirme özellikle finansal sistemde kendisini göstermiştir.¹ Bu dönemde İngiltere'nin önderliğinde günümüzü aratmayacak ölçüde uluslararasılaşmış bir dünya ekonomisinin varlığına rağmen, tek bir dünyadan söz etmek mümkün

¹ Paul HIRST and Grahame THOMPSON: "The Problem of 'Globalization': international economic relations, national economic management and the formation of trading blocs", Economy and Society, Volume 21 (November 1992), 359.

değildir. Sanayileşmenin birkaç merkez ülke ve onlara yeni katılan Japonya'dan ibaret olduğu göz önüne alınırsa dünyanın gelişmiş ve geri kalmış ülkeler olarak ikiye ayrıldığı gerçeği ile karşılaşılacaktır. Bu dönemde ortalama yaşam süresinin kısalığı bir tarafa bırakılırsa haberleşme ve okuryazarlık oranlarında önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Bu gelişmeler bilimsel üretimle uğraşanların sayısının artışı beraberinde getirmiştir.

1870-80'li yıllar insanoğlunun görkemli ilerleyişinin habercisi olmakla birlikte Batı'nın ulaştığı ekonomik düzeyin iktisadi temelleri sallanmaya başlamıştır. Tarihçiler 1870 sonrasını genişlemenin yerini bunalıma bıraktığı bir dönem olarak görmektedirler. Bu dönemde kâr oranlarındaki düşüş özellikle tarım sektörünü olumsuz etkilemiştir. Büyük bir artış gösteren tarımsal üretim, ürün fiyatlarını düşürmüş çiftçilerin güç durumda kalmasına neden olmuştur. Ayrıca bazı ürünlerin felaketine yol açan hastalıklar, ülkeden ülkeye farklılıklar gösteren tepkilere kaynaklık etmiştir.

Sözü edilen dönemde iş dünyası da deflasyonist baskı altında kalmıştır. Pazar yeterince genişleyememiş ve kâr oranları düşüşe geçmiştir. 1873-1896 döneminde İngiltere'de fiyatlar %40 oranında düşmüştür.² Kârlardaki düşüş, ücretlerdeki düşüşün yeteri kadar eşlik etmemesi firmaları güç duruma düşüren bir diğer faktör olarak döneme damgasını vurmuştur. Çağın ölçütlerine göre bunalım olarak adlandırılan bu gelişmeler, belli başlı ekonomik güçleri birbirlerinin rakibi haline getirmiştir. Önceleri mal ticareti alanında başlayan korumacılık eğilimleri, 20. yüzyılın ilk yarısı ile birlikte ekonominin her alanına yayılmıştır. Bir diğer ifade ile, 19. yüzyılın sonunda yaşanan bunalım bir çok anlamda 20. yüzyılda yaşananlar kadar büyük boyutlu değildir. Kapitalist sistem kimi iç çelişkiler ve hegemonya mücadeleleri yaşamakla birlikte yayılışını sürdürmüştür. İnsanlığın kesintisiz

² Eric HOBBSAWM: İmparatorluk Çağı, Çev. Vedat ASLAN (Ankara: Dost, 1999). 47.

biçimde ilerlediği düşüncesi, her şeye karşın geçerliliğini kaybetmemiştir. Dünya ekonomisinin sanayileşmeye başlayan kısmı, Kuzey Amerika ve Japonya'nın katılımıyla genişlemeye devam etmiştir. İngiltere dünyanın tek sanayileşmiş gücü olmaktan çıkmakla beraber, uluslararası sermaye piyasasındaki önderliğini korumayı sürdürmüştür. 20. yüzyılda İngiltere'yi geçecek olan ABD, Almanya, Japonya gibi güçler ise siyaset ve ekonominin artan etkileşimi sonucu hayata geçirilen korumacı politikalar yoluyla aradaki farkı kapatma yolunda önemli mesafeler katetmeye başlamışlardır.

Ana hatlarıyla üzerinde durulan bu çetin rekabet süreci emperyalizmi tetiklemiş ve Birinci Paylaşım Savaşı'na giden yolun başlangıcı olmuştur. 19. yüzyılın son çeyreği, dünyanın birkaç emperyalist güç tarafından bölüşülmesine sahne olmuştur. Geleneksel imparatorluklar, olan biten karşısında çaresiz kalarak yerlerini Sanayi Devrimi'nin doğurduğu yeni imparatorluklara bırakmıştır. Paylaşımından etkilenmeyen yegane bölge Amerika kıtası olmuştur. Afrika ve Pasifik ileri gelen yayılmacı güçler tarafından tamamen bölüşülmüştür. Madenler, dünyanın emperyalizme açılmasında başlıca faktör olarak kendini göstermiş; ana hatlar dışında demiryolu yapımını bile cazip kılacak kadar sansasyonel kârlar sağladıklarından, çok etkili olmuşlardır.³

Zamanla emperyalizmin ekonomik kaygıların ötesinde bir prestij unsuru haline geldiği görülmektedir. Almanya ve ABD ekonomik açıdan çok önemli olmayan bölgeleri uluslararası alanda saygınlık kazanma amacıyla ele geçirmeye çalışmışlardır. Dünyanın paylaşımında İngiltere ve Fransa'nın gerisinde kalmaktan rahatsızlık duyan bir diğer güç olan İtalya, ekonomik

³ Eric HOBSEBAWM: a.g.e. , 75.

değeri olmayan Etiyopya'yı işgale girişmiş; ancak başarısız olarak saygınlık yitirmiştir.⁴

1800'lerin sonuna damgasını vuran emperyalizm, rakip ulusal ekonomilerin birbirleriyle çekişmesinin sonucuydu ve yeni kapitalistleşen ülkelerin gelişmelerinin en belirgin nedeni korumacı politikaları. Emperyalizm ekonomik alanın ötesine geçmiş, sömürge ülkelerdeki seçkinleri elde etmekten misyonerlik faaliyetlerine kadar geniş bir yelpazede etkili olmuştur.

1914 öncesi dönemde, emperyalist politikalara her zaman esin kaynağı olmuş yayılmacı milliyetçi anlayışların güçlendiği görülmektedir. Güç kullanmanın ekonomik çıkarlara ulaşmanın yanı sıra, bir saygınlık göstergesi haline geldiği uluslararası politikada giderek keskinleşen çıkar çatışmaları ancak zor kullanılarak çözülebiliyordu ve nitekim öyle de oldu.

3.3. 1914-1945 DÖNEMİ

Bu dönemin ilk gelişmesi olan Birinci Dünya Savaşı, büyük ölçüde Avrupa merkezli bir savaş hüviyetine sahiptir. İngiltere ve onun lider konumunu ele geçirmeye çalışan Almanya, savaşan ülke gruplarının merkezinde yer almışlardır. İnsanlığın o güne kadar benzerini yaşamadığı bu büyük savaşın ekonomik ve siyasal etkileri İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında da etkili olmuştur.

⁴ Eric HOBSEBAWM: a.g.e. , 79.

Birinci Dünya Savaşı kazananın pek belli olmadığı bir savaştır. Savaşı kazanan İngiltere ve müttefikleri, Alman önderliğindeki ittifaka mensup devletleri şiddetli biçimde cezalandırma yoluna gitmişlerdir. Mağlup devletlerle imzalanan barış anlaşmalarına, bu devletleri orta ve uzun vadede uluslararası sistemle bütünleştirme çabası yerine intikamcı duygular egemen olmuştur. İngiliz politikacı Abckland Geddes'in sözleri galip devletlere egemen olan ruh halini çok iyi anlatmaktadır. "Almanya'yı bir limon gibi son damlasına kadar sıkacağız. Ellerinden son kuruşlarını alana kadar ceplerini arayacağız."⁵ Almanya'nın Versailles Anlaşması'ndan duyduğu büyük hoşnutsuzluk, savaş sonrası arzulanan istikrarın yakalanamamasında etkin bir rol oynamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında tarih sahnesinden çekilen güçler Avusturya-Macaristan, Çarlık Rusyası ve Osmanlı Devleti gibi antik imparatorluklarla sınırlı kalmamış; savaşı kazanan ülkelerde de ciddi bunalımlar ve hükümet değişiklikleri yaşanmıştır. Başka bir ifade ile, savaşı yitirenler devrim dalgasına maruz kalırken, kazananlar da ekonomik ve toplumsal çöküntü içine düşmüşlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli sonuçlarından birinin liberal kapitalizmin karşısına çeşitli rakiplerin çıkması olduğu söylenebilir. Rus Devrimi ile yaşama geçirilen sosyalizm; ezilen dünyaya emperyalizm ile mücadelede esin kaynağı olan Türk Devrimi'nin başını çektiği ulusalcı anti-emperyalist hareketler; liberal demokrasinin tüm değerlerini yıkmayı kendisine hedef seçen faşizm, birer siyasal program olarak tarih sahnesindeki yerlerini almışlardır. Ayrıca bu dönem kapitalist dünya içinde bir iktidar değişiminin habercisi olmuştur. ABD, 1917 yılında katıldığı Birinci Dünya Savaşı'ndan güçlenerek çıkmıştır. Bu ülke eriştiği ekonomik güce savaş yaralarını sarma çabasındaki ülkelere verdiği borçlarla siyasal boyut katmıştır.

⁵Metin AYDOĞAN: Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye (İstanbul, 1999), 86

Bu sonuçlarına karşın, Birinci Dünya Savaşı sistemin temel sorunlardan hiçbirini çözememiş çatışma insanlığın gündemine daha da belirgin biçimde yerleşmiştir. Ekonominin küreselleşmesindeki yavaşlama savaş yıllarıyla sınırlı kalmamıştır. Savaş öncesi dönemin belirgin özelliklerinden biri olan emeğin mobilitesi hızını yitirmiştir. 1914'ten önceki 15 yıl içinde ABD'ye yaklaşık 15 milyon kişi yerleşmişken, bu sayı izleyen 15 yıl içinde 5,5 milyon kişiye kadar gerilemiştir.⁶ 1929-1932 yılları arasında %60 oranında azalan dünya ticareti, ancak 1940'ların sonunda Birinci Dünya Savaşı öncesi hacme ulaşabilmiştir. Uluslararası borçlanmanın özellikle Büyük Bunalım süresince önemli oranda gerilediği görülmektedir. Toplumsal barışa yönelik işsizlik tehdidi, savaşın etkilerinin nisbi olarak azaldığı 1924-1929 yılları arasında bile önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde işsizlik oranı, ABD dışındaki diğer bütün sanayileşmiş ülkelerde %10'un üzerinde seyretmiştir.⁷ Bu oranlar zamanla daha artacak ve Büyük Bunalım ile birlikte ABD'yi de içine alan boyutlara ulaşacaktır.

19. yüzyıldan bu yana var olan korumacı eğilimler, Büyük Bunalım ile birlikte ulusların vazgeçemediği ekonomik politika haline gelmiştir. Çünkü 1929 bunalımı ortodoks ekonomi kuramının öngördüğü politikalarla aşılamamıştır. Bu gelişmeler neticesinde ithalatlarını kısıp tüketici talebini yerli ürünlere kaydıran, gümrükleri arttırıp paralarını devalüe eden ülkeler iktisat literatürüne 'komşunu fakirleştir' (beggar-thy-neighbor) kavramını armağan etmişlerdir. Komşunu fakirleştir politikası aracılığıyla kendi iç pazarını canlandırmaya çalışan ülkelerin ithalatlarını azaltması, durgunluğu diğer ülkelere ihraç etmeleri anlamına gelmiştir. Durgunluğun diğer ülkelere ihracı ekonomik bunalıma siyasal boyut eklemiştir.

⁶ Eric HOBSEBAWM: Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991: Aşırılıklar Çağı, Çev. Yavuz ALOGAN (İstanbul: Sarmal, 1996). 108.

⁷ Eric HOBSEBAWM: a.g.e. , 111.

ABD merkezli 1929 Ekonomik Buhranı, krizdeki liberal demokrasinin ekonomik açıdan çözülmesi anlamına gelmektedir. 1920-1929 yılları arasında gelir kaynakları artış gösteren ABD'ye egemen olan mali sermayeye yönelme arzusu, bunalıma yol açmıştır. 24 Ekim 1929 günü, New York Borsası'nda hisse senetleri % 50'den, % 90'lara varan ölçüde değer kaybına uğramıştır. Hisse senedi piyasasına müdahale etmeye çalışan bir çok banka, krizin girdabında kaybolmaktan kurtulamamıştır. Ayrıca üretim artışına uyum sağlayamayan tüketim talebi ve dış pazarlara açılmadaki yetersizlik, Büyük Buhranı açıklamaya çalışanların üzerinde durduğu önemli faktörlerdir. 1929-1931 yılları arasında ABD ve Almanya gibi ülkelerin sanayi üretimi 1/3 oranında düşmüş, gıda maddeleri ve hammaddelerin fiyatlarında önlenemeyen gerilemeler yaşanmıştır. Temel madde fiyatlarındaki gerileme, gelişmiş ülkelerin kendi pazarlarını korumada aceleci davranmalarına ve sömürgeleri kendi kaderlerine terk etmelerine yol açmıştır.⁸ Böylece Büyük Depresyon, dış ticaretin birkaç temel ürüne bağlı olduğu gelişmekte olan ülkelere ve sömürgelere yayılarak küresel bir boyuta ulaşmıştır. "Çöküş'ün en kötü döneminde (1932-1933) İngiliz ve Belçikalı iş gücünün %22-23'ü, İsveçlilerin %24'ü, ABD'lilerin %27'si, Avusturyalıların %29'u, Norveçlilerin %31'i, Danimarkalıların % 32'si ve Alman işçilerinin yaklaşık %44'ü işsiz kaldı."⁹ 1933'den sonraki iyileşme döneminde bile işsizlik oranları %20 civarında olmuştur. 1933-1938 yılları arasında işsizliğe çözüm üretmede başarılı olan en önemli güç, kitleleri seferber edebilme özelliğine sahip bir rejimle yönetilen Nazi Almanyası olmuştur. 1938'de Almanya Ekonomisi 1929'daki düzeyinin %25 üzerine çıkmıştır. Ayrıca militarist Japonya da bu yıllarda hızlı bir biçimde güçlenmiş ve etki alanını genişletmiştir.

⁸ Büyük Buhran ile sömürgelerin bir kenara itilmesi, anti-emperyalist hareketlerin hızlanma sürecini başlatan önemli bir gelişme olarak görülebilir.

Dönemin bir diğer önemli gelişmesi, liberalizmin yukarıda sıralanan rakipleri karşısında gerilemesi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtalya'da başlayan liberal demokrasinin gözden düşme süreci, Büyük Buhran'ı izleyen 1930'larla birlikte Almanya, Macaristan, Romanya, Avusturya gibi ülkelere yayılmıştır. Uluslararası ilişkilere egemen olan güvensizlik ve rekabet ortamına ülkelerin yaşadığı iç politik çalkantıların eklenmesi, demokrasi dışı çözüm arayışlarını ve bu uğurdaki örgütlenmeleri güçlendirmiştir. Kendilerine ve geleceklerine olan güvenini yitiren kitlelerin isteklerini karşılamada yetersiz kalan liberal demokrasi, totaliter bir ideoloji olan faşizm ve türevleri tarafından bir çok ülkede rafa kaldırılmıştır. Dönemin siyasal, ekonomik konjektüründe demokratik siyasal yaşamın aksamadan sürebildiği ülkeler İngiltere, İsveç, İsviçre ve Roosevelt'in New Deal programını uygulayan ABD'den ibarettir.

Bu koşullar altında dünyanın önde gelen ülkeleri Birinci Dünya Savaşı sonucunda açık kalan hesapların kapatılması amacıyla savaş hazırlıklarını ve korumacı ekonomik politikaları sürdürmüşlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nın yaralarını çabuk saran Almanya, hiçbir zaman içine sindiremediği Versailles Anlaşması'nı tanımadığını ilan etmiştir. Adolf Hitler ve İtalyan lider Benito Mussolini, bir arada hareket edemeyen İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği'nin inisiyatif kullanmaktan uzak dış politikalarından yararlanarak yayılma siyaseti izlemeye başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'na yol açan temel gelişmeler şöyle sıralanabilir: Japonya'nın Mançurya'yı, İtalya'nın önce Etiyopya'yı sonraki yıllarda Arnavutluk'u işgali; Almanya ve İtalya'nın İspanya İç Savaşı'nda General Franco'yu etkin biçimde desteklemesi, Almanların 1938'de Avusturya'yı,

⁹Eric HOBBSBAWM: Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991: Aşırıliklar Çağı, Çev. Yavuz ALOGAN (İstanbul: Sarmal, 1996). 113.

1939'da Çekoslovakya'yı işgali ve Polonya'nın bütünlüğüne yönelik giderek yoğunlaşan baskıları.

Almanya'nın baskı altında tuttuğu Polonya'ya saldırması ve bu ülkeyi Sovyetler Birliği (SSCB) ile paylaşması İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur. Tıpkı Birinci Dünya Savaşı gibi Avrupa savaşı olarak başlayan İkinci Dünya Savaşı, birincisine kıyasla daha hızlı bir biçimde dünya çapına yayılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın doğuşu, cepheler ve diplomasi alanında yaşanan gelişmeler çalışmanın kapsamında değildir. İncelenen konu açısından asıl önemli olan yaklaşık 50 milyon kişinin öldüğü bu büyük savaşın sonrasında kurulmaya başlanan uluslararası düzenin dayandığı temel dinamikleri belirlemek ve küreselleşme ile ilişkisini kurmaktır.

3.4. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEM: KAPİTALİZMİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

İkinci Dünya Savaşı'nın en belirgin sonuçlarından biri savaştan iki devletin(ABD, Sovyetler Birliği) güçlenerek çıkmasıdır. Bu devletlerden biri olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), kapitalizme alternatifi olan sosyalist sistemin tek temsilcisi olmaktan çıkarak; Doğu Bloku'nun oluşumuna ön ayak olmuştur. SSCB ortak düşman faşizme karşı verdiği mücadele ile amansız rakibi liberal/kapitalist sistemi içine düştüğü meşruiyet krizinden kurtarmıştır. Batı Avrupa, SSCB'nin yenilgiye uğrattığı nasyonal sosyalizmden kurtulmuş; liberal demokrasinin erdemlerini yeniden keşfetme yoluna girmiştir.

ABD ise kendisi dışında kalan tüm kapitalist güçlerin güç kaybıyla çıktığı İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası kapitalist sistemin önderi haline gelmiştir. ABD dönemin iki kutuplu dünyasında, kapitalist sistemin varlığını sürdürebilmesi için yaşamsal önemi olan bir misyon üstlenmiştir. Bu misyon, üçüncü bir savaşa tahammülü kalmayan uluslararası kapitalist sistemin yeniden örgütlenmesidir. Ayrıca savaşı yitiren ülkelere Birinci Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi intikamcı duygularla yaklaşılmamış, bu ülkeleri sisteme kazandırıcı adımlar atılmıştır. ABD kendisine rakip olacak hiçbir kapitalist gücün bulunmadığı uluslararası konjektürde, büyük bir iştahla üstlendiği misyonu yerine getirmek için ekonomik, siyasal ve askeri alanda büyük uğraş vermiştir. ABD'nin üstlendiği liderlik ve gösterdiği büyük çaba, YDD'nin 1990'lardan çok önce, 1945 sonrasında başladığına yönelik değerlendirmelere de kaynaklık etmektedir.¹⁰ Bu belirlemenin ardından İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan dönüşümün niteliği üzerinde durulacak olursa karşılaşılan temel gelişme klasik emperyalizmin terk edilişi olacaktır.

Bilindiği üzere merkez ülkeler hammadde ve ucuz işgücü ihtiyaçlarını gidermek ve stratejik öncelikler elde etmek için yüzyıllar boyunca sömürgeler edinme çabası içinde olmuşlardır. Askeri güç kullanmak yoluyla gerçekleştirilen sömürgecilik faaliyetleri bir süre sonra ayaklanmalara ve örgütlü bağımsızlık hareketlerine yol açmıştır. Yukarıda belirtilen nedenlerle ekonomik darboğaz yaşayan gelişmiş ülkeler için sömürgeleri asker kullanımı yoluyla elde tutmak gün geçtikçe katlanılması zorlaşan bir gider kalemi haline gelmiştir. Savaş ve direnişlerin, sömürge bölgelerini kapitalist bloktan koparma riski de taşıdığı ortaya çıkınca merkez ülkeler strateji değiştirmiştir. Bu stratejik değişimi yaşama geçiren ABD, dünyanın bir çok bölgesinde sömürgeciliğin sona ermesi doğrultusunda çaba göstermiş ve bunda

başarıya ulaşmıştır. Savaşın yarattığı olumsuz koşullarla boğuşan Avrupalı müttefikler, sömürgeciliğin tasfiye edilmesi konusunda isteksizdiler. Ama kapitalist dünyanın yeni önderi ABD, politikasını değiştirmemiş; meşruluğunu kaybetmiş sömürge yönetimlerinin daha fazla devamına karşı durmuştur. ABD sömürge yönetimlerinin varlığını sürdürmesi halinde; bu yönetimlere olan tepkilerin giderek daha radikal boyutlara ulaşacağından kaygılanmıştır. Sömürgeciliğin sona erdiği İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda (biraz da yapay bir biçimde) 100'den fazla bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. "ABD sonunda, dünya çapında kendi "Açık Kapı" politikasını uygulayabilmek için Avrupa'nın kapalı ticaret bloklarını ve Japonya'nın bölgesel imparatorluğunu kırma şansına sahip olmuştur."¹¹ ABD'nin dış yatırımları 1914'te sermaye ihraç eden ülke yatırımlarının %6,3'ünü oluştururken; bu oran 1960'ta %59,1'e çıkmıştır. İngiltere ve Fransa'nın payları 1960'ta sırası ile % 24,5 ve % 4,7 olarak gerçekleşmiştir. Bir diğer ifade ile, dünya ticaretinin serbestleşmesi ABD açısından stratejik öneme sahip olmuştur.¹² Ancak, çok yanlı ticarete yönelik önemli bir engel vardı ve bu engel bizzat ABD'nin para birimiyle ilgiliydi. Dünyada önemli bir dolar darlığı vardı ve darlık özellikle Avrupa ülkelerini dünya ticaretine katılmaktan alıkoyuyordu. ABD'nin, Avrupa ve Asya'yı ihraç pazarı olarak görmesine karşın bu bölgeler mali yetersizliklerin pençesindeydi. Bir başka deyişle bu ülkeler, savaş sonrası yeniden inşa sürecinde ihtiyaç duydukları Amerikan mallarını alacak döviz birikimine sahip değildiler. Daha önce belirtildiği gibi uluslararası ticaretin yeniden düzenlenmesine en fazla ABD'nin ihtiyacı vardı. İşte bu noktada savaş sonrası dünyanın vazgeçilmez öğeleri olan uluslararası örgütler, her alanda birbiri ardına kurulmaya başlanmıştır. Buna ek olarak ABD'nin Avrupa ülkelerine yönelik yardım paketleri hayata geçirilmiştir. Uluslararası örgütlerin kurulmasının altında yatan temel amacı Jeffry E. Garten şöyle

¹⁰ Bu doğrultudaki bir görüş için bkz. Metin AYDOĞAN: Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye (İstanbul, 1999), 472 vd.

¹¹ Immanuel WALLERSTEIN ve Terence K. HOPKINS: Geçiş Çağı, Çev. Ender ABADOĞLU vd. (İstanbul: Avesta, 2000), 27. Ancak ABD bu şansını kullanarak ve çok taraflı ticarete açık bir dünya pazarı yaratmaya çalışırken; bağımsızlığına kavuşan eski sömürgelerin radikal, kapitalizm karşıtı politikalar izlemesi riski ile de karşı karşıyaydı.

¹² Metin AYDOĞAN: Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye (İstanbul, 1999), 482

özetlemektedir: “ Uluslararası örgütler, iki dünya savaşı arasında görülen türden kopuklukları önlemek için, Birleşik Devletler ve büyük Britanya tarafından tasarlandı. IMF, Dünya Bankası ve GATT gibi kurumlar bu nedenle kuruldu.”¹³

ABD'nin kapitalist sisteme öncülük etme doğrultusundaki çabaları İkinci Dünya Savaşı'nın son dönemlerine dayanmaktadır. Bu amaçla Bretton Woods kasabasında bir konferans düzenlenmiştir. 1944 yılında yapılan konferansa 44 ülke katılmıştır. Toplantıda alınan kararlar dünya ekonomisine bir döviz kuru rejimi ve yeni mali, ticari kurumlar armağan etmiştir. Anlaşmanın 6. maddesi ile her ülkenin parasının itibari değeri, altın cinsinden ya da altın kalitesi esas alınarak ABD doları üzerinden belirlenecektir. ABD dolarının 1 ons altın: 35 dolar paritesi üzerinden altına bağlanması, ABD'nin savaş sonrası üstlendiği sorumluluklar arasında önemli bir yer tutmuştur. ABD'nin büyük miktara ulaşan altın stokları sistemin güvencesiydi. Federal Reserve Bank, diğer merkez bankalarına bulunacakları dolar arzı karşılığında altın verme taahhüdünde bulunmuştur. Bu sisteme göre, ulusal paralar dolar etrafında %1'lik bant içerisinde dalgalanabilmekteydi. Anlaşmaya taraf olan devletlerin merkez bankaları, ulusal paralarının değerinin bu bantın dışına çıkmasını önleyici tedbirler alacak, gerekirse müdahalelerde bulunacaklardı. Bretton Woods sisteminin müdahaleci yapısı Jacques Adda tarafından şöyle vurgulanmaktadır:

“Bretton Woods anlaşmalarının, iki savaş arası parasal düzensizlikten sorumlu tutulan sermaye hareketliliğini arttırmayı hedeflemiyor olması anlamlıdır. Savaştan sonra getirilen uluslararası kurallar son derece geleneksel bir devletlerarası sistem mantığı içindedir.”¹⁴ Temel amaç, sabit

¹³ Jeffry E. GARTEN: Soğuk Barış, (İstanbul: Sarmal, 1994). 198.

¹⁴ Jacques ADDA: Ekonominin Küreselleşmesi, Çev. Sevgi İNECI (İstanbul: İletişim, 2002). 70.

kur sistemi yoluyla rekabetçi politikaları ve sistemli devalüasyonları önlemek, uluslararası bütünleşme derecesini arttırmak, savaş yıllarına geri dönmemektir.

Bretton Woods Anlaşması ile kurulması kararlaştırılan kurumlar günümüzde küreselleşme sürecini yönlendiren kuruluşlar sınıfı ile varlıklarını sürdürmektedirler. Bu kurumlar IMF, Dünya Bankası ve GATT'tır. Ayrıca bu kurumlara kardeş birçok uluslararası kurum bulunmaktadır.

Bu kuruluşlardan küresel ekonomik istikrarı sağlama görevini üstlenen IMF, kuruluşu üye ülke vatandaşlarının ödediği vergilerle kurulmuş bir kamu kuruluşudur. IMF 27 Aralık 1945 tarihinde Birleşmiş Milletlere bağlı bir örgüt olarak kurulmuştur. Üyelerin oy hakkının sermaye paylarıyla orantılı olduğu IMF, yeni bir küresel krizin ortaya çıkmasını önlemek için kurulmuştur. Küresel talebi uyarmak, bu konuda sorun yaşayan ülkelere likidite sağlamak ve bu ülkeler üzerinde gerekli durumlarda baskı kurmak IMF'nin kuruluş amaçları arasında bulunmaktadır. Keynesyen bir yaklaşımla kurulan IMF, piyasaların mükemmel işlemeyebileceği noktasından yola çıkmışken; zaman içerisinde değişim geçirmiş, ideolojik bir tavırla piyasaların üstünlüğünü savunur olmuştur.¹⁵

Bretton Woods kuruluşları olarak adlandırılan kurumlardan bir diğeri Dünya Bankasıdır.¹⁶ Dünya Bankası şu yan kuruluşlardan oluşur: Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA) ve Uluslararası Finans Kurumu (IFC), 1988'de faaliyete geçen Çok Taraflı Yatırım ve Garanti Kuruluşu (MIGA).

¹⁵ Joseph E. STIGLITZ: Küreselleşme: büyük hayal kırıklığı, Çev. Arzu TAŞÇIOĞLU ve Deniz VURAL (İstanbul: Plan B, 2002). 34.

Dünya Bankası savaş nedeniyle yıkıma uğrayan Avrupa ülkelerinin imarına yönelik çalışmalarda bulunmak ve bu ülkelere kaynak sağlamak için kurulmuştur. Ancak kuruluş 1950'lerin sonuyla birlikte çalışmalarını geliştirmekte olan ve azgelişmiş ülkeler üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Bretton Woods anlaşmasıyla birlikte, temelleri atılan uluslararası ekonomik sistemin üçüncü ayağı olan GATT ortaya çıkmıştır. Uluslararası ticari ilişkileri serbestleştirme ve geliştirme amacına yönelik hazırlanan bu çok taraflı uluslararası anlaşma, 1947 yılında imzalanmıştır. GATT yaptırım gücüne sahip olmamasına karşın, gümrük tarifelerini indirmede azımsanamayacak başarılar göstermiş, komşunu fakirleştir politikalarından arta kalan olumsuz anıları önemli ölçüde silmiştir. Ancak, tarife dışı engellerin kaldırılması, tarım ve hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesi konusunda pek ilerleme sağlayamayan örgüt, Uruguay Görüşmeleri'nin sonucunda ad değiştirmiştir. Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi çabaları 1 Ocak 1995'ten itibaren GATT'ın yerini alan DTÖ tarafından yürütülmekte, ticaret pazarlıklarının yapılacağı bir forum oluşturulmaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde IMF, Dünya Bankası ve DTÖ'ye sıkça gönderme yapılacaktır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden yapılanan kapitalist sisteme yönelik değerlendirmelerde bulunurken; Avrupa ülkelerine yönelik Amerikan yardımları üzerinde biraz daha ayrıntılı durmak gerekmektedir. Çünkü Bretton Woods kurumları, ödemeler dengesi sorunlarını aşma konusunda tam olarak yeterli olmamış, yaşanan dolar darlığını sona erdirmek için acil bir çözüm bulunmuştur.¹⁷ Marshall Yardımları olarak bilinen paketin asıl adı Avrupa Kalkınma Programıdır. ABD'nin

¹⁶ Bu kurumun resmi adı Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasıdır. Dünya Bankası da tıpkı IMF gibi bir Birleşmiş Milletler Örgütüdür.

Avrupa'nın yeniden kurulmasına yönelik yardımlarının arkasında yatan tek neden daha önce işaret edilen pazar ihtiyacını karşılamak değildir. Yıkıma uğrayan Avrupa'nın Sovyet tehdidi ile yüz yüze olması nedeniyle, bu ülkelerde yaşanabilecek rejim bunalımlarından kaygılanan ABD, Avrupa Ekonomisi'ni canlandırmanın kaçınılmaz olduğunu görmüştü. Doğu Avrupa'yı etki alanı içine alan komünizm, hastalık ve yokluk içindeki Batı Avrupa için bir seçenek haline gelebilir daha da kötüsü bu bölgeyi dünya kapitalizminden koparabilirdi. ABD hem güvenliği hem de ekonomisi açısından stratejik bir bölge olan Avrupa'yı gözden çıkaramazdı.

Bu koşullar altında Marshall yardımı 1948 yılında dört yıllık bir süre için uygulamaya konmuştur. Hazırlanan ekonomik raporlar doğrultusunda 16 OEEC¹⁸ ülkesi toplam 12 milyar dolarlık kredi kullanmıştır. Kredinin büyük kısmı geri ödemesizdir. Köklü bir sanayileşme geleneğine sahip olan Avrupa ülkeleri, aldıkları krediyi etkin ve verimli biçimde üretim sürecine aktarmışlardır.¹⁹ 1950'lerin sonuna kadar yeniden yapılanmalarını hızla tamamlayan Avrupa ülkeleri, OEEC'yi, ABD ile birlikte 1961 yılında daha kapsamlı bir örgüt haline getirmişlerdir. Bu örgütün adı OECD'dir. Böylece ABD, Marshall yardımıyla amacına büyük ölçüde ulaşmış, Avrupa ülkelerinin ödeme dengesi sorunları ortadan kalkmıştır. Avrupa önemli ve geniş bir pazar olma hüviyetine yeniden bürünmüş; bunun sonucunda Sovyet rejiminin Batı Avrupa'yı etkileme olasılığı on yıl öncesine kıyasla azalmıştır.

Soğuk Savaş Dönemi'nin ekonomik gelişmeleri genellikle askeri gelişmelerle birlikte değerlendirilmektedir. Çünkü dönemin gergin Soğuk Savaş atmosferi, ekonomik ve siyasal yeniden yapılanmanın güvenlik

¹⁷ Immanuel WALLERSTEIN ve Terence K. HOPKINS: Geçiş Çağı, Çev. Ender ABADOĞLU vd. (İstanbul: Avesta, 2000). 29.

¹⁸ OEEC Türkçe'ye Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı olarak çevrilmektedir. Savaş sonrası yıkıma uğrayan Avrupa ülkelerinin ekonomik onarımına yardımcı olmak ve Marshall Yardımlarını dağıtmak amacıyla kurulmuştur.

boyutuyla da desteklenmesini gerektirmiştir. Sovyetlerin Avrupa'ya yönelik potansiyel bir saldırısından çekinen Batı Avrupa hükümetleri, ABD'nin öncülüğünde askeri bir pakt oluşturmuşlardır. NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü), 4 Nisan 1949 günü Washington'da imzalanan anlaşma ile kurulmuştur.²⁰ Böylece Sovyet tehdidine karşı ortak savunma kalkını oluşturulmuştur.

Marshall Yardımı yoluyla ekonomilerini hızla yeniden yapılandıran Batı Avrupa ülkeleri, NATO'nun kurulması ile savunma güvencesine de kavuşmuşlardı. Bundan sonraki yıllar, Avrupa'nın dünya ekonomisindeki eski konumunu yakalama çabasına sahne olmuştur. Batı Avrupa'nın üzerine düşen Amerikan gölgesi, köklü tarihsel ve kültürel birikime sahip yaşlı kıtayı 1950'li yılların ortasından itibaren rahatsız eder olmuştur. Kamuoyu baskısı altında kalan hükümetler, Avrupa'nın ABD'nin arka bahçesi olamayacağına yönelik açıklamalarını arttırmışlardır. Bir diğer deyişle, B. Avrupa, ulaştığı ekonomik düzeyine uygun olarak kendi yolunu çizme ve bir hayli pahalıya ödediği hatalarını tekrar etmemeye yönelik arayışlara girmiştir. Bu arayışlar 1951'de kurulmuş olan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu ve 1953 yılında kurulan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun üzerinde yükselen AET'nin (Avrupa Ekonomik Topluluğu) ortaya çıkışıyla sonuçlanmıştır. 1957'de Roma Anlaşması'nı imzalayan altı kurucu ülke başarılı bir ekonomik bütünleşme sürecinin başlatıcısı olmuşlardır. AET bütünleşme sürecinde gösterdiği başarı sonucu üye sayısını arttırmış, adını önce Avrupa Topluluğu (AT) daha sonra da Avrupa Birliği (AB) olarak değiştirmiştir.

Kapitalist dünya sistemi, sürekli büyümeye dayalı ekonomik istikrarın ve askeri alanda ABD hegemonyasının geçerli olduğu bu dönemde en parlak

¹⁹ Metin AYDOĞAN: Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye (İstanbul, 1999), 526-527.

dönemini yaşamıştır. Otomobil ABD'den sonra Avrupa'da da yayılmaya başlamış, televizyon, radyo, transistör, dijital bilgisayarlar belirgin teknolojik yenilikler olarak ön plana çıkmıştır. Otomobil, gemi yapımı, çelik, petrokimya, tüketiciye yönelik elektrikli aletler büyümenin dinamiklerini oluşturmuşlardır.

Aslında dünya ekonomisinde yaşanan görülmedik büyüme ve üretim artışı, 1960'lara kadar sosyalist blok ve azgelişmiş ülkeler için de geçerli olmuştur. Bu yıllarda sanayileşme geliştirmekte olan ülkelere ilkel formlarıyla da olsa yayılma eğiliminde olmuştur. Gerçekten de 1950'ler sosyalist ülkelerin büyüme hızının gelişmiş kapitalist ülkeleri aştığı bir dönemdir. Sosyalizmin kapitalizm karşısında geriye düşmeye başlaması, 1960'ların ortalarına ait bir gelişmedir.

Kapitalist blok ülkelerinde gerçekleşen yüksek büyüme oranları kendini en çok Batı Avrupa ve Japonya'da göstermiştir. Asıl büyük atılımını 20. yüzyılın ilk yarısında yapan ABD, diğer gelişmiş ülkelere kıyasla daha düşük büyümeye oranları tutturmuş ve görece bir durgunluk içine girmiştir.²¹ ABD'nin özel durumunu bir kenara bırakılırsa dünya ekonomisi patlamayı andıran bir hızla büyümüştür. Dünya çapında mamul mal çıktısı, erken 1950'ler ile erken 1970'ler arasında dört kat ve daha da önemlisi dünya çapında yapılan imal edilmiş ürün ticareti on kat artmıştır.²² Bu yıllarda emekten bilimsel ölçüde yararlanılmaya başlanmış, artan çalışma temposu emeğin üretkenliğini istikrarlı biçimde arttırmıştır.

²⁰ Sovyetler Birliği'ni çevreleme siyaseti güden ABD, Yakındoğu ve Güneydoğu Asya'da da askeri paktların oluşumuna önderlik etmiştir. Sovyetler Birliği'nin buna yanıtı 1955'te Varşova Paktı'nı kurmak olmuştur.

²¹ 1950-1973 yılları arasında yıllık GSMH artışı Japonya'da %8,4 ; Almanya'da %5 oranında gerçekleşmiştir. Aynı dönem içinde ABD'de bu oran %2,2'de kalmıştır.

²² Eric HOBSEBAWM: Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991: Aşırılık Çağı, Çev. Yavuz ALOĞAN (İstanbul: Sarmal, 1996). 303.

1950 ve 1960'larda yaşanan gelişmeler bunlarla sınırlı değildir. Yoksul ülkelerin besin maddelerinde elde ettiği üretim artışları sonucu kitlesel açlıklar büyük ölçüde azalma göstermiştir. Öte yandan, gelişmiş ülkeler de ihtiyaçlarının çok üzerinde besin maddesi üretmişlerdir. Altın Çağ olarak adlandırılan 1945-1970 döneminde birçok hastalık tamamen kontrol altına alınmış, ortalama yaşam süresinin yükselmesine bağlı olarak dünya nüfusu birkaç kat artmıştır.

1945 yılından Birinci Petrol Krizi'ne kadar geçen yıllara ilişkin üzerinde durulması gereken gelişmelerinden bir diğeri, batı ülkelerinde refah devleti anlayışının egemen olmasıdır.

Refah devleti, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelerde çalışan kesimler, iş dünyası ve devlet arasında varılan bir uzlaşmaya bağlı olarak ortaya çıkmıştır.²³ Refah devleti yaklaşımı, 1930'larda Bertil Ohlin ve Gunnar Myrdal gibi İskandinav kuramcılar tarafından gündeme getirilmiştir. Ancak refah devletine anlam veren ekonomik yaklaşımların asıl temeli, liberal paradigmayı sarsan John Maynard Keynes tarafından atılmıştır. Keynes'in etkin talep yaklaşımı devletin ekonomiye bilinçli ve düzenli müdahalesini gerektirmektedir. Devlet temel sanayi ve altyapı alanlarında yatırımcı rol üstlenerek özel sektöre kaynak aktarır, onun işleyişini kolaylaştırır.

Ana çizgileriyle üzerinde durulan refah devleti yaklaşımı ile devletin işlevlerinde önemli değişiklikler olmuştur. Devlet klasik iktisat anlayışının kendisine biçtiğinin ötesinde roller edinmiş, sosyal amaçlı harcamalarını arttırmıştır. Refah devleti savaş sonrasında uluslararası kamuoyuna egemen

²³ Gencay ŞAYLAN: Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi (Ankara, 1995), 60.

olan daha adil, barışçı ve demokratik bir dünya özleminin devlet kurumuna yansımaları olarak görülebilir. Refah devletinin gerektirdiği toplumsal duyarlılık ve sorumluluğun yerine getirilmesi büyük ölçüde Batı Avrupa ülkeleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bir başka ifadeyle, savaş sonrası yakalanan büyüme temposunun ekonomik ve siyasal getirileri, tüm toplum kesimleriyle paylaşılmaya çalışılmıştır. Refah devletinin İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen 20-25 yıllık süreçte B. Avrupa'nın savaş yaralarını, yüksek büyüme hızının yanı sıra toplumsal uzlaşma ve katılımı da içeren boyutlarıyla sardığı söylenebilir. Kitle demokrasisini geliştiren refah devleti uygulamaları sayesinde kapitalizm, tarihinin en büyük bunalımını aşmış ve birikim krizinin üstesinden gelmiştir. Bir diğer ifade ile, refah devleti anlayışı kapitalist sistemin bir iç huzura kavuşmasını sağlamıştır.

Bu olumlu gelişmelerin etkisiyle artan hayat standardı, kriz olasılığını gündemden düşürmüş ve kapitalistler arası savaş ihtimalini azaltmıştır. 1914'te ortaya çıkan birikim rejimi Fordizm, Keynesçiliğe sıkıca bağlanmıştır.²⁴

Ancak yaşanan bolluk dönemi yeni bir şokla kesintiye uğrayacak, çalışanlarla işverenler arasındaki tarihsel uzlaşmanın sona ermesiyle, refah devleti derin bir sarsıntı yaşayacaktır.

3.5. KRİZ ONYILLARI

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyaya egemen olan ekonomik boom süreci 1960'ların sonuyla beraber hızını kaybetmeye başlamış,

sistemin dayanakları aşınmaya başlamıştır. Robert Went'in²⁵ dört başlık altında topladığı sistemin temel dayanakları şunlardır:

- Taylorizm
- Fordizm
- Keynesçilik
- ABD hegemonyası

İkisi bir arada değerlendirilebilecek olan Taylorizm ve Fordizm, emeğin yeniden örgütlenmesini, üretkenliğinin artması ve tüketim zincirine dahil edilmesini sağlamıştır. Fordizm, yönetim bilimci Frederick W. Taylor'un yönetim kuramının sanayici Henry Ford tarafından üretime uygulanması sonucu ortaya çıkan bir birikim rejimidir.²⁶ Fordist birikim rejimi üretim, çalışma ve yaşam anlayışında yol açtığı büyük değişiklikler nedeniyle, izleyen yıllarda yeni bir toplum düzeniyle eş anlamlı olarak kullanılacaktır. 1939'dan önce ABD dışında ağır gelişen Fordist birikim tarzı, 1940'tan sonra hem Avrupa'da, hem Japonya'da savaş seferberliğinin bir parçası olarak güçlü biçimde gündeme gelmiştir.²⁷ Standartlaşmış kitle üretimine dayalı Fordizm'in nimetlerini topluma paylaştırarak meşruluğunu sağlayan devlet, bu harcamalarını özel sektör üretkenliğini devam ettirebildiği müddetçe finanse edebilmiştir. Bu noktada kitle üretimi ve kitle tüketimini arasında özgün bir bağ kuran Fordizm ile Keynesçilik arasında ilişki kurulmuştur. Ancak spekülâtif sermaye hareketlerine karşı bir güvence olma hüviyetindeki Bretton Woods Sistemi'nin yıkılması ve bunun ardından gelen petrol şoku, yeni bir iktisadi dönemin başlangıcını ifade ediyordu.

²⁴ David HARVEY: Postmodernliğin Durumu, Çev. Sungur SAVRAN (İstanbul: Metis, 1999). 152.

²⁵ Robert WENT: Küreselleşme: neo liberal iddialar radikal yanıtlar , Çev. Emrah DİNÇ (İstanbul: Yazın, 2001). 110-113.

²⁶ Gencay ŞAYLAN: Postmodernizm (Ankara, 2002), 141.

²⁷ David HARVEY: Postmodernliğin Durumu, Çev. Sungur SAVRAN (İstanbul: Metis, 1999). 159.

Sistemin dengesini bozan ilk gelişmenin ABD hegemonyasının ekonomik ayağının 1960'lı yıllarda kırılması olduğu söylenebilir. Bretton Woods sistemi uyarınca uluslararası rezerv para konumunda olan ABD doları; kapitalizmi yeniden yapılandırma misyonu, ABD bankacılık yasasının kısıtlayıcı tutumu, yurtdışı yatırımı tercih eden Amerikan sermayesi gibi nedenlerle bollaşmış ve bu ülkenin kontrolünden çıkmıştır. Bir diğer ifade ile, sistemin işlerliğini yitirmesinin nedeni, dışarı çıkan Amerikan sermayesinin diğer gelişmiş ülkelerin finansman ihtiyacını aşan boyutlara ulaşmasıdır. Bunun sonucunda Avrupa'da önemli ölçüde dolar stoku birikmiş ve Eurodolar piyasası oluşmuştur. Net Eurocurrency piyasası 1964'te on dört milyar dolardan 1973'te yaklaşık 160 milyara, beş yıl sonra ise neredeyse beş yüz milyara yükselmiştir.²⁸ Başlangıçta Eurodolar piyasasından en çok yararlanan ülke ABD olmuştur. Bu ülke, yüksek faiz oranları yoluyla dış piyasalardan dolar çekerek kamu açıklarını finanse etmiştir. Ancak 1970'lerde ödeme dengeleri düzelen Avrupa ülkelerinin döviz rezervleri belirgin biçimde artmış, Eurodolar piyasasının en büyük borçlusu ABD, dolar-altın konvertibilitesini korumakta güçlük çekmeye başlamıştır. Bu andan itibaren Bretton Woods sisteminin işlediği dönemde karşılaşılmayan doları altına çevirme talepleri birdenbire kendini göstermiştir. ABD'nin dış yükümlülüğü altın stokunun üzerine çıkmıştır. Tüm bu gelişmeler, dolara karşı spekülatif saldırıları beraberinde getirmiştir. Artan dış açıklarını finanse edemeyen ABD, 15 Ağustos 1971'de doların altına olan konvertibilitesini tek yanlı olarak yürürlükten kaldırmıştır. Bunu 1973'e kadar devam eden dolar devalüasyonları takip etmiştir. Evrensel değişim aracı olma özelliğini kaybeden dolar karşısında ülkeler para birimlerini dalgalanmaya bırakarak Bretton Woods Sistemi'ni sona erdirmişlerdir. Bretton Woods Sistemi'nin yürürlükten kalkması, uluslararası ticaretteki otuz yıllık artış ve büyümenin

²⁸Eric HOBBSBAWM: Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991: Aşırılıklar Çağı, Çev. Yavuz ALOGAN (İstanbul: Sarmal, 1996). 323.

sona erişinin habercisi olmuştur. Bu dönemde ABD komünizme karşı dünya jandarmalığı görevini üstlenmenin bir anlamda bedelini ödemiştir. Askeri harcamaların bütçe üzerindeki olumsuz etkilerine verimlilik artışının azalması da eklenince; ABD'nin ekonomik gücü rakipleri karşısında nisbi olarak gerilemiştir.

Bretton Woods Sistemi'nin sona ermesinin hemen ardından ortaya çıkan petrol krizi, Eurodolar piyasasını uluslararası finansmanın odağı haline getirmekle kalmamış, yaşanan sorunlara bir de petrodolar boyutunu eklemiştir. 1973 yılında Kippour Savaşı'nın ardından yaşanan gelişmeler sonucunda petrol fiyatları dört katına çıkmıştır.

Birinci Petrol Krizi, sanayileşmiş ülkelerin İkinci Dünya Savaşı'ndan beri yaşadıkları en büyük küresel şoktur. 1950-1973 yılları arasında petrolün variline ödenen yaklaşık 2 dolarlık fiyat, Altın Çağ'ın altında yatan önemli nedenler arasındaydı. Ancak, birçok Arap ülkesinin üye olduğu petrol karteli OPEC'in, başlangıçta İsrail'i güç durumda bırakmak için başvurdukları fiyat arttırma stratejisi küresel bir krize yol açmıştır. Dünya ekonomisinin gündemi ve gidişatı ilk kez merkez ekonomilerinin dışındaki güçlerce belirlenmiştir.²⁹ Açıklanmaya çalışılan küreselleşme sürecinin temelinde yatan faktörlerden biri olan petrol krizini, tek bir nedene bağlı kalarak analiz etmek doğru değildir. Krizin ABD ile ilişkili olduğu hatta bu ülkenin krizden yararlandığını iddia eden eleştiriler özellikle Avrupa'da taraftar bulmuştur. Bu görüşe göre, ABD'nin ucuz petrol fiyatı nedeniyle yeni rafineler açmaması petrol darlığını tetiklemiştir. ABD fiyat artışının hemen ardından yeni enerji ve üretim politikaları uygulayacağını ilan etmiştir.³⁰ Petroldeki fiyat artışından yararlanan üretici ülkeler bu dönemde elde ettikleri petrodolarları tamamen

²⁹ Jacques ADDA: Ekonominin Küreselleşmesi, Çev. Sevgi İNECI (İstanbul: İletişim, 2002). s: 182

³⁰ Taner TİMUR: Küreselleşme ve Demokrasi Krizi (Ankara, 2000), 13.

yatırıma aktarmamışlar, bu dolarlarla gelişmiş ülke mallarına ve sermaye piyasalarına yönelik yoğun talepte bulunmuşlardır. Batı bankalarında biriken fonlar yalnızca bu ülkelerde kullanılmamış, kalkınmalarını finanse etme arayışındaki gelişmekte olan ülkelere kredi olarak aktarılmıştır. Avrupa pazarlarının aşırı likiditeye sahip olduğu bir ortamda faizler düşük oranlarda seyretmiş; bankalar arasında kredi almaya istekli müşterileri elde edebilme amacıyla kıyasıya bir rekabet yaşanmıştır. IMF'nin bile gelişmekte olan ülkelere kredi vermek için büyük çabalar gösterdiği, bu amaçla ikna gücü yüksek kredi pazarlamacılarını kullandığı unutulmamalıdır. Yatırım koşullarının durgunluk nedeniyle uygun olmadığı gelişmiş ülkelere ait mali kurumlardan dağıtılan bu fonlar, sermayenin uluslararasılaşmasını ve ihracatı hızlandırma faaliyetlerini gündeme getirmiştir. Nereye harcanacaklarına yönelik kaygılar güdülmeksizin verilen krediler, gelişmekte olan ülkelerle ilgilenen Dünya Bankası'nı devre dışı bırakacak boyutlara erişmiştir. Gelişmekte olan dünya, elde ettiği bu fonları Güney Kore gibi birkaç ülkenin dışında olumlu kullanamamıştır. Alınan borçlar kimi ülkelerde ithalatta, kimilerinde verimsiz yatırımlarda ve ölçüsüz kamu harcamalarında kullanılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin toplam borç stoku 1970-1983 arasında yüzde 811 artarak 68 milyar dolardan 620 milyar dolara fırlamıştır³¹ Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin aldıkları kredileri verimsiz kullanmaları, daha sonra ele alınacak borç krizinin hazırlayıcısı olmuştur.

1973'ü izleyen yıllar iktisat tarihçileri tarafından kriz yılları olarak anılmaktadır. Kriz yılları küreselleşme sürecinin oluşumunda bir kilometre taşı özelliğine sahiptir. Dünya geneline yayılan durgunluk, batı dünyasında refah devletinin gerilemesi olarak kendisini göstermiştir. Refah devletine ve onunla özdeşleştirilen Keynesyen politikalara yönelik 70'li yıllarda başlayan eleştiriler, 1980'lerin başında ekonomi politikalarına doğrudan yansımıştır. Keynesyen ekonomi politikaları, yeni bir ekonomik gelişme olan stagflasyon

³¹ Ergin YILDIZOĞLU: Globalleşme ve Kriz (İstanbul, 1996), 42.

karşısında açmaza düşmüştür. O güne kadar iktisat teorisinde işsizlikle enflasyon arasında ters yönlü bir ilişki olduğu inancı yaygındı. Philips eğrisinde ifadesini bulan ters yönlü ilişkiye göre parasal ücretlerdeki bir artış, işsizliği azaltıcı bir etkiye sahiptir. Ters durumda ise parasal ücretlerdeki azalış işsizliği arttıracaktır. Ancak 1970'lerde yaşanan ekonomik gelişmeler, işsizliğin enflasyonla birlikte artabileceğini açığa çıkarmıştır. Bu durum iktisat literatüründe stagflasyon kavramıyla karşılanmaktadır. 1973-1975 arasında gelişmiş ülkelerde yaklaşık iki misli artan enflasyonun yanısıra sanayi üretimi %10, uluslararası ticaret %13 oranında azalmıştır. Bununla bağlantılı olarak; 1973'ün ortasından 1975'in ortasına kadar işsizlik oranı ABD'de ve AET'de ikiye katlanmıştır. Bu oranlar ABD'de yüzde 5'ten yüzde 9'a; AET'de ise, yüzde 2,5'ten yüzde 5'e çıkmıştır.³² Durgunluk o dönemde 1929 Büyük Bunalımı'na benzetilse de etkisi o kadar büyük olmamıştır. Küresel ekonomi işlerliğini önemli ölçüde sürdürmüştür. Ancak bu süreçte yaşanan stagflasyona çözüm üretemeyen refah devleti, Friedman'ın öncülüğünü yaptığı neoliberal karşı devrim tarafından sert eleştirilere maruz kalmıştır. Refah devletinin gerektirdiği kamu harcamaları, vergi gelirlerinden daha hızlı artmış ve bu gelişme yaşanan durgunlukla birlikte kamu maliyesi üzerinde baskı oluşturmuştur. Bu durum, Keynes'in kamu harcamalarının artan etkisi görüşünün karşısına neoklasiklerin özel talebin azalan etkisi görüşünün konmasına yol açmıştır. Neoklasiklere göre artan bütçe açıklarının borçlanmayla kapatılması faiz oranlarını arttırmakta ve bu durum özel talebi olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca kamu finansman açığının yeni vergiler koymak yoluyla kapatma çabalarının yeterince başarılı olamadığını vurgulayan monetaristler, para miktarının düzenlenmesi gerekliliğini teori ve politikalarının merkezine koymuşlardır. Ekonominin liberalleştirilmesi çabaları ve insanları uyuşukluğa, hazırcılığa iten refah devletinin ortadan kaldırılması, küreselleşme söyleminin vazgeçilmez parçaları haline gelmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde hızla uygulamaya geçirilen özelleştirme politikaları, kamu işletmelerini özel sektöre devrederek vergi mükelleflerini

³² Jacques ADDA: Ekonominin Küreselleşmesi, Çev. Sevgi İNECI (İstanbul: İletişim, 2002).

rahatlatma ve kaynak israfını önleme gerekçeleriyle kamuoyuna sunulmuştur. Neoliberal ideolojiye göre fiyat denetimlerinin kaldırılması, emek pazarının esnekleştirilmesi³³ krize ve büyüme sorunlarına çare olacaktır. Neoliberal görüşün bakış açısına göre, ekonominin işleyiş tarzının özellikle mali sermayenin etkisiyle denetlenemez bir hal alması hükümet politikalarının etkinliğini azaltmış, ulusal devlet ekonomik gücünü yitirmiştir. Ekonominin küreselleşmesine bağlı olarak gelişen karşılıklı bağımlılık kavramı, ulusal ekonomik politikaların esnekleştirilmesini gerekli kılmaktadır. Dönemin en gözde kavramları olan kuralsızlaştırma, özelleştirme ve vergi baskısının ortadan kaldırılması günümüzde küreselleşme yandaşlarınca yaygın olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Yukarıda sıralanan neoliberal çözüm önerileri, Fordist-Keynesyen refah devletine yapılan saldırıların en önemli argümanları haline gelmiştir. İşçi sınıfı ile sermaye arasında gerçekleşmiş tarihsel uzlaşma ve toplumsal sözleşme, sermaye tarafından tek yanlı olarak yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni toplumsal sözleşme; sermaye kesimi, orta sınıf ve Thatcher gibi yeni sağ politikacılar tarafından etkilenen işçi aristokrasisi arasında gerçekleşmiştir. Sermayenin emeğe karşı başlattığı sınıf savaşı önemli ölçüde başarılı olmuş, ekonomik durgunluk nedeniyle artan işsizlik, emeğin pazarlık gücünü görece olarak azaltmıştır. Emeğin gerilemesinin dolaysız sonucu sendikaların güç kaybetmesi, emek piyasalarının esnekleşmesi olarak kendini göstermiştir. Sosyal devlet harcamalarında yapılan kesintiler 1978 İkinci Petrol Şoku'ndan sonra daha da belirginleşecek, işçilerin sosyal güvenlikleri aşınmaya uğrayacaktır. Küreselleşmenin; mali sermayenin cazip hale gelmesi, ulusal devletin zayıflaması, sosyal refah devletinin gözden düşüşü ve çok uluslu

184.

³³ Birinci Petrol Şoku, temelleri sarsılan Fordist-Keynesyen birikim rejiminin yerini esnek bir rejime bırakmasına yol açmıştır. Refah devletinin bunalımının etkisiyle emek süreçleri, tüketim kalıpları, işgücü piyasalarına yönelik esnek uygulamaları gündeme getiren bu yeni birikim rejimine Postfordizm adı verilmektedir.

şirketlerin yükselişi gibi sonuçları, sendikal hareket üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır.³⁴

1970-1980 yılları arasının bir diğer önemli özelliği Üçüncü Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesidir. Üçüncü Sanayi Devrimi'nin kapitalizmin birikim sorununu aşmasında önemli bir payı vardır. " Üçüncü teknolojik devrimi ya da yeni teknoloji paradigmasını mekanik ve elektro mekanik sistemlerin elektronik sistemlere dönüşümü olarak tanımlamak mümkün gözükmemektedir."³⁵ Mikroelektronik ve bilgisayarların yaygınlaşması bilişim ve iletişimi hızlandırmış ve ucuzlatmıştır. İlk iki teknolojik devrimin merkezinde enerji yer alırken, üçüncü teknolojik devrim bilgiyi ve bilginin aktarımını merkeze almıştır. Bu teknolojik gelişmelerden en fazla yararlanan güç mali sermaye olmuştur. Ayrıca teknolojik devrimi yakalayan ülkeler araştırma-geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine ayırdıkları kaynaklarla sanayi yapılarını ve bileşimlerini değiştirmek imkanına sahip olmuşlardır. 1980'lerden bugüne devletlerin zenginlik ve gelişmişliğini değerlendirmede Ar-Ge'ye ayırdıkları kaynaklar önemli bir gösterge olma niteliğini korumaktadır. Yeni bilişim teknolojisi, işçiler yerine robotları ikame etmeye başlamış, kâr hadleri artmış ve üretim yerelleşmiştir. Yerel koşullara uyum sağlayan otomasyon alanındaki gelişmeler emek maliyetini düşürmüştür. İlk iki Sanayi Devrimi vasıfsız işçi üzerinde yükseliyor, onu sisteme dahil ediyordu. Oysa Üçüncü Sanayi Devrimi'yle birlikte işçi fordist sistemdeki rolünün ötesine geçmiştir. Üretim sürecinin önemsiz bir çarkı olan mavi yakalılar yerlerini belli konularda uzmanlaşmış, inisiyatif kullanabilen beyaz yakalılara bırakmıştır. Hizmet sektörünün gelişmesi işçi tanımını önemli ölçüde değiştirmiştir.³⁶ Üretim yapıları ve iş ilişkilerinin yeniden tanımlandığı, postfordizm kavramının

³⁴ Pınar M. YELSALI: "Küreselleşme ve Toplumsal Kuram", Mürekkap Dergisi, 15 (2000), 69.

³⁵ Gencay ŞAYLAN: Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi (Ankara, 1995), 110.

³⁶ Pınar M. YELSALI: "Küreselleşme ve Toplumsal Kuram", Mürekkap Dergisi, 15 (2000), 70.

gündeme geldiği bu süreçte sendikaların güç kaybetmesi ve işlevsizleşmesi kaçınılmazı güç bir gelişme olarak kendini göstermiştir.

Tüm bu gelişmelerin siyasete yansması solun parçalanıp güç kaybetmesi ve yeni sağ ideolojinin güçlenmesi olarak özetlenebilir. Margaret Thatcher 1979'da İngiltere'de, Ronald Reagan 1980'de ABD'de iktidara gelmiştir. Temellerini Milton Friedman'ın attığı arz yanlı iktisat görüşünü yaşama geçiren Reagan, küreselleşme akımını hızlandırma misyonunu üstlenmiştir. Reaganomics adıyla da anılan bu politikalar yoluyla uluslararası ekonomide yapısal uyum programları peşpeşe uygulamaya sokulmuştur. İngiltere ve ABD bu dönemde daha önce üzerinde durulan elektronik gelişmeleri ekonomiye yansıtmak amacıyla silahlanma projelerini peşi sıra hayata geçirmişlerdir. ABD'nin 'Yıldız Savaşları' projesini başlatması amansız rakibi SSCB'nin çözülme sürecinin belirginleşmesine neden olmuştur. Diğer bir ifade ile, SSCB bu büyük silahlanma atağına gereken karşılığı verecek gücü kendinde bulamamıştır. ABD'nin bu hamlesi sosyal devlet harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki payının azaltılmasına yol açmıştır. Reagan ve Thatcher'in öncülüğünde yaygınlaşan yeni sağ politikalar, bölüşüm ilişkilerinde radikal değişiklikleri gündeme getirmiştir. Bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişme ve artan verimlilik sonucu oluşan artığa, sermaye eskisinden de büyük bir oranda el koyar olmuştur. Dönemin koşullarına paralel olarak, gelişmiş ülkelere kaçak giren işçilerin ağırlıkta olduğu yeni ve esnek emek pazarları oluşturulmuştur. Piyasaların sorgulanamaz üstünlüğüne dayalı tezler, gelişmiş ülkelerin dışında kalan ülkelerin korumacılığı terk etmesini sağlamak amacıyla sürekli olarak vurgulanmaktadır. Piyasa fundemantalizmi olarak adlandırılan bu anlayış günümüzde de sürmektedir. Oysa başta Reagan'ın ABD'si olmak üzere gelişmiş ülkeler 1980'lerde dış ticarete korumacı politikalar izlemişlerdir. Böylece 1970'lerin ortalarında başlayan emeğin ve refah devletinin çözülme süreci 1980'lerde sona ermiş, sermaye birikimini arttırıcı müdahalelerle önemli bir kaynak aktarımı gerçekleştirilmiştir. Herbert Marcuse'nin deyişiyle

refah devleti formundan savaş devleti (warfare state) formuna geçilmiştir.³⁷ Ancak ne refah devleti harcamalarının azaltılmaya başlaması, ne de başta ABD olmak üzere merkez bankalarının yüksek faize dayalı daraltıcı para politikaları kapitalizmin sorununu çözebilmiştir. 1980-1982 yılları arasında özellikle gelişmekte olan ülkeleri etkileyen bir başka genel durgunluk yaşanmıştır. OECD ülkelerinde toplam işsiz sayısı 30 milyonu bulmuştur. Tablo-6, yedi gelişmiş ülkenin GSMH ve kâr oranlarındaki gerilemeyi ortaya koymaktadır. Tablo 6'nın incelenmesi, sözü edilen genel durgunluğun yıllar itibariyle gelişimini anlama yolunda aydınlatıcı olacaktır.

Tablo-6-Sanayileşmiş 7 ülkede* GSMH ve kâr oranlarının gelişimi(%)

Yıl	Kâr Oranı	GSMH artışının hareketli ortalaması
1970	20,3	5,2
1971	20,2	5,1
1972	20,0	4,9
1973	19,8	5,1
1974	17,3	4,5
1975	16,4	3,6
1976	16,8	3,7
1977	17,0	3,8
1978	17,2	4,0
1979	16,5	3,6
1980	15,2	3,0
1981	15,1	3,0
1982	14,3	3,0

*ABD, Birleşik Krallık, Fransa, İspanya, İtalya, Japonya, Almanya

Kaynak: "Annex", OECD Economic Outlook, no:55, 1994

Tüm bu anlatılanlardan, kapitalizmin yeniden yapılanmasının başlıca özelliklerinin; sermayenin örgütlü emeğe karşı üstünlüğü, devletin sermaye birikimine eskisinden daha belirgin olarak yönelmesi, bölüşüm anlayışının değişmesi, küreselleşen sermaye önündeki coğrafi ve politik engellerin aşılması olduğu sonucu çıkarılabilir.

³⁷ Gencay ŞAYLAN: Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi (Ankara, 1995), 134-

1973 ve 1978 yıllarında yaşanan petrol krizlerinin 1980'lerdeki en önemli etkilerinden biri gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya kaldığı borç krizidir. Gelişmiş ülkelerde yüksek enflasyon ve kâr oranlarındaki aşınma sonucu yaşanan durgunluk, gelişmekte olan ülkelere borç krizi olarak kendisini göstermiştir. Gelişmekte olan ülkelerin 1970'ler boyunca kolayca elde edebildikleri düşük faizli kredileri verimli kullanamadıkları üzerinde daha önce durulmuştu. Bu olguya eklenen genel durgunluk koşulları, hammadde fiyatlarının düşüşüne ve reel mevduat faizlerinin fırlamasına yol açmıştır. Faiz oranlarının yükselmesi sonucu Üçüncü Dünya'nın borç krizine itilmesinin altındaki bir başka neden, savaş sanayisine yaptığı harcamaları finanse etmek isteyen ABD'nin para piyasalarından kaynak arayışına girmesidir. Bu gelişmelerin etkisiyle borçlarını ödeme sorunu yaşayan Meksika, 1982 yılının Ağustos ayında moratoryum ilan etmiştir. Böylece gelişmekte olan ülkelere cömertçe aktarılan euro ve petrodolarlar, küresel sistemin bunalımını hafifletici ve talep yaratıcı özelliğinden sıyrılıp artan faiz oranlarıyla borç krizini tetiklemiştir. Önce Meksika'da ardından Brezilya'da yaşanan gelişmeler, benzeri ülkelere kredi veren bankaların mali yapılarını bozmuştur. Bankalar verdikleri kredilerin nasıl harcandığını önemsememelerinin bedelini ödemişlerdir. Bu gelişmeler sonucunda sermayenin ihraç edilebileceği pazarların bir bölümü işlemez duruma gelmiştir. Güney Amerika ülkelerinden 200 milyar dolarlık uzun vadeli alacağı olan bankalar, tedirginliğe kapılıp kıta ülkelerine sağladıkları kaynakları tamamen keserek krizin yayılmasına yol açmışlardır. "Böylece uluslararası sermaye merkez ülkelere geri dönmeye ve kendisini emecek yatırım alanlarını da yeterince bulamadığı için tüketici kredilerine ve birikmiş artı değer paylaşılmasına yani spekülâtif faaliyetlere yöneldi."³⁸ 1982-1987 döneminde bu eğilime bağlı olarak gelişmiş ülke borsalarında ortalama hisse senedi değerleri üç kat artmıştır. Değer artışı ve kullanım yaygınlığı yalnızca

hisse senetleriyle sınırlı kalmamıştır. 1980 sonrasında dünya finans sisteminin en hızlı büyüyen parçası döviz piyasaları olmuştur. 1971'de Bretton Woods Sistemi çökmeden önce döviz işlemlerinin %90'ından fazlası ticaret ve yapılması tasarlanan yatırımlarla ilgiliydi. Günümüzde bu eğilim tam tersine dönmüş durumdadır. İşlemlerin %90'ı spekülasyon amaçlıdır. 1980-1990 döneminde on kat büyüyen döviz piyasalarının yalnızca %3'ü mal ticaretini finanse eder durumdadır.³⁹ Bir diğer deyişle, uluslararası ticareti kolaylaştırıcı işlevi olan döviz, başlı başına bir kazanç kapısı durumuna gelmiştir.

1982 borç krizinin ardından yapısal uyum programlarına hız verilmiş, gelişmekte olan ülkelere verilen krediler yapısal uyum koşuluna bağlanmıştır. Gelişmiş ülkeler finans sisteminin istikrarsızlığına karşı yeni çareler üretmeye başlamışlardır. Borcu olan ülkelere borçlarını çevirebilmeleri için yeni borçlar verilmesi bu çareler arasındadır. Gelişmekte olan ülke borçlarının yeniden yapılandırılması ve borç faizini yeniden finanse etmek, zaman kazanma taktikleri arasında önemli bir yere sahiptir. Bankalar bilançolarını düzeltirken gelişmekte olan ülkelerin birikmiş borçlarının değeri pek değişmiyor, borç krizinin etkileri gelişmiş ülkeler için en aza indirilmiş oluyordu

Bu yıllarda IMF ve Dünya Bankası, borç krizine giren ülkelerin ağırlıklı olarak uyguladığı ithal ikameci kalkınma stratejilerin sona erdirilmesi için programlar finanse etmeye başlamıştır. IMF'nin istikrar programları çerçevesinde krizdeki ülke hükümetlerinden aldığı niyet mektupları, bu ülkelerde devlet müdahaleciliğinin ve kamu mülkiyetinin tasfiyesi vaatlerini içermiştir.

³⁸ Ergin YILDIZOĞLU: Globalleşme ve Kriz (İstanbul, 1996), 42.

Büyümede kendi kendine yetmeyi amaçlayan devlet destekli sanayi ve ticaret uygulamaları olarak tanımlanabilecek ithal ikameci politikalar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsız olan ülkeler de dahil olmak üzere birçok gelişmekte olan ülkede uygulanmıştır. Açık ticaret stratejileri ise gelişmekte olan ülkeler grubundaki devletlerden 15-20'si kadarında uygulanmıştır. İthal ikameciliğin sona erdirilmesini kendine hedef seçen neoliberalizm yanlıları, ithal ikameciliği uygulayan ülkelerin tamamının 1980'lerde büyük ekonomik krizler yaşadığı ve bunun dünya ekonomisinin de istikrarını bozduğu tezini işlemişlerdir. Aşağıdaki ifade bu tezlere iyi bir örnek oluşturmaktadır. "1970'li yıllarda dışa kapalı ekonomi politikaları ile karakterize edilen gelişmekte olan 73 ülkeden 53'ü, 1980'lerde son derece büyük ekonomik krizler yaşamışlar ve geri kalanların çoğu da 1990'ların başında aynı kaderi paylaşmışlardır."⁴⁰ Jeffrey Sachs, bu iddiaları ileri sürdüğü makalede savaş sonrası dönemde gelişmekte olan ülkelere uygulanmaya başlanan ithal ikameci kalkınma stratejilerine uluslararası mali kuruluşlar tarafından başlangıçta iyi gözle bakıldığı gerçeğini atlamaktadır. İthal ikameciliğin birçok ülke için iyi bir strateji olduğu, sanayileşmiş ülkelerin başkentlerine 1950 ve 1960'lı yıllarda egemen olan bir görüştür. J. Sachs 1980'lerde yaşanan krizleri tarihsel bağlamından kopuk bir biçimde değerlendirmekte, gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı borç krizini tek nedene dayanarak açıklamaktadır. Küresel krizin derinleşmemesi için, ne tür sanayileşme stratejisi uyguladıklarına bakılmaksızın; gelişmekte olan ülkelere aktarılan batı kaynaklı fonların borç krizinde oynadığı rol gözden uzak tutulmamalıdır.

İthal ikameciliğin yarattığı felaketlerin yeniden yapılanmayı gerekli kıldığına yönelik tezler küreselleşme yandaşlarının sıkça tekrarladığı propaganda malzemesi haline gelmiştir. İthal ikameci politikaların bir yana bırakılıp dünya ile entegrasyonu hedefleyen politikalar yapısal uyum kavramı

³⁹ Taner TİMUR: Küreselleşme ve Demokrasi Krizi (Ankara, 2000), 20.

adı altında yürütülmüştür. Yapısal uyum kavramının yaratıcısı Bela Balassa bu politikaların krizle sarsılan ülkelerin yeniden büyüme sürecine girip dış şoklara karşı dayanıklılığını arttırmayı amaçladığını ifade etmiştir. Balassa'ya göre 1973 ve 1978 petrol krizleri sırasında pozitif faiz oranları uygulayan G.Kore, Singapur ve Tayvan gibi ülkeler iç tasarruflarını artırırken; dışa kapalı politikalarda ısrar eden Meksika, Arjantin ve Türkiye'nin iç tasarrufları olumsuz bir seyir izlemiştir.⁴¹ Tüm bu tartışmaların sonucunda; Balassa, Sachs ve benzer düşüncedekilerin görüşleri, alınan politik kararlara şekil vermiştir.

1980'li yıllar orta gelişmişlik düzeyindeki ülkeler için kayıp bir on yılı simgelemektedir. 1960 ve 1970'li yıllarda ağırlıklı olarak ithal ikameci sanayileşme politikaları uygulayan gelişmekte olan ülkeler, geleceğe umutla bakabilecekleri büyüme oranları tutturmuşlardır. Bu ülkelerin ortalama büyüme hızları 1960'larda %6, 1970'lerde % 5,7 olarak gerçekleşmiştir. 1980'le birlikte küresel pazarla bütünleşme sürecine giren gelişmekte olan ülkeler, eski performanslarının yanına bile yaklaşamamışlar ve on yıllık süreçte yalnızca %2,3 oranında büyüebilmişlerdir.⁴² Bu ülkeler kalkınma planlarını yaşama geçirmek bir yana, borç aldıkları ülkelere kaynak transferinde bulunmuşlardır. Bu kaynak transferi 1980'li yıllarda yıllık 20 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir. Tablo-7, bu ülkelere başlıcalarının 1980'li yıllar boyunca artan dış borç yükünü gözler önüne sermektedir.

Borç yükünü önemli ölçüde azaltmayı başaran Güney Kore bir yana bırakılırsa; adı geçen ülkelere Arjantin, Brezilya gibilerinin dış borç stoklarının yerinde saydığını, diğerlerinin borçlarının ise önemli ölçüde arttığını söylemek mümkündür.

⁴⁰ Jeffrey SACHS: " Küreselleşme ve İstihdam", Çev. Emel EVREN, Uğur DOLGUN, Küreselleşmenin İnsani Yüzü, Der. Veysel BOZKURT (İstanbul: Alfa Yayın Dağıtım, 2000), 230.

⁴¹ Bela BALASSA: " Structural Adjustment Policies in Developing Economies", WB Staff Working Paper (July 1981), 4-5.

Tablo-7 Dış Borçların GSMH'ye oranı (%)

Ülke	1980	1991
Arjantin	48,4	49,2
Brezilya	31,3	28,8
Çekoslovakya	9,8	29,5
Kolombiya	20,9	43,5
Polonya	16,3	68,5
Türkiye	34,3	48,1
G.Kore	48,7	14,4

Kaynak: World Bank, World Development Report, 1994

1980'lerin ortaları borç krizinin etkisinin azalması sonucu geçici bir toparlanmaya sahne olmuştur. Ayrıca masa üstü bilgisayarların (PC) yaygınlaşması iletişimi hızlandırmış ve ucuzlatmıştır. Sermayenin uluslararası hareketliliğinin arttığı bu dönemde anında hisse senedi alıp satmak mümkün hale gelmiştir. Ancak tüketime, borçlanmaya ve mali sermayeye dayalı bu toparlanma, 1987 Ekim'i'nde yaşanan borsa krizi ile kesintiye uğramıştır. 19 Ekim'de Dow Jones Endeksi (ABD) %22 düşmüş ve hisse senetleri bir günde 500 milyar dolar değer yitirmiştir. Aynı gün Financial Times-100 endeksi %10 gerilmiş ve değer kaybı 50,6 milyar sterline ulaşmıştır.⁴³ Merkez ülkelerde yaşanan ve önü alınamayan durgunluk, sermaye hareketlerinin çevre ülkelere yönelmesine neden olmuştur. Birçok alacağı şüpheli duruma gelen bankaların mali yapıları sarsılmış ve kredi yaratma imkanları azalmıştır. Durgunluğu aşmaya çalışan gelişmiş ülkeler, 1990'ların başında faiz oranlarını düşürmek yoluyla yatırımı ve tüketimi teşvik etmeye çalışsalar da bunda pek başarılı olamamışlardır. Para; tahvil, hisse senedi ve türev piyasalarına yönelmeye devam etmiştir. Para piyasası ve türevlere yönelen spekülasyon faaliyetleri 1990'larda önceki on yıla kıyasla daha da artmıştır.

⁴² Gencay ŞAYLAN: Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi (Ankara, 1995), 175.

⁴³ Ergin YILDIZOĞLU: Globalleşme ve Kriz (İstanbul, 1996), 43

1980'lerde devletlerarası sistemde meydana gelen değişiklerin ABD ekonomisi ile yakın ilişkisine geri dönecek olursa; ABD'nin kredi veren bir ülke konumundan askeri harcamaları nedeniyle dünyanın en borçlu ülkesi konumuna geldiği görülecektir.⁴⁴ Reagan döneminde arz yanlı ekonomi adıyla uygulanan politikalar aslında yoğun bir devlet müdahalesini içinde barındırmıştır. Bu yüzden Reagan-Bush iktidarlarının uygulamaları askeri Keynesçilik adıyla anılmaktadır. Askeri Keynesçiliğin ABD'ye toplam maliyeti 1981-1991 yılları arasında 3 trilyon doları aşmıştır.⁴⁵ 1970 ve 1980'ler boyunca rakiplerine kıyasla daha silik bir performans çizen ABD'nin, dünya üretimindeki payı ve net kârı azalma göstermiştir. Ekonomik gerileyişini askeri hegemonyasını arttırmak yoluyla dengeleme çabası ABD'nin günümüzde de geçerli olan stratejisidir. ABD ekonomisinin ve dış politikasının bu stratejiyi daha ne kadar sürdürebileceği ciddi bir merak konusudur.

1980'lerin devletlerarası sistemde yaşadığı en büyük değişiklik Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşü olmuştur. Kapitalizme alternatif bir düzen olma iddiasını 70 yılı aşkın bir süre taşıyan Marksizm-Leninizm büyük bir krizle sarsılmıştır. Yanlış ekonomik politikalar ve Soğuk Savaş'ın gerektirdiğı askeri harcamaların altından kalkamayan Sovyetler Birliği, Mihail Gorbaçov'un reformlarıyla dışa açılmaya ve huzursuzluklar yaşayan Doğu Avrupa'yı elinde tutmaya çalışsa da bunda başarılı olamamıştır. Bu başarısızlıkların sonucunda Soğuk Savaş simgeleyen Berlin Duvarı 1989'da yıkılmıştır. Sovyet İmparatorluğu 1991'e kadar aşama aşama parçalanacak ve tarih sahnesinden çekilecektir. Beklenenden önce sona eren Soğuk Savaş'ın ardından devletlerarası sistemde yeni ilişki türleri ve hiyerarşik yapılar ortaya çıkacaktır.

⁴⁴ 1982-1989 yılları arasında ABD'nin dış ticaret açığı 15 kat artarken, Almanya'nın dış ticaret fazlalığı 11, Japonya'nın ise yaklaşık 8 kat artmıştır.

3.6. SOĞUK SAVAŞ SONRASI BELİRSİZLİK YILLARI

Reel sosyalizmin çöküşü, 1980'lerin başından itibaren gündemde olan ticari ve finansal liberalizasyon önerilerinin daha gür biçimde dile getirilmesine yol açmıştır. Birinci bölümde üzerinde durulduğu gibi Soğuk Savaş'ın sona ermesi bir çok kişinin gözünde liberal ideolojinin tartışmasız zaferi anlamına gelmiştir. Ancak zafer sarhoşluğu ile yapılan değerlendirmeler bir süre sonra yerini ayağı yere daha sağlam basan çözümlere bırakmıştır. ABD'nin bir ölçüde ekonomik, daha ağırlıklı olarak askeri önderliğinde oluşturulan uluslararası kapitalist sistemin, iki kutuplu dünya düzeninin yıkılışının getirdiği konjektüre uyum sağlaması gerekiyordu. Doğu Bloku'nun ortadan kalkması Rusya ve Doğu Avrupa gibi pazarların kapitalist ilişkilere açılmasını beraberinde getirmiş, bu bölgeler büyük bir hızla liberalizasyon sürecine girmişlerdir. Uluslararası kapitalist sistemin parlak zaferi sanıldığı kadar uzun sürmemiştir. Soğuk Savaş yıllarında iç çelişkilerini askıya alan ya da sistemin bütünlüğünü tehdit etmeyecek sınırlar ölçüsünde birbirleriyle mücadele etmekle yetinen gelişmiş ülkeler arasındaki çıkar birliği sarsılmaya başlamıştır. Batı ve Doğu Almanya birleşmiş, Avrupa'da gümrük duvarları kalkmıştır. Avrupa Birliği giderek daha ideal bir ekonomik birlik haline gelmiştir. Tarihin sonunun geldiğine yönelik hamasi tez ve söylevler, kapitalist dünyanın durgunluktan çıkamadığı gerçeğini gizleyememektedir. Durgunluğun daha da keskinleştirdiği iç çelişkiler, ekonomik bloklaşma olgusunu gündeme getirmiştir. ABD, AB'ye karşı Kanada ve Meksika'nın üyesi olduğu NAFTA'nın (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) kuruluşuna öncülük etmiştir. ABD ve AB

⁴⁵ Immanuel WALLERSTEIN ve Terence K. HOPKINS: Geçiş Çağı, Çev. Ender ABADOĞLU vd. (İstanbul: Avesta, 2000). 49.

arasındaki gerginlik, ticaret anlaşmazlıkları ve GATT- Uruguay Round'u sırasında iyice su yüzüne çıkmıştır.⁴⁶

Bu gelişmelerden tedirgin olan Japonya kendi etkinlik alanında APEC'in (Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu) kuruluşuna önderlik etmiştir. Ancak APEC'e ABD, Kanada ve Meksika da üye olmuşlardır. 10 yıl içerisinde dünyanın en büyük ekonomisi olma sıfatını kazanacak Çin'in, ABD'nin ve Japonya'nın üye olduğu 2 milyar kişilik bir pazara açılma projesi, güç mücadelesinin keskinleşeceğine bir işarettir. Kendisini bölgenin dolayısıyla APEC'in lideri gören Japonya ile ABD arasında diplomatik nezakete uygun olmayan tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. 1998'de Malezya'da yapılan APEC toplantısında, ABD bölgede ticaretin daha çok serbestleştirilmesi doğrultusunda baskı yaparken, bölge ülkelerinin desteğini alan Japonya bu tür politikaların dayatmayla değil, ülkelerin özgür iradesiyle yaşama geçirilebileceği tezini işlemiştir.⁴⁷ Ayrıca bölgede ABD'nin üye olmadığı bir kuruluş ASEAN (Güney Asya Ülkeleri Birliği) adıyla faaliyetlerini yürütmektedir. Aslında tüm bu anlatılanlar daha önceki bölümlerde üzerinde durulan dünya ekonomisinin üçlü yapısını daha somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Genel hatları çizilen ekonomik-politik coğrafya çerçevesinde, 1990'larda tartışma gündemine yerleşen küreselleşmenin belirgin özellikleri ve sonuçlarına yönelik şu başlıklar ortaya konabilir:

- Dünya ekonomisinde mali sermayenin hareketliliği ve ağırlığı 1980'lerin de ötesine geçmiştir.
- Teknolojik gelişmeler zaman ve mekan kavramlarında değişikliğe yol açmıştır.
- Çokuluslu/uluslararası şirketler egemen ekonomik aktörler olma yolundadır.

⁴⁶ Ergin YILDIZOĞLU: Globalleşme ve Kriz (İstanbul, 1996), 48

- Özellikle gelişmekte olan ülkelere ait ulusal devletler, küreselleşme ve yerelleşme baskısı altında bulunmaktadır.
- Uluslararası ekonomik istikrar, amaç ve işlevleri farklılaşan uluslararası kuruluşlar tarafından sağlanmaya çalışılmaktadır.
- Gelişmemiş ülkelerde yaşayan insanlar, dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğunu oluşturmakta ve bu kızgın çoğunluğun yaşadığı büyük sorunlar dünyanın geleceğine yönelik belirsizliği arttırmaktadır.

Yukarıda sıralanan bu konu başlıkları açılacak olursa; işe, mali sermayenin teknolojik gelişimle birlikte dünya lğine yaygınlaşması ile başlamak gerekecektir.

1980'lerden bu yana büyük bir hız kazanan teknolojik gelişmeler zaman ve mekan kavramlarının algılanışını değiştirmiştir. Kişisel bilgisayarların (PC) yaygınlaşması ve bu cihazları birbirine bağlayan fiber optik kabloların oluşturduğu Cyberspace yeni yaşam biçimleri ve bağımlılık ilişkileri yaratmaktadır. PC'leri yerel düzlemde birbirine bağlayan aė (LANS), aynı bağı bölgesel ve uluslararası düzlemlerde kuran WANS , bilgiye erişimi ve bilginin paylaşımını büyük lde arttırmıştır. Başta internet olmak üzere kullanıma sunulan tüm teknolojik gelişmeler, her türlü kısıtlama ve sansür çabalarını etkisiz kılmaktadır. Ayrıca oluşan sanal ekonomi, bu ekonomiyi kimin nasıl kontrol edeceğinin bilinmediği bir ortamda hızla büyümektedir. Ekonomik ilişkilerde aracılardan birer bir ilişkiler almaya başlamıştır. Bu gelişmeler ışığında, sermaye zaman ve mekandan bağımsız bir süreklilik kazanmaktadır. nc sanayi devrimi ekonomik ve mali birimleri birbirine sıkıca bağlamaktadır. Bu durum avantajlarının yanında ufak bir sarsıntının

⁴⁷ Metin AYDOğAN: Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye (İstanbul, 1999), 567

hızla yaygınlaşarak büyük krizlere yol açması sonucunu doğurabilmektedir. Bu risk özellikle gelişmekte olan ülkeler için geçerlidir.

Sermaye piyasası araçlarının çeşitlenmesi, kapitalizmin 1970'lerden beri değişik yoğunluklarda yaşadığı durgunluk sürecine yeni bir istikrarsızlık unsuru daha eklemiştir. Türev piyasaları adı verilen bu yeni mali enstrümanlar, riskin hiç edilmesi mantığına dayanmaktadır. Ancak bu piyasaların kontrol edilmesindeki güçlükler, risk hesaplarının güvenilirliğini azaltmakta ve yeni şokların yaşanma olasılığını bünyesinde barındırmaktadır.⁴⁸

Teknolojik değişme ve dönüşüm, üretim yapısı ile şirket örgütlenmelerini değişime zorlamaktadır. Fordizmin yaygın, standartizasyona dayalı üretim mantığı yerini niteliğe önem veren, alt piyasalara bölünebilir bir birikim rejimine bırakmıştır. Geliştirilen yeni teknikler üretime eskisine kıyasla daha çabuk aktarılıyorlar. Ancak, piyasaya daha çabuk ve daha fazla alternatifle sunulan ürünlerin yaşam süresi de kısa olmaktadır. Esnek üretim talebi, işçi-işveren ilişkilerini de etkilemekte emek piyasalarını hızla dönüştürmektedir. Kadın ve çocuk işgücü kullanımının artması Üçüncü Sanayi Devrimi ile Birinci Sanayi Devrimi'nin birbirine ortak belki de tek yönüdür.

İçinde bulunulan süreçte üretim birimlerinin ucuz emeğin bulunduğu yerlere kaydırılması veya bunun bir tehdit olarak kullanılması çalışanları baskı altında tutmakta ve sendikaları güçten düşürmektedir. Sendikalar geleneksel silahları olan grevi bile kullanamaz duruma gelmektedirler. Grevlerin azalışı, gelişmiş ülkelerin köklü sendikalarını ve sendikal

⁴⁸Ergin YILDIZOĞLU: Globalleşme ve Kriz (İstanbul, 1996), 32.

geleneklerini bile doğrudan etkilemektedir. ABD'de 1000 ya da daha fazla işçiyi ilgilendiren grevlerin sayısı, 1960'larda yılda 300 iken, bu sayı 1991 yılında 40'a düşmüştür. ABD'de 1990'larda çalışan işçiler arasında sendikalılık oranı %16'ya kadar gerilemiştir.⁴⁹ Üretim yapısının değişmesinin yarattığı bu sorunlara kısa vadede kalıcı olan işsizlik sorununu da eklemek gerekir. İşler ile bu işlerin gerektirdiği nitelikler yeniden tanımlandıkça eski kuşaklar emek piyasalarından dışlanmaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde eğitim süresinin kısılması, gelişen teknolojiye uyum sorununu ağırlaştırmaktadır.

Türev piyasalarında ve üretim yapısında gerçekleşen değişiklikler ve bu değişikliklerin olası etkileri üzerinde durduktan sonra, 1990'lı yıllarda yaşanan temel ekonomik gelişmelere değinmekte yarar görülmektedir.

1989 yılında başlayan durgunluğun dünya ekonomisi üzerindeki etkileri 1994 ortadan kalkmaya başlamıştır. Merkez ülkelerin durgunluktan çıkması, çevre ülkelere olan sermaye ihracını nisbi olarak azaltmıştır. Gelişmekte olan ülke borsalarını izleyen IFC endeksi 1994'te % 12,5 gerilemiştir. Bu ülkelere yönelen portföy yatırımları 1993'te 62 milyar dolarken, bu yatırımlar 1994'te 40 milyar dolara düşmüştür.⁵⁰ ABD'de ortaya çıkan büyümenin yarattığı enflasyonist eğilimler, ABD Merkez Bankası' nın (FED) faiz artırımına gitmesine yol açmıştır. Uluslararası piyasalar faiz artışına olumsuz tepki vermişler ve bu gelişme tahvil piyasasının sarsılmasına neden olmuştur. Spekülasyona sokulan tahviller başlı başına bir enflasyonist etki yaratmışlardır. Ekonomik toparlanmanın reel sektörden neredeyse tamamen kopuk bir düzlemde gerçekleşmesi, işsizlik gibi temel sorunları ortadan kaldıramamıştır. Bir diğer ifade ile, kârlar yükselmiş ama istihdam artışı buna uyum sağlayamamıştır. Kapitalizm artan kâr oranlarının

⁴⁹ Metin AYDOĞAN: Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye (İstanbul, 1999), 750-751.

büyümeye yol açmadığı, kârın finansal piyasalara aktarıldığı bir üretim düzeni haline dönüşmektedir. Spekülasyon finansal serbestleşmenin temel unsuru haline gelmektedir. Uluslararası Denkleştirmeler Bankası (BIS), 1999 yılında yayınladığı bültende günlük uluslararası döviz alışverişinin 1500 milyar dolara çıktığına yer vermiştir. Ortaya çıkan yeni mali enstrümanlar, kendilerine dayanak teşkil eden reel aktiflerden aralarında hiçbir ilişki ve benzerlik kalmayacak ölçüde farklılaşmaktadır. Uluslararası sermaye hareketlerindeki büyüme, yüksek reel faiz oranları, küresel bir rantıye sınıfı yaratmıştır. Bazı gelişmekte olan ülkelerde rant gelirinin milli gelire oranı %15'i bulmaktadır.⁵¹ Servetin belli ellerde toplanması ve devletin borç servisi, yoksullardan zenginlere kaynak aktarımı anlamına gelmektedir. Bu gelişme gelir dağılımını enflasyondan bile daha olumsuz etkilemektedir.

1994 yılı mali sermayenin baskın olduğu uluslararası ekonomideki istikrarsızlığı açıkça ortaya koymuştur. Neoliberalizmin küreselleşmesi ilk olarak Meksika'da çökmüştür. Sıcak para girişlerine bağımlı Meksika'da bono piyasalarındaki çöküşe pesonun %40 oranındaki değer kaybı eklenmiştir. Meksika, IMF ve Dünya Bankası'nın dünyaya model olarak gösterdiği bir örnek olmaktan hızla çıkmıştır. Ödemeler dengesi açığı, ülke GSMH'sinin yüzde 7'sine ulaşmıştır.⁵² Meksika, ABD Başkanı Bill Clinton'un öncülük ettiği uluslararası yardım paketi ile sermaye ithal etme imkanı bularak yeni bir moratoryum ilanından kurtulmuştur. ABD, Meksika'nın petrol gelirlerinin güvence olarak gösterildiği bu yardım paketi ile tüm NAFTA bölgesini doğrudan etkileyebilecek bir sistem krizinin önüne geçmiştir. İzleyen yıllarda Brezilya, Arjantin, Rusya, G. Doğu Asya ve Türkiye, Meksika'ya benzer ekonomik bunalımlar yaşamışlardır. 1990'ların ortalarında yaşanan ekonomik kımıldanmaya karşın, bu yıllar dünyanın geneli açısından 1980'leri bile aratmaktadır. Dünya ekonomisinin 1990-1997 yılları arasındaki büyüme

⁵⁰ Ergin YILDIZOĞLU: Globalleşme ve Kriz (İstanbul, 1996), 53-54.

⁵¹ Yılmaz AKYÜZ: "Küreselleşme Kutuplaşma ve Kalkınma", İktisat Dergisi, 416 (2001), 20.

oranı, 1980'lerdeki %3,2'lik performansın altında kalarak % 2,4 olarak gerçekleşmiştir. Büyüme oranındaki bu genel düşüş gelişmiş ekonomilerden kaynaklanmaktadır. Yüksek gelir grubundaki ülkeler bu dönemde yalnızca ortalama %2,2 oranında büyüebilmişlerdir.⁵³

Küreselleşme sürecinin üzerinde durulması gerekli bir diğer yanı çok uluslu şirketlerin ülke ekonomilerinin kaderini belirleyebilecek bir güce ulaşmasıdır. Modern anlamda ilk örneklerini 17. yüzyılda gördüğümüz çokuluslu şirketlerin böylesine güçlenmesi artan uluslararası ticaretle doğrudan ilgilidir.⁵⁴ 19.yüzyılın sonunda ortaya çıkan ünlü sanayi devleri 1. Dünya Savaşı ile birlikte daha da güçlenmişlerdir. Çokuluslu şirketlerin güçlenmesinin ardındaki sebep, bu şirketlerin savaş boyunca en sık ihtiyaç duyulan lastik, petrol, uçak, nikel gibi ürünleri üretmeleridir. Savaş yıllarında artan doğrudan yatırımlar, 1930-1945 kapanma döneminde neredeyse durma noktasına gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan sistem, uluslararası ticaretin Altın Çağ boyunca gelişmesini güvence altına almıştır. Bu görünüm 1980 sonrasında da değişmemiştir. Son 15 yıllık süreçte uluslararası ticaret dünyanın toplam gayri safi milli hasılasının artış hızının iki katı kadar büyüme göstermiştir. Uluslararası ticaretin üçte biri çokuluslu şirketlerin kendi içinde yapıyor olsa da; bu durum uluslararası ticaretin katettiği mesafeyi gölgeleyememektedir.⁵⁵

Günümüz dünya ekonomisi ve siyaseti üzerindeki etkileri açık olan bu şirketlerin isimlendirilmesi konusunda farklı öneriler bulunmaktadır.

⁵² Robert WENT: Küreselleşme: neo liberal iddialar radikal yanıtlar , Çev. Emrah DİNÇ (İstanbul: Yazın, 2001). 151.

⁵³ The Federal Reserve Bank of St. Louis: "Growth in the 1990s", International Economic Trends Annual Edition (July 1999), 1.

⁵⁴ Uluslararası ticaret kuşkusuz tarihin eski dönemlerine kadar götürülebilir. Ortaçağ'da başlayan sistemli sınır ötesi ticaret, tüccar birlikleri, bankalar ve kumpanyalarının kurulmasına yol açmıştır.

⁵⁵ Robert WENT: Küreselleşme: neo liberal iddialar radikal yanıtlar , Çev. Emrah DİNÇ (İstanbul: Yazın, 2001). 27.

Literatürde en sık rastlanan iki kavram çokuluslu şirket ve ulusötesi şirkettir. Birçok iktisatçı bu iki kavramı birbiri yerine kullanmada sakınca görmemektedir. Ancak ulusötesi şirkete çokuluslu şirketten farklı bir anlam ve misyon yükleyenler de bulunmaktadır.

Çokuluslu şirketi üretim, dağıtım ve pazarlama süreçlerini uluslararası ölçeğe yaygınlaştırmış şirketler olarak tanımlanabilir. Ancak bu noktada Metin Aydoğan'ın çokuluslu şirket kavramına yönelik bir itirazı ile karşılaşılmaktadır. Aydoğan'a göre çokuluslu şirket kavramı çoğu zaman gerçeği yansıtmamakta, şirket mülkiyetinin birden çok ulusa ait olduğu izlenimi yaratmaktadır. Ancak bu izlenim yanıltıcıdır. Şirketler her ne kadar hisse senetlerini küresel pazara ihraç etseler de yönetim ve denetimle ilgili söz hakkı bir ulusun tekelinde kalmaktadır. Bu nedenle uluslararası şirket kavramı sermayenin dolaşımı, üretimin küreselleşmesi ile işgücü ve hammaddenin uluslararası kullanımını daha iyi ifade etmektedir.⁵⁶ Metin Aydoğan'da görülen bu hassasiyet, P. Hirst ve G. Thompson'da farklı bir boyutuyla ortaya çıkmaktadır. P. Hirst ve G. Thompson, dünya ekonomisine yönelik analizlerde kullanılmak üzere ulusötesi-çokuluslu şirket kavram ikilisini önermektedirler. Yazarların görüşüne göre ulusötesi şirket, gerçekten küreselleşmiş, ideal tip bir ekonomide ortaya çıkabilecek ekonomik birimlerdir. Birinci ve ikinci bölümde görüşlerinden yararlanan yazarlar, küresel ekonominin gerçek değil, ideal tip ekonomi olduğu görüşündedirler ve ulusötesi şirketi şu şekilde tanımlamaktadırlar. "Ulusötesi şirket, uluslararasılaşmış bir yönetimi olan, dünyada en güvenli ya da en yüksek kazancın olduğu yerlere yerleşmeyi veya taşınmayı en azından potansiyel olarak uman, özel bir ulusal kimliği olmayan, gerçekten serbest olan sermayedir."⁵⁷ Bir diğer deyişle, ulusötesi şirketler ulusal devlet politikaları tarafından yönlendirilemez. Oysa çokuluslu şirketler dünya ölçeğinde üretim

⁵⁶ Metin AYDOĞAN: Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye (İstanbul, 1999), 691.

⁵⁷ Paul HIRST ve G. THOMPSON: Küreselleşme Sorgulanıyor, Çev. Çağla ERDEM, Elif YÜCEL (Ankara: Dost, 2000). 37.

örgütleyip faaliyet yürütseler de öncelikli sayılan bir ulusal alana dayanırlar. Küreselleşmenin geri döndürülemez bir süreç olarak takdim edilmesine karşın, çokuluslu şirketler hâla ekonomik merkezlerine ve anavatanlarına bağımlıdırlar, ulusötesi şirket durumuna gelmemişlerdir. Uluslararası iş dünyası günümüzde önemli ölçüde ulusa yerleşiktir ve ulusal hükümetlerin politikalarından etkilenir. Bugün Ford dendiğinde ABD'nin, Mitsubishi dendiğinde Japonya'nın, City Bank dendiğinde Almanya'nın akla gelmesi bu şirketlerin ülkelerinin adıyla, ulusal kimliğiyle özdeşleşmiş olduklarının güzel bir kanıtıdır. Bu konuyla ilgili bir başka örnek İsviçre'den verilebilir. İsviçreli çikolata ve kahve firması Jacop Suchard'ın Philip Morris tarafından satın alınmasını Bund gazetesi "İsviçre'nin bir parçasını yitirdik." biçiminde yorumlamıştır.⁵⁸

Anavatanlarıyla bağlarını koparmayan çokuluslu şirketler, katma değerlerinin %70-75'ini anavatanlarında üretmektedirler. ABD çokuluslu şirketlerinin toplam varlıklarının %78'i, toplam istihdam ve satışlarının %70'i ülke içinde bulunmaktadır.⁵⁹ Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, nasıl adlandırılırsa adlandırılınsın; bu şirketler tarafından gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımlarla (DYY), portföy yatırımlarının ciddi bir artış göstermesidir. Uluslararası şirketler tarafından yapılan doğrudan yabancı yatırımlar, kısa dönemli sermaye hareketleri kadar büyük gelişme göstermemesine karşın, gelişmekte olan ülkeler için önemli bir kaynak durumuna gelmiştir. Kalkınma sürecinde sermaye ve teknolojik donanım kıtlığı yaşayan gelişmekte olan ülkeler için DYY'lerin getireceği katkılar çok önemlidir. 1990'lı yıllarda 143 bölge ve ülkede DYY'yi özendirici özel yasalar çıkarılmıştır. DYY hareketleri 1980'lerdeki düzeyini yediye

⁵⁸ Richard J. BARRET ve John CAVANAGH: Küresel Düşler, Çev. Gülderen ŞEN (İstanbul: Gençlik, 1995). 167.

⁵⁹ Paul HIRST ve G. THOMPSON: Küreselleşme Sorgulanıyor, Çev. Çağla ERDEM, Elif YÜCEL (Ankara: Dost, 2000). 125-126.

katlamıştır.⁶⁰ Ancak DYY çekme konusunda gelişmekte olan ülkeler tüm serbestleştirme ve rekabette öne çıkma politikalarına karşın başarılı olamamışlardır. DYY'ler üçlü bloklaşma teziyle tutarlı olarak bölge ağırlıklı bir dağılım göstermektedir. Toplam yabancı sermaye stoğunun %75'i, akımlarının ise %60'ı triad içerisinde. 1995 yılında gelişmekte olan ülkelere giden %40'lık yabancı sermaye payının %77'si 10 ülkeye dağılmıştır (Asya Kaplanları ve bazı Latin Amerika ülkeleri).⁶¹ 143 bölge ve ülkenin yaklaşık 75'inde yapısal uyum programı politikalarıyla gerçekleştirilen liberalizasyondan olumlu biçimde yararlanabilen ülke sayısı iki elin parmağını geçmemektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelere yönelen DYY'lerle ilgili ilginç bir veri ortaya çıkmaktadır. En büyük dört ülkenin imalata dönük DYY'lerinin ¼'ü kimyasal maddelerle ilgilidir. 1989 'da dünya zararlı atık ihracının %86,3'ü ABD, Almanya, Hollanda, İsviçre tarafından gerçekleştirilmiştir.⁶² Gelişmiş ülkelerin Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) çerçevesinde yapılan konferanslara ve bu konferanslarda alınan prensip kararlarına çoğu kez katılmamaları DYY'lerin ne amaçla kullanıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

Dünya ekonomisi gün geçtikçe çokuluslu şirketlerin etkisi altına girmektedir. Çokuluslu şirketler birçok egemen devletten daha büyük ekonomilere sahiptir. 1998 yılı verilerine göre dünyanın en büyük 24. ekonomisi olan General Motors'un satışları, Norveç, Portekiz, Yunanistan gibi gelişmiş ülkelerin GSMH'lerinin üzerindedir. Bilgisayar devi IBM; Mısır, Venezuela, Pakistan gibi yüksek nüfuslu ülkelerin GSMH' sinden daha fazla satış yapmaktadır.⁶³ 1997 yılında 53.000 çok uluslu şirketin, 448.000 şube ile faaliyet yürüttüğü dünya ekonomisinde; dış şubelerin ihracatı dünya

⁶⁰ Robert WENT: Küreselleşme: neo liberal iddialar radikal yanıtlar , Çev. Emrah DİNÇ (İstanbul: Yazın, 2001). 30.

⁶¹ Ahmet TONAK, " ÇTYA'nın Bağlamı: 'Küreselleşme' ve Yabancı Sermaye", Küreselleşme: emperyalizm yerelcilik işçi sınıfı, Der. Ahmet TONAK (Ankara, 1997), 33.

⁶² İsmail GÖKDAYI: Çevrenin Geleceği (İstanbul, 1997), 110.

⁶³ www.worldbank.org

ihracatının üçte birini oluşturmaktadır.⁶⁴ Küresel mal ticaretinin yarısını kontrol eden çokuluslu şirketler faaliyetlerini elektronik, otomobil ve kimyasallar gibi dinamik sektörlerde yoğunlaştırmışlardır.

Çokuluslu şirketler çağın koşullarına göre dönüşüm yaşamakta, kendilerini gelişmelere uyarlamaktadırlar. 19. yüzyılın sanayi devleri eski güç ve ağırlıklarını yitirirken; teknolojik gelişimin damgasını vurduğu bilgi çağı, yetenekli bireylerin hızla yükselmesine açık kapı bırakmaktadır. Bilişim çağında Rockefeller'in yerini Bill Gates almıştır. Dev sanayi şirketlerinin yerlerini giderek küçük ölçekli teknoloji şirketlerine bırakacağı 21. yüzyıla yönelik yapılan tahminler arasındadır. Ancak, büyük güçlerini siyasal bağlantılarla pekiştiren, ülkeleriyle özdeşleşen köklü şirketlerin bu gidişatı bir kenara çekilip izlemeyecekleri de ortadadır. Hatta hizmet sektörü ve başlı başına bir sektör haline gelen medyadaki tekelleşme çabaları, geleceğin küçük şirketlere ait olacağı iddialarını en azından şimdilik gölgede bırakmaktadır. Faaliyet alanlarını çeşitlendirme, şirket birleşmeleri ve satın almaları; köklü şirketlerin yaşama geçirdiği alternatiflerdir. Başka türlü söylenecek olursa, şirket birleşmeleri tekelleşmenin en önemli aracıdır. Yeni şirket kurmak, artık önemli ölçüde 20. yüzyılın ilk yarısına ait bir davranıştır. Dünya ekonomisindeki bloklaşma eğilimleri ve acımasız rekabet her sektörde şirket evliliklerini gündeme getirmektedir. Hemen her gün bir yenisi gerçekleşen şirket evlilikleri artık sıradan bir aktüalite konusu haline gelmiştir.

Çokuluslu şirketlerin dikkati çeken bir diğer yanı, yoksul ülkeler üzerinde kurdukları baskıdır. Bu baskı yoluyla ardı gelmez ödünler koparan çok uluslu şirketler; sadece kâr, hammaddeye yakınlık, ucuz işgücü, pazar genişliği ve vergi kolaylığı gibi ekonomik kaygılarla hareket etmektedirler. Bu durum ilk bakışta son derece olağan bir davranış gibi gözükmemektedir. Asıl

⁶⁴ UNCTAD: World Investment Report (1998), 1-6.

sorun bu şirketlerin yatırımları için gerekli olan sermayeyi ülkelerinden getirmek yerine bulundukları ülke piyasalarından karşılamalarıdır. Çokuluslu şirketlerin çevre ülkelere yaptıkları yatırımlarda kullandıkları özkaynak oranı, en iyimser araştırmalarda bile %25'i aşmamaktadır. Kur spekülasyonuna son derece uygun olan sermaye bulma çabaları, bu faaliyetlerin yürütüldüğü ülkelerin ekonomik kırılganlığını artırmaktadır. Bulundukları ülke piyasalarından ihtiyaçlarının ötesinde borçlanan şirketler, olası devalüasyonlardan bile büyük kazanç sağlamakta hatta bu tür operasyonları teşvik etmektedirler.

Kapitalizmin uluslararasılaşması ve çokuluslu şirketlerin ülkelerin kaderinde etkili olmaları yeni bir şey değildir. Ülke petrollerinin millileştirilmesini savunan Başbakan Musaddık'ın İran'da, bakır madenlerini millileştirmeye çalışan ve dev şirket ITT ile çatışmaya giren Salvatore Allende'nin Şili'de başına gelenler akla gelen ilk örneklerdir. Halklarının güvenlerini kazanmış bu liderlerin iktidardan uzaklaşmasında etkili olan tek güç, büyük ülkelerin istihbarat servisleri değildir. Ülkelerinin çıkarları ile kendi çıkarlarını özdeşleştiren şirketlerin faaliyetleri bu darbelerde etkin rol oynamıştır. Rockefeller'in ABD Başkanı Eisenhower'a yazdığı mektupta geçen şu cümle dev şirketlerin kendi çıkarlarını ülke çıkarları ile nasıl özdeşleştirebildiğini gözler önüne sermektedir: "Standart Oil için iyi olan Birleşik Devletler için de iyidir."⁶⁵ Yukarıda belirtildiği gibi küreselleşme sürecinin başat ekonomik aktörleri olan çokuluslu şirketlerin öncelikli kaygısı; demokrasi, insan hak ve özgürlükleri değil, kâr maksimizasyonudur. Birçok ülkenin hükümetini sendikalar ve işçilerle karşı karşıya getiren çokuluslu şirketlerin baskısı istikrarı bozucu etki yaratmaktadır. "Yoksa bir başka ülkeye gideriz." tehdidi ile daha düşük vergi oranları, sübvansiyonlar, esnek işgücü piyasaları, çevre standartlarında gevşek uygulamalar; çokuluslu şirketlerin elde ettikleri başlıca taviz ve imtiyazlar arasında gelmektedir. Oysa

⁶⁵ M. Emin DEĞER: Oltadaki Balık Türkiye (İstanbul, 1995), 87.

gelişmiş ülkelerde üretim süreci bu tavizler olmaksızın, sosyal yarar gözetilerek işletilebilmektedir. Gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerde üretilen mallar, yapılan ihracatın yanı sıra merkez ülkeye de gönderilmektedir. İhracattan elde edilen ve karmaşık muhasebe teknikleriyle şeffaflığı gölgelenen kârlar, bulunduğu ülkeye fazla katkı sağlamadan merkeze aktarılmakta ya da kıyı bankacılığı cenneti devletçiklerde aklanmaktadır. Kıyı bankacılığı merkezi olan, denetimsiz devletçiklerde bulunan paranın çoğu İngiltere, ABD, Almanya ve Fransa gibi gelişmiş kapitalist devletlerin firma ve vatandaşlarına aittir. Kıyı bankacılığında bulunan paranın 1998 yılındaki değeri 4,523 trilyon dolardır.⁶⁶

Tüm bu gelişmeler daha önceki bölümlerde sınırlı biçimde değinilen ulusal devlet-küreselleşme ilişkisinin daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmasını gerektirmektedir.

3.7. KÜRESELLEŞME- ULUSAL DEVLET GERİLİMİ

Ulusal devlet Batı Avrupa'da feodalizmin çözülmesini izleyen süreçte ortaya çıkmıştır. Yerel ölçeğin, kapitalist üretim ve birikim tarzının gelişmesi karşısında yetersiz kalması, feodalizmin sonunu hazırlamıştır. Başlı başına bir çalışmaya konu olabilecek ulusal devletin inşası sürecinde ulus ve ülke kavramlarının ortaya çıkışı belirleyici olmuştur. Ülke ve ulusun, egemenlik potasında bir araya gelmesinde gelişmeye başlayan ulusal pazarların payı büyüktür. Ulusal devlet insanlık tarihinde bir kopuşu, bambaşka bir formasyonu ifade etmektedir. "Daha önceki devletlerin hiçbirinde ulus olmamış, çeşitli çaplardaki yerel topluluklar ya bizzat birer devlet olmuşlar, ya

⁶⁶ Metin AYDOĞAN: Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye (İstanbul, 1999), 712.

da daha büyük bir formasyonun içindeki eklemleşmemiş birimler olarak kalmışlardır.”⁶⁷ Ulusal devletin üzerinde yükseldiği ulusal pazarın gelişmesi ve ülkenin zenginleşmesine yönelik politikalar büyük etkinlik mücadelelerine yol açmıştır. Önceleri sömürgeci siyasetleri açıklamak amacıyla kullanılan merkantilizm kavramı, milli çıkarları maksimize etme yöntemleri farklılaştıkça yerini başka kavramlara bırakmıştır.

Kapitalist ilişkilerin kurulma ve yaygınlaşmasının politik anlamda güvencesi olan ulusal devletin, artık ömrü sona ermiş bir tarihsel kategori olduğu görüşü Soğuk Savaşı izleyen yıllarla birlikte daha sık ifade edilir olmuştur. Daha önceki bölümlerde üzerinde durulduğu gibi; ulusal devletlerin azalan rollerine yapılan vurgu, küreselci yaklaşımların ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Ancak tüm bu küreselci tezlerle karşın, ulusal devlet birkaç radikal görüş bir kenara bırakılırsa kolayca kenarıya atılamayacak bir gerçeklik konumundadır. Ekonomik küreselleşmenin gerektirdiği sermaye faktörünü elinde tutan çevrelerle; küreselleşmenin olası faydalarından yararlanarak ulusal hedeflerine ulaşma amacındaki hükümetler arasında bir gerilimin yaşandığı ortadadır.⁶⁸ Bu iki temel karar birimi arasındaki ilişkinin düzlemi henüz belirli bir zemine oturmamıştır. Bu belirsizliğin aşılıp aşılamayacağı veya aşılırsa bunun nasıl olacağı sorusunun yanıtı dünya ekonomik sisteminin geleceği açısından yaşamsal önem taşımaktadır. Burada asıl yanıtlanması gereken soru şudur: Uluslararası ekonomik gelişme ve dönüşümler ulusal devletlerin tamamı üzerinde mi; yoksa belli bir bölümü üzerinde mi baskı oluşturmaktadır?

Küreselleşme süreci ile at başı giden ekonomik bütünleşme politikalarının gelişmiş ya da gelişmemiş olsun tüm devletleri belirli

⁶⁷ M. Ali KILIÇBAY: “ Milliyetçiliğin Kimyası”, Türkiye Günlüğü, 50 (Kış 1998), 57.

⁶⁸ Gencay ŞAYLAN: Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi (Ankara, 1995), 218.

düzenlemeler yapmaya ve ödünler vermeye zorladığı bir gerçektir. Bir çok hükümet eskisi gibi geniş hareket alanına sahip değildir. Bu durum özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülke hükümetleri için geçerlidir. Küreselleşmenin sanıldığı kadar kesintisiz ve insanlığın genel yararına dönük bir süreç olmadığının en somut biçimiyle ortaya çıktığı nokta burasıdır. Ulusal devlet kategorisinin sona ermekte olduğuna dair tezler, ağırlıklı olarak gelişmekte olan ve aynı zamanda dünya kapitalizmi açısından yaşamsal önemdeki pazarlara sahip ülkeleri zor durumda bırakır tarzda kullanılmaktadır. Bir diğer ifade ile, merkez ülkeler kendi ulusal devlet yapılarına kıskançlıkla sahip çıkmakta ancak çevre ülkelere bunun tersini empoze etmektedirler. Gelişmiş ülkeler, egemenliklerinden dayatma ile değil; çıkarlarının gerektirdiği durumlarda yürütülen uzun müzakereler sonucunda taviz vermektedirler. Bu çifte standart, küreselci siyasetlerin eleştirilmesine neden olmakta ve gelişmekte olan ülkelerdeki ulusal devlet yanlılarının direncine neden olmaktadır. Ulusal devletin ortadan kaldırılmasının, uluslararası düzeyde işleyen demokrasiye değil; uluslararası totaliterizme, diğer ifadeyle yeni dünya imparatorluğuna yol açacağı görüşleri gelişmiş ülke asıllı iktisatçılar tarafından bile seslendirilmeye başlamıştır.⁶⁹

Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülke devletlerin baskı altına alınması birbirine çelişik görülen iki eğilim tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu eğilimler küreselleşme ve onunla bütünleşmiş olan yerelleşmedir. İç içe geçmiş bu iki olgunun birlikteliğini vurgulamak ve bunları eş anlı olarak ifade etmek amacıyla glokalleşme kavramı kullanılmaktadır.⁷⁰

Yerelleşme adı altında ulusal devletler bünyesinde yer alan alt kültürlerin, demokrasi adına öne çıkarıldığı görülmektedir. Yerel kültüre övgü, bu kültürleri belirli bir potada eriten, kimi örneklerde de ortadan kaldıran

⁶⁹ Alpaslan IŞIKLI: Küresel Saldırı, Ulusal Devlet ve Sendikalar (Ankara, 2001), 17.

ulusal devlet karşıtlığını beraberinde getirmektedir. Yerelleşme vurgusunu gündeme getiren düşünürler arasında önemli bir yeri olan Lyotard ve Foucault, dünyayı parçalanmış çok sayıdaki farklılıklardan oluşan bir yapı olarak görmekte ve bu karmaşıklığın düzene sokulamayacağını savunmaktadırlar. Onlara göre, bütünleştirici ve merkezi yapılar oluşturmaya çalışan toplum kuramları başarısız olmuştur.⁷¹ Benzer tezlerle ulusal devlet karşısında kutsanan yerellik, çatışma ve ülkelerin içişlerine karışma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerel kültürlerin öne çıkarılması, bu kültürlerin demokratik yaşamı zenginleştirici öğeler olarak sunulması, çoğu kez demokrasiye ve uzlaşmaya değil; çatışmaya yol açmaktadır. Küresel güçler tarafından çoğu kez NGO'lar aracılığıyla körüklenen çelişkiler ulusal devletleri açmaza sokmaktadır. Bir diğer deyişle, uzun yıllar tüm farklılıklarına karşın bir arada yaşayabilmiş alt kültürler arasında çok çeşitli yöntemlerle yeni ayrılıklar yaratılmaktadır. Toplu kıyımlar ve sürgünler, kışkırtılan yerelciliğin yol açtığı yıkımlardır. Ekonomik bunalım ve geçiş döneminin sancılarını atlatamayarak parçalanan Yugoslavya bu yıkımlara tipik bir örnektir. Modasının geçtiği söylenen milliyetçilik başka bir türüyle (mikromilliyetçilik) gündemdedir ve emperyalist güçlerin stratejilerinde önemli bir yere sahiptir. Küresel ekonomik ve siyasal güçlerin, yeni pazarlara maliyet artırıcı engellerle karşılaşmaksızın egemen olma sürecini hızlandırma misyonu, mikromilliyetçi akımlarca üstlenmiştir. Çelişkilerin ülkeyi bölecek düzeye ulaştırılamadığı ülkelerde ise federasyon tezleri işlenmektedir. Bin devletli bir dünya düşleyen John Naisbitt, insanlığı kent devletleri dönemine döndürmeyi amaçlayan tezlerini şu cümlesi ile özetlemek mümkündür: "Küresel ekonomi büyüdükçe uluslardan oluşan üyeleri küçülmeli."⁷² Buna benzer bir değerlendirmeyi Bosna Savaşı ertesinde ülkeyi ziyaret eden Bill Clinton yapmıştır: "Küreselleşme gevşek sınırlar ister ve üniter devlet yapıları bu sürece uygun değildir."⁷³ Yaşanan gelişmeler Bill Clinton'u doğrular

⁷⁰ Metin TOPRAK: Küreselleşme ve Kriz (Ankara, 2001), 14.

⁷¹ Tarık ŞENGÜL, "Siyasal ve Mekansal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi", Küreselleşme: emperyalizm yerelcilik işçi sınıfı, Der. Ahmet TONAK (Ankara, 2000), 120.

⁷² John NAISBITT: Global Paradoks, Çev. Sinem GÜL (İstanbul: Sabah, 1994), 27.

⁷³ Metin AYDOĞAN: Bıtmeyen Oyun (İstanbul, 2000), 150.

niteliktedir. Ayrılıkçı hareketler dünyanın her yanında gelişmektedir. 1990'larda ortaya çıkan yeni devlet sayısı 25'i bulmuştur.

Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ulusal devleti ortadan kaldırma amacıyla desteklenen yerelci politikalar, çatışmayı ve düşmanlıkları keskinleştirmenin dışında etkilere de sahiptir. Yerelleşme eğilimlerinin yaşama geçtiği varsayılacak olursa, başta işçiler olmak üzere tüm ekonomik birimlerin yerel düşünmeye başlayacağını, ulusal ve küresel örgütlenme çabalarının anlamsızlaşacağını, sermaye çekme rekabetinin daha da kızışacağını söylemek mümkün olacaktır. Diğer yerel birimlerle girişilecek rekabet, çalışan kesimlerin ücretlerinde bir gerilemeye neden olabilecektir. Ayrıca yerel bir birimi tercih ederek yatırım yapan sermayenin orada kalıcı olacağını bir garantisi yoktur. Sermaye kendisine daha cazip imkanlar sunan bir başka yerel birime kolaylıkla kayabilir. Böyle bir ortamda yerel birimler büyük şirketlere tamamen bağımlı duruma gelecek, çalışanlar ücret artışı talebinde bulanamayacak ölçüde sindirilecek ve disipline olacaklardır.⁷⁴

Ulusal devletleri bağımsız kalkınma politikaları izlemekten alıkoyan nedenlerden bir diğeri uluslararası finansal piyasalarda yaşanan gelişmelerdir. Daha önce üzerinde durulduğu gibi 1970'lerde başlayan küreselleşme dalgasının en önemli özelliği, teknolojik gelişmelerin büyük etkisiyle mali sermayenin uluslararası ekonomide belirleyici konuma gelmesidir. Günümüzde finansal hareketliliğin dünyadaki reel mal ticaretini finanse etmekten çok; küresel rantiyerlerin refahını arttırdığı bir gerçektir. Ulusal paraların değişim değerinin reel hiçbir mal (altın) tarafından desteklenmediği bu yeni süreçte değişim değerleri nominal bir büyüklükten ibarettir. Ulusal paraların değişim oranlarındaki belirsizlik

⁷⁴ Tarkan ŞENGÜL, "Siyasal ve Mekansal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi", Küreselleşme: emperyalizm yerelcilik işçi sınıfı, Der. Ahmet TONAK (Ankara, 2000), 134-135.

spekülatif/manüplatif kazanç eğilimlerini ve üretim dünyasından kopan mali sermayenin akışkanlığını uyarıcı etki yaratmıştır.⁷⁵ Ulusal piyasaları her an tehdit edebilecek kısa vadeli kâr eğilimleri, risk ve belirsizliği arttırmakta, merkez bankaları giderek daha yüksek miktarlarda döviz bulundurmak zorunda kalmaktadırlar. Günlük döviz işlem hacminin %80'inin girdiği ülkede bir haftadan kısa süre kalıp çekildiği gerçeği göz önünde bulundurulursa merkez bankalarının bu tutumu kolaylıkla anlaşılabilir. Merkez bankaları reel yatırımlara ayırabilecekleri fonları finansal risklerin yükseldiği ortamda döviz olarak tutmaktadırlar. Bir diğer deyişle, gelişmekte olan ülkeler yüksek reel faizleri göze alarak sağladıkları sermaye girişlerinin 1/3'ünü rezerv birikiminde kullanmakta, kalkınma projelerinin finansmanına yönlendirememektedirler. Ayrıca yüksek faiz oranlarıyla kısa vadeli sermayeyi kendisine çeken ve büyüme stratejilerini bu sermaye türü üzerine kuran ülkelerde döviz bollaşmakta, yerli para aşırı değerlenme sürecine girmektedir. Aşırı değerlenmiş ulusal para, ithalat eğilimini arttırmakta ve olası bir şok durumunda ülkenin büyük cari açıklarla karşılaşmasına neden olabilmektedir. Irili ufaklı krizler yaşayan, kırılgan ekonomilerin içine düştüğü olumsuz koşulların etkileri en çok çalışan kesimin üzerinde hissedilmektedir. Finansal ve ticari serbestleşme modasına uyup sermaye hareketleri karşısında savunmasız kalan ülkelere, kriz dönemlerinde yardıma gelen IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların standart reçeteleri dayatılmaktadır. Bu aşamada bağımsız para, döviz kuru ve faiz politikaları uygulayamayan, kredi ihtiyacındaki devlet yöneticilerine düşen tek görev, kendilerine dayatılan yapısal uyum politikaları ve istikrar politikalarını sorgulamaksızın yaşama geçirmektir. Küreselleşmiş dünyada bağımsızlığın değil karşılıklı bağımlılığın (inter dependence) geçerli olduğu söylenmektedir. Ancak karşılıklı bağımlılık çoğu kez aralarında her anlamda büyük farklılıkların bulunduğu güçler arasında kurulmaktadır. Bu ilişki nasıl kavramlaştırılırsa kavramlaştırılsın fiilen tek yanlı bağımlılığa yol açmaktadır."Ulus devletler hem içeriden hem dışarıdan fakat hep aynı kaynaktan (kapital) gelen baskıların artması

⁷⁵ Erinç YELDAN: Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi (İstanbul, 2002), 19.

sonucunda, önce kapalı ekonomik sistemlerden vazgeç(iril)miş şimdilerde de 'ulus olma', 'egemen olma' gibi –aslında burjuva kültüründe bile bir devleti devlet yapan- temel özelliklerden arın(dırıl)maktadır.”⁷⁶ Temel özelliklerinden arındırılmaya çalışılan ulusal devletler, tüm bu gelişmelere karşın sermaye birikimi sürecindeki önemini korumaktadır. Bu saptama özellikle gelişmiş ülkeler için geçerlidir. Ulusal devlet gelişmiş ülkelerin gözünde kapitalizmin dünya ölçeğinde yaygınlaşmasının asli aracı olmaya devam etmektedir. Bu aşamada IMF, Dünya Bankası ve DTÖ'nün küreselleşme sürecindeki rollerine değinilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

3.8. ULUSLARARASI KURULUŞLARIN DEĞİŞEN MİSYONU

Kuruluş süreçlerine daha önce değinilen IMF ve Dünya Bankası, Keynesyen refah ekonomilerinin sarsıntısını izleyen döneme egemen olan neoliberal karşı devrime uygun olarak evrim geçirmişlerdir. IMF ve Dünya Bankası'ndaki köklü değişim Margaret Thatcher ve Ronald Reagan'ın iktidara geldiği dönemde gerçekleşmiştir. Bu kurumların genel çizgisini belirleyen, politikalarını yönlendiren bölümlerde büyük değişiklikler gerçekleştirilmiştir. J. Stiglitz'in belirttiği gibi; “IMF ve Dünya Bankası, verecekleri borç ve bağışlara fena halde ihtiyacı olan, serbest piyasa ekonomisine geçmeye gönüllü fakir ülkelere bu fikirleri dayatmak için kullanılan yeni misyoner kuruluşlar haline geldi.”⁷⁷ Kalkınmaktan çok mali dengelerin yeniden kurulmasını amaçlayan IMF, talebin azaltılmasını ve ulusal paranın devalüasyonunu politika önerilerinin merkezine koymuştur. Yeni görev tanımı gereği yol, baraj gibi projelere destek vermenin ötesine geçen Dünya Bankası, yapısal uyum

⁷⁶ Gaye YILMAZ: “Küreselleşme Sürecinde Devletlerin Rolü”, İktisat Dergisi, 416 (2001), 31.

⁷⁷ Joseph E. STİGLITZ: Küreselleşme: büyük hayal kırıklığı, Çev. Arzu TAŞÇIOĞLU ve Deniz VURAL (İstanbul: Plan B, 2002). 34.

kredileri vermeye başlamıştır. Bu krediler çoğu kez IMF'nin desteği alınmak koşuluyla verilebilmektedir.⁷⁸ Görev alanları birbirine yaklaşan iki kardeş kuruluş geliştirmekte olan ülkelere müdahale aracı haline gelmişlerdir. IMF yeni misyonu gereği yetki alanını her fırsatta genişletme eğiliminde olan bir kuruluştur, her yapısal soruna ve ekonominin genel performansını etkileyebilecek hemen her şeye karışma çabası içerisindedir.

Birbirinden çok farklı ekonomik yapılara sahip ülkelere standart reçeteler öneren IMF'nin, serbest piyasa ekonomisine hızlı geçişi öngören politika uygulamaları başarısız olmuştur. IMF programlarını en sıkı uygulayan Bolivya, Arjantin gibi ülkelere sürekli büyüme sağlanamamıştır. Özellikle tarım alanındaki sübvansiyonlara karşı olan IMF, yoksul üreticilerin durumunu daha da kötüleştirmiş, yeni iş alanları açmak bir yana mevcut istihdam olanaklarını da azaltmıştır. IMF'nin istikrar politikaları enflasyonu düşürme konusunda bazı ülkelere başarılı olduysa da; kurum bu başarıyı işsizlik oranlarını çift haneli rakamlara çıkararak, büyümeyi gündemden düşürerek sağlamıştır. Yaşanan bu olumsuzluklara verilebilecek son örneklerden biri Arjantin'dir. 1995-1999 yılları arasında para kurulu uygulamasına giden Arjantin'de ülkenin para birimi peso, %15 oranında aşırı değerlenmiş, ülkenin rekabet gücü zayıflamıştır. Ülkede yaşanan dolarizasyon ve yüksek reel faiz oranları uluslararası sermaye piyasalarında güvensizliğe yol açmıştır. Arjantin 2000 yılı Martında IMF ile 40 milyar dolarlık stand-by anlaşması imzalamıştır. Stand-by anlaşmasına karşın, 2001 yılı başında ülkenin ekonomik performansı dibe vurmuş, büyüme oranı negatif seyrini sürdürmüştür. Bütçe açığının GSYİH'e oranı 2001 yılının şubatında % 12,8 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde ülkenin dış borçları 150 milyar doları aşmış, dış ticaret açığı GSMH'nin % 26,1'ine ulaşmıştır.⁷⁹ Arjantin, bugün 'Ya Vatan Ya IMF' sloganlarının atıldığı gösterilere sahne olmaktadır. Şiddet olaylarının gün geçtikçe yaygınlaştığı ülkede, birbiri ardına hükümet krizleri

⁷⁸ Joseph E. STIGLITZ: a.g.e. , 35-36.

yaşanmaktadır. Arjantin maliye bakanı yardım alamadıkları takdirde 2003 ortalarında döviz rezervlerinin biteceğini ifade etmektedir.

IMF politikalarının neden olduğu sorunlar yalnızca Arjantin'de yaşanmamıştır. 1980'lerde yaşadığı sorunlara daha önce değinilen Meksika, 1990 sonrasında gelişmekte olan ülkelerin borçlarını çevirebilmesi için yapılan yeni düzenlemelerden yararlanan ilk ülkedir. 1994 yılında ABD'nin faiz oranlarını arttırması sonucu yeni bir kriz içerisine giren Meksika'da hükümetin dolara endeksli kısa vadeli borçları yüksek düzeye ulaşmış, yapılan devalüasyon sonrasında yatırımcılar pesodan kaçmaya başlamışlardır. Spekülatif kaygılarla hareket eden yatırımcıların pesodan kaçmasına yol açan bir diğer etken, ABD'deki cazip faiz oranlarıdır. Bu koşullar altında kamu kesiminde ortaya çıkan likidite krizi, faiz oranlarını yükseltmiştir. Krizin yayılmasından endişe eden ABD ve IMF o güne kadar görülememiş büyüklükte bir yardım paketini devreye sokmuştur. Neoliberal politikaların gözbebeği olan Meksika'ya 52 milyar dolarlık kaynak sağlanmıştır. Bu kaynağın 17 milyar doları imzalanan stand-by anlaşması ile IMF tarafından Meksika'ya aktarılmıştır. 17 milyar dolar, Meksika'nın IMF'deki ülke kotasının tam 7 katıdır. 1994 krizinin Meksika'ya maliyeti GSMH'sının %15'i kadardır, ülke Ekim 1994 - Ekim 1995 döneminde %9,6 küçülmüştür.⁸⁰ İzlenen liberalleştirme politikaları sonucunda hükümetin tarım desteklerine ayırdığı fonlar %70 oranında azalmıştır. Bu uygulamalar sonunda Meksika en iddialı olduğu tarım ürünlerinde bile dışa bağımlı duruma gelmiştir. 1990'da Meksikalıların yediği fasulyenin %40'ı, mısırın %25'i, şekerin %30'u ithal edilir olmuştur. Krizler yüzünden alım gücü düşen hanehalklarının süt tüketimi %21, et tüketimi %30 azalmıştır.⁸¹ Kırsal kesimdeki çocukların yarıdan fazlası beslenme bozukluğu çekmektedir. Meksika 2001-2002 yıllarında yaşadığı ekonomik çalkantılar sonucunda,

⁷⁹ Mehmet ARSLAN: " IMF, Krizler ve Türkiye", Stratejik Analiz, 14 (Haziran 2001), 10-11.

⁸⁰ Mehmet ARSLAN: a.g.m. , 9

geniş toplum kesimlerinin hoşnutsuzluğunun her geçen gün arttığı bir ülke görünümünü korumaktadır.

IMF'nin istikrar programlarının başarısızlığına verilebilecek en önemli örneklerden biri Doğu Asya Krizidir. 1929 Ekonomik Buhranı'ndan bu yana yaşanan ve dünyayı etkileyen en büyük kriz olma özelliğini taşıyan Doğu Asya Krizi, 2 Temmuz 1997'de Tayland'ın para birimi olan bahtın değer kaybetmesi ile başlamıştır. Bahtın bir gecede %25 değer yitirmesi, döviz spekülasyonunu beraberinde getirmiş; kriz G.Kore, Filipinler, Endonezya, Malezya gibi bölge ülkelerine yayılmıştır. Kriz döviz piyasası kökenli olmaktan çıkarak büyük bankaları, borsaları tehdit eder boyutlara ulaşmıştır.⁸² Avrupa ve ABD'deki kısmi toparlanma tıpkı Meksika Krizi'nde olduğu gibi sıcak paranın bu bölgelerden uzaklaşmasını özendirici etki yaratmıştır. Görevi bu tür krizleri önlemek olan IMF, bu aşamada devreye girerek Doğu Asya ülkelerine yönelik bir istikrar paketi uygulamaya sokmuştur. Bir çok katı ekonomik tedbir içeren yardım paketleri kredi alan ülkelerin ekonomik egemenliğini ortadan kaldırıcı hükümler içermiştir. Önerilen tedbirler ise kamu harcamalarının kısılması, vergi oranlarının yükseltilmesi, desteklemelere ve devlet tekellerine son verilmesi, yüksek faiz oranları yoluyla iç talebin kontrol edilmesi gibi alışılmış konu başlıklarından oluşmaktaydı.

Doğu Asya Krizi'nin diğer bir sonucu, kontrol edilemeyen mali sermayenin küresel istikrardan sorumlu IMF'yi bile güç durumda bırakmasıdır. G. Kore, Tayland ve Endonezya'ya aktarılması gereken kaynağın 117 milyar doları bulunduğu bir ortamda, Bretton Woods kuruluşları bu ülkelere yalnızca 51 milyar dolarlık bir kaynak sağlayabilmişlerdir. Kalan tutar ABD ve Japonya gibi ülkelerin iki taraflı avansları ve Asya Kalkınma

⁸¹ Richard J. BARRET ve John CAVANAGH: Küresel Düşler, Çev. Gülderen ŞEN (İstanbul: Gençlik, 1995). 200.

Bankasınca karşılanmıştır. 1997 sonunda kredi verebilme kapasitesi 15 milyara kadar düşen IMF, Rusya ve Brezilya krizlerinde üzerine düşen rolü gereği gibi yerine getirememiştir.⁸³ Bunun sonucunda Rusya IMF'nin karşı çıkışına rağmen, dış borçlarını ertelemek durumunda kalmıştır. Bunun üzerine IMF ülkeye verdiği sınırlı desteği çekmiştir.

Temel nedeninin para ve sermaye piyasasının hızla liberalleştirilmesi olan Doğu Asya Krizi sonucunda, performansları o güne kadar hayranlıkla izlenen mucize ekonomiler büyük sarsıntı yaşamışlardır.⁸⁴ IMF ve Dünya Bankası'nın öngöremediği bu kriz 1998'in kayıp bir yıl olmasına neden olmuştur. 1998'de Endonezya % 15.3, Tayland %8, Güney Kore %7, Malezya %7,5 oranında küçülmüştür.⁸⁵ Çin, Tayvan gibi finansal serbestleşme sürecinde özenli adımlar atan ekonomiler ise krizden etkilenmemiş; istikrarlı bir biçimde büyümeye devam etmişlerdir. Ayrıca 1998'de %7,5 oranında küçülen Malezya, IMF programını uygulamayı reddetmiş ve uluslararası finans çevrelerinin görülmedik ölçüde sert eleştirilerine muhatap olmuştur. Başbakan Mahattir'in kararlı, baskılara ve felaket senaryolarına göğüs geren bir tutumla; para birimi ringgitin değerini sabitleyip faizleri düşürmesi ülkenin krizden en hızlı çıkan ülke olmasını sağlamıştır. Başbakan Mahattir'in ülkesine girecek portföy yatırımlarını 12 ay süreyle yasaklaması, kıyı bankacılığına yatırılan ringgitleri ülkeye getirtmesi, vatandaşlarının yurtdışına para transferini yasaklaması ülkeyi krizden çıkaran diğer politika uygulamalarıdır.⁸⁶ Sermayeye denetim getirmenin borsayı düşüreceğini, ülkeyi dünyadan soyutlayıp yabancı sermayeyi

⁸² Joseph E. STIGLITZ: Küreselleşme: büyük hayal kırıklığı, Çev. Arzu TAŞÇIOĞLU ve Deniz VURAL (İstanbul: Plan B, 2002). 111.

⁸³ Jacques ADDA: Ekonominin Küreselleşmesi, Çev. Sevgi INECİ (İstanbul: İletişim, 2002). 217-218.

⁸⁴ Mali piyasalarını liberalleştirmede 1970'lerin ortalarına kadar isteksiz davranan gelişmiş ülkelerin günümüzde para ve sermaye piyasalarının serbestleştirilmesinin şampiyonluğunu yapması anlamdır.

⁸⁵ Mehmet ARSLAN: "IMF, Krizler ve Türkiye", Stratejik Analiz, 14 (Haziran 2001), 12.

⁸⁶ Joseph E. STIGLITZ: Küreselleşme: büyük hayal kırıklığı, Çev. Arzu TAŞÇIOĞLU ve Deniz VURAL (İstanbul: Plan B, 2002). 146.

kaçıracağı doğrultusundaki neoliberal propaganda ve analizler gerçekleşmemiş; ülkenin GSYİH' si 1999'da %5.4, 2000'de %8,5 oranında büyümüştür. IMF reçeteleri uygulayan komşularından daha başarılı bir performans çizen Malezya, iddia edilenin aksine yabancı yatırımları da kendine çekmeyi başarmıştır.⁸⁷ Malezya'nın başarısı, sermaye denetimlerinin yabancı yatırımları azaltacağına dair neoliberal öngörüyü de çürütmüştür. Yabancı yatırımcılar karar alırken bir ülkenin dünya ekonomisine ne kadar eklemlendiğinden çok, o ülkedeki güven ortamını, piyasa yapısını ve tutarlı politikaları göz önünde bulundurmaktadırlar.

Uygulandığı ülkelerin neredeyse tamamında başarısız olan IMF programları kuruma yönelik eleştirileri arttırmaktadır. IMF'yi merkez ülkelerin güdümünde uluslararası kapitalizmin çıkarlarını kollayan bir kuruluş olmakla eleştirenlerin sayısı artmaktadır. Gelişmekte olan ülke pazarlarının, IMF yardımıyla ele geçirildiğine yönelik iddialar peşi sıra ortaya atılmaktadır. Bu iddialara göre, piyasalarını hızla kısa vadeli sermaye hareketlerine açan Asya ülkelerine giren paralar aniden dışarı akmıştır. Yaşananların etkisiyle durgunluğa itilen ekonomiler önemli aktiflerini IMF programları gereği düşük fiyata elden çıkarmak durumunda kalmışlardır.⁸⁸ Elden çıkarılan şirketlere en büyük talep, sıcak parayı bu ülkelere çekerek krize yol açan yabancı mali kurumlardan gelmiştir. Kriz süresince yok pahasına aldıkları şirketlere yatırım yapmayan, onları yeniden yapılandırmayan bu kurumlar sahibi oldukları aktifleri normal fiyatlardan satmak yoluyla kâr elde etmişlerdir.

IMF'nin yukarıda anlatılanlar ışığında yalnızca gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelere dayatma yapabilen bir örgüt olduğu söylenebilir. 1990'larda düşük enflasyon oranı ile birlikte ekonomik büyüme sürecine giren

⁸⁷ Aynı dönemde IMF politikaları uygulayan Endonezya ve Tayland, enflasyonu öngörülen çizgiye çekememiş ve düşük büyüme oranlarıyla yetinip, cari açık artışı ile karşılaşmışlardır.

ABD'ye, faiz oranlarının düşürülüp ekonominin yavaşlatılmasını öneren IMF, Başkan Clinton ve FDI tarafından ciddiye alınmamıştır. Yedi yıl boyunca Bill Clinton'un Ekonomik Danışmanlar Konseyi Başkanlığı görevini yürüten Stiglitz'in şu satırları olanı biteni hiçbir yanlış anlamaya yer bırakmayacak biçimde ortaya koymaktadır: " Piyasalar, bizi bu tavsiyeyi dinlemediğimiz için cezalandırmaz ya da dinlediğimiz için ödüllendirmezdi. Ama dünya üzerindeki fakir ülkeler bu kadar şanslı değil. Onlar IMF'nin tavsiyelerini dinlemediklerinde tehlikeyi göze alıyorlar."⁸⁹

Tüm bunlara ek olarak, IMF her ülkenin eşit oy hakkına sahip olmadığı antidemokratik bir örgüttür. Kredi alan ülkelerin içişlerine karışmayı, Türkiye örneğinde görüldüğü üzere yapılacak personel reformuna müdahale noktasına kadar varıran IMF'de ABD egemenliği hüküm sürmektedir. Kritik kararların %85 nitelikli oy çoğunluğu ile alındığı örgütte %17,35 oy ağırlığı olan ABD'nin isteği dışında karar alınamamaktadır. Tablo-8 kuruluşun antidemokratik yapısını gözler önüne sermektedir. İnsanlığın bütünleştiği, sınırların kalktığı, genel hoşgörü, uzlaş ve barışın egemen olduğu YDD' de IMF'nin bu yapısını değiştirmeye yönelik hiçbir adımının atılmaması anlamlıdır. En zengin beş ülke tarafından yönlendirilen IMF, gelişmekte olan ülkelere karşı silah olarak kullanılan bir mali güç görünümü kazanmıştır. Üstelik gelişmekte olan ülkeler krizlerin başlıca sorumlusu olan bu mali kuruluşa sermaye koymuşlardır. Heritage Foundation adlı küreselleşme yanlısı kuruluşun IMF politikaları uygulayan ülkelere ilişkin verdiği bilgiler dikkat çekicidir. 1995 yılına kadar IMF'den uluslararası piyasalara uyum sağlamak ve ekonomik sorunlarını çözmek için kredi alan 137 ülkeden 81'inin (%60) bu kuruluşa olan bağımlılığı ileri düzeylere varmıştır. 89 az gelişmiş ülkeden 48'inin durumu kötüleşmiş, 32 'si tamamen yoksullaşmıştır.⁹⁰

⁸⁸ Joseph E. STIGLITZ: Küreselleşme: büyük hayal kırıklığı, Çev. Arzu TAŞÇIOĞLU ve Deniz VURAL (İstanbul: Plan B, 2002). 152-153.

⁸⁹ Joseph E. STIGLITZ: a.g.e. , 70.

Tablo-8 IMF'nin Ağırlıklı Oylama Sistemi

Ülkeler	IMF yönetimindeki oy ağırlığı
ABD	17,35
İngiltere	5,02
Almanya	6,08
Fransa	5,02
Japonya	6,22
Suudi Arabistan	3,27
6 Ülkenin Toplamı	42,82
Diğer Ülkeler (176)	57,18
Türkiye	0,46

Kaynak: www.imf.org

Belirsizliğin ve hoşnutsuzluğun hüküm sürdüğü 21. yüzyılın ilk yıllarında piyasalar, Friedmancı okulun tezlerine uygun biçimde işlememektedir. Tüm piyasaların olduğu gibi uluslararası piyasaların da sahipleri vardır. Dünya ekonomisi görünmez el tarafından değil, IMF ve Dünya Bankası gibi örgütler ve uluslararası tekellerce yönetilmektedir.⁹¹ Ne? Ne kadar? Kimler için üretilecek? sorularına liberal yaklaşımın öngördüğü gibi serbest piyasa yanıt vermemektedir. Küresel ekonomide yukarıdaki temel soruların yanıtları büyük devletler, uluslararası tekeller ve finansman kurumlarının stratejik hedefleri doğrultusunda belirlenir. Gelişmiş ekonomik ve siyasal güçler çıkarlarını her türlü platformda korumaktadırlar.

Gelişmiş ülkelerin özellikle ticaretin serbestleştirilmesi konusundaki tutumları ilgiye değerdir. İhraç ürünlerine yönelik koruma önlemlerinin azaltılması için baskı yapan batı ülkeleri, gelişmekte olan ülkelerle rekabete girmeye çekindikleri tarım, genetik uyarlamalı gıdalar gibi sektörleri tarife dışı araçlarla korumayı sürdürmektedirler. Uruguay Turu'nda hizmet ticaretinin önündeki engelleri gündeme getiren gelişmekte olan ülkeler bu konuda

⁹⁰ Metin AYDOĞAN: Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye (İstanbul, 1999), 513-514.

⁹¹ Alpaslan IŞIKLI: Küresel Saldırı, Ulusal Devlet ve Sendikalar (Ankara, 2001), 11.

başarılı olamamışlardır. Ancak DTÖ'nün açıklama ve bildirgeleri kapalı kapılar ardında hiçbir olumsuzluğun yaşanmadığı izlenimini vermektedir. Diğer bir ifade ile, DTÖ'nün IMF'ye kıyasla daha demokratik bir örgüt olmasına rağmen, gelişmiş ülkeler metinlerin hazırlanma sürecinde etkilidirler. DTÖ üyesi 142 ülkenin her birinin veto hakkının olması, nihai aşamada gelişmiş ülkelerin görüşlerinin baskın çıkmasını fazla önleyememektedir. 9-14 Kasım 2001 tarihleri arasında Doha'da gerçekleştirilen DTÖ 4. Bakanlar Konferansı sonucunda yayınlanan deklarasyon bu tür metinlere iyi bir örnektir. Bir araya gelen bakanlar, DTÖ'nün kuruluş ideallerine, ilkelerine olan bağlılıklarını ve çok taraflı ticaretin refah kazanımlarına vurgu yapmışlardır. Bakanlar, deklarasyonun 5. maddesinde DTÖ'ye yönelik yükümlülüklerini yinelemekte; Bretton Woods kuruluşlarıyla çalışmayı taahhüt etmektedirler.⁹² Doha'da yapılan 4. Bakanlar Konferansı'na katılmak isteyen sivil toplum örgütü temsilcileri Katar'dan değil, DTÖ'den giriş vizesi almışlardır. DTÖ'nün diğer kardeş örgütlerle birlikte dünyaya hükümet etme çabası Katar'da fiilen yaşama geçirilmiş, bir ülkenin egemenlik haklarına el konulmuştur. Verilen bu bilgiler ışığında küreselleşmenin bilançosu ile ilgili daha çarpıcı örnekler üzerinde durulabilir.

3.9. KÜRESELLEŞMENİN BİLANÇOSU

Küreselleşmenin etkilerine yönelik yukarıda yapılan değerlendirmeler belirli bir fikre ulaşılmasını sağlayıcı nitelikte olsa da küreselleşme dalgasının günlük hayat üzerindeki etkilerine ilişkin ek bilgiler çizilen portreyi tamamlayacaktır. 1998'de günde 2 dolardan az bir gelirle hayatlarını sürdürenlerin sayısının 2.801 milyar kişi olarak hesaplandığı göz önünde tutulacak olursa, insanlığın içinde bulunduğu olumsuz koşullar açıkça ortaya

⁹² World Trade Organization: "Doha 4 th. Ministerial Declaration", 14 November 2001

çıkacaktır.⁹³ Açlık, salgın hastalıklar, artan şiddet eğilimleri, işsizlik, cinayet, evsizlik, uyuşturucu, intihar, çevre kirlenmesi gibi sosyal sorunlar, üretimden uzaklaşan tüm ülkelerin boğuştuğu sorunlar haline gelmiştir.

1980'den itibaren uygulanan istikrar programları ve şok kriz tedavileri, yoksulluğun hüküm sürdüğü ülkeleri bu durumdan kurtarmak bir yana en temel ihtiyaçlarını karşılayamaz hale getirmiştir. Bu ülkelerde piyasalar değil, kaynağı bilinmeyen virüsler yükselişe geçmiştir. Yağmur ormanlarının talan edilmesi, Dünya Bankası'nın destekleyicisi olduğu tek ürün ihracına dayalı tarım politikaları ekosistemin yapısını gün geçtikçe bozmaktadır. Ortaya çıkan Ebola, Junin gibi yeni virüsler, kır-kent ayrımı yapmaksızın yoksul ülkelerde yayılmakta ve kitlesel ölümlere yol açmaktadır. Batılı ilaç şirketlerinin denetimsiz antibiyotik kullanımını teşvik ettikleri ortamda çoğalan virüsler, bu ilaçlara karşı bağışıklık geliştirerek daha ölümcül bir yapıya kavuşuyorlar.⁹⁴ Bu olumsuz gelişmeden yarar sağlayanlar ise piyasaya yeni ilaçlar süren batılı ilaç şirketleri oluyor. 1960'larda tehlike olmaktan çıkan, denetim altına alınan bir dizi hastalık (sıtma, veba, kolera, sarı humma, verem) yeniden canlanmıştır. Makro ekonomik programların dayattığı sağlık harcamalarının kısılması, hizmetlerinin içinin boşaltılması, sağlık kurumlarının özelleştirilmesi bu dramatik gelişmelerin önde gelen nedenidir. Reçetelere yazılan ilaçların alınamaması, özelleştirilen sağlık kurumlarına başvuruların azalması, yoksul ülkelerin zaten yetersiz olan sağlık hizmetlerinin işleyişini daha da zedelemektedir. Bir diğer deyişle, sağlığa yönelik devlet teşviklerini piyasa yapısını bozan çarpıklıklar olarak gören neoliberal yaklaşım doğrultusunda uygulanan yapısal politikalar geniş kitlelerin yaşamını karartmaktadır.⁹⁵ Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre günde 7000 kişi veremden ölüyor ve her saat başı 1000 insan bu hastalığa yakalanıyor.

⁹³ WORLD BANK: Global Economic Prospects and the Developing Countries 2000 (Washington DC, 2001), 29.

⁹⁴ Ergin YILDIZOĞLU: Globalleşme ve Kriz (İstanbul, 1996), 232-233.

⁹⁵ Michel CHOSSUDOVSKY: Yoksulluğun Küreselleşmesi, Çev. Neşenur DOMANIÇ (İstanbul: Çivi yazıları, 1999). 84-85.

İnsanlığın gündeminden düştüğü sanılan bu hastalık 19. yüzyılın sonunda yaşanan verem salgınından çok daha tehlikeli sonuçlara gebe dir. Kapitalizmin ilk küreselleşme evresine (1870-1914) rastlayan salgın yoksulluk, savaş koşullarının beraberinde getirdiği göç olgusundan beslenmiştir. Günümüzdeki salgın da küreselleşmenin diğer ifadeyle piyasa ekonomisinin dünyaya egemen kılınmaya çalışıldığı döneme rastlamıştır. Bu durumun bir rastlantı olamayacağı üzerinde duran Ergin Yıldızoğlu, salgının en etkili olduğu ülkelerin son 15-20 yıl içinde kararlı bir biçimde yapısal uyum programlarını uygulamaya geçirdiklerine işaret etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü raporu salgından etkilenen insanların 3/4'ü IMF ve Dünya Bankası programları ve krizlerle özdeşleşen Endonezya, Meksika, Rusya, Hindistan, Brezilya'nın yanı sıra Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır.⁹⁶

Gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde yaşamsal ağırlığı olan tarım sektöründeki gelişmeler bir diğer önemli noktadır. 1980 sonrasında ödemeler dengesi açığı artan ve dış kaynağa bağımlı hale gelen ülkelerin önüne konan uluslararası piyasalarla bütünleşme seçeneği, tarıma yönelik her türlü desteğin azaltılmasını ve ihracata yönelik ürün yetiştirilmesini içermiştir. Az gelişmiş ülkelerin tarım piyasaları, gelişmiş ülkelerin yüksek üretkenlik performansları sonucu ucuza mal edilen ürünlere açılmıştır. Böylece gelişmiş ülkelere tarımsal ürün stoklarını eritebilecekleri pazarlar yaratılmış, yüksek girdilere ve ilkel üretim tekniklerine sahip yoksul ülke üreticileri iflasa, göçe zorlanmıştır. Özellikle bir çok Afrika ülkesinde küresel pazara ihraç edilmek üzere üretimi teşvik edilen süs bitkileri, tütün, manyok, pamuk, kahve gibi ürünler; yaşamsal nitelikteki ürünlerin ekildiği alanların aleyhine genişlemiştir. Dünya Bankası'nın tarımla ilgili standart politikaları bir çok ülkenin benzer ürünlerde uzmanlaşmasına yol

⁹⁶ Ergin YILDIZOĞLU: Globalleşme ve Kriz (İstanbul, 1996), 235-237.

açmıştır.⁹⁷ Aşırı üretim sebebiyle küresel pazarda bollaşan bu ürünlerin fiyatları düşmüş, döviz ihtiyacındaki yoksul ülkeler kıyasıya rekabete girişmişlerdir. İhracat gelirleri düşen bir çok ülke kendi kendini besleyebildiği eski günlerini arayacak duruma gelmiştir.⁹⁸ Bu gelişmelerin etkisiyle Sahra Altı Afrika ülkeleri, Birleşmiş Milletlere bağlı kuruluşlar ve diğer uluslararası yardım kuruluşlarının gıda yardımlarına gittikçe daha fazla bağımlı hale gelmektedir.

Yoksul ülkelerin tarım piyasalarına gözlerini diken uluslararası şirketler dış yardıma bağımlı hale gelmiş ülkelere her istediklerini kabul ettirmektedirler. Gıda yardımı yapılan ülkelerin önüne konan koşullar arasında en sık rastlanana yardımda bulunan ülkeden ithalat yapma koşuludur. GATT hükümlerinin inceliklerini kullanan dev şirketler, tohum sattıkları ülkeler ile yaptıkları sözleşmelere bu tohumları bir hasattan fazla kullanmalarını yasaklayıcı maddeler koymaktadırlar. Hatta kendisini daha sağlama alan bazı şirketler biyoteknoloji yoluyla intihar eden tohumlar üretmektedirler. Bu tohumlar hasat sonunda kendiliğinden kullanılamaz duruma gelmektedir.⁹⁹

İnsanlığın üzerinde sermaye hareketlerinden tarıma kadar geniş kapsamlı etkileri olan küreselleşme süreci, her ne kadar kendi içlerinde mücadele etseler de; ABD, Batı Avrupa ve Japonya tarafından yönlendirilmektedir. Döviz kurlarını, faiz oranlarını, temel maddelerin fiyatlarını ve yatırım önceliklerini belirleyen gelişmiş ülke yönetimleri ile karar süreçlerini etkileyen büyük iş çevrelerinin tutumları insanlığın genel iyiliğine yönelik olmaktan çok uzaktır. Yaşanan gelişmeler karşısında yükselen

⁹⁷ Dünya Bankası, 2001 yılı verilerine göre yoksulluğu azaltma, beşeri kalkınma gibi amaçlarda kullanılmak üzere toplam 100 ülkeye yardım yapmaktadır. Bu yardımın tutarı 17,3 milyar dolardır.

⁹⁸ Michel CHOSSUDOVSKY: Yoksulluğun Küreselleşmesi, Çev. Neşenur DOMANİÇ (İstanbul: Çiviyazıları, 1999). 192-193.

neoliberal ideolojinin öngörülerinin tamamen tersi gerçekleşmekte kaynak dağılımında etkinlik sağlanamamaktadır. Kaynakları kendi egemenliklerini pekiştirmede ve birbirleriyle giriştikleri mücadelede öne çıkma yolunda sarf eden merkez ülkeler, bulunacakları küçük özverilerle insanlığa hizmet etme ve bölüşüm adaletsizliğini bir ölçüde de olsa azaltma imkanına sahiptirler. Örneğin; tüm gelişmiş ülkelerin savunma harcamalarında yapacakları %3'lük bir kısıntı dünyadaki açlık ve susuzluk sorununu aşma yolunda önemli bir adım olacaktır.¹⁰⁰

Bölüme son verirken küreselleşme yıllarına ilişkin birkaç çarpıcı örnek vermekte yarar görülmektedir. Yeryüzünde 80 ülkenin kişi başına düşen geliri on yıl öncesinden daha kötü durumdadır. Dünya GSMH'sinin %25'i 200 büyük şirket tarafından kontrol edilmektedir. En büyük dört çok uluslu şirket, tüm Afrika kıtasının gelirinden daha fazla üretim yapmaktadır. Teknoloji ve bilişim çağının yaşandığı ifade edilen 21. yüzyılda 2 milyar dünyalı bir kere olsun telefon kullanmamıştır. Adalet, güvenlik, insanlığın ortak mutluluğu gibi söylemlerle bezenmiş YDD' de, yoksul bir dünyalının ünlü Fransız futbolcu Z. Zidane'nin bir günde kazandığı parayı kazanabilmesi için 109 yıl çalışması gerekmektedir.¹⁰¹

Küreselleşmenin toplumsal sonuçlarına bütün ayrıntılarıyla değinmek bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ekonomi ile siyasetin en çok iç içe geçtiği alan olarak nitelendirilebilecek küreselleşmenin izleyeceği seyir ve yukarıda yapılan tespitlerin ne ölçüde değişime uğrayacağı sorusu insanlığın gündemindeki önemini korumaktadır.

⁹⁹ Metin AYDOĞAN: Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye (İstanbul, 1999), 646.

¹⁰⁰ Ergin YILDIZOĞLU: Globalleşme ve Kriz (İstanbul, 1996), 207.

¹⁰¹ Cem SOMEL vd: "Dünya Sosyal Forumu: başka bir dünya mümkündür", İktisat, İşletme ve Finans, (Şubat 2003), 10-11.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

4.1.GENEL ÇERÇEVE

Orta gelirli ülkeler (OGÜ) grubunda yer alan Türkiye, 20. yüzyılı ağırlıklı olarak ithal ikameci ekonomik politikalar izleyerek geçirmiştir. 20. yüzyıl ekonomi tarihine bakıldığında ithal ikameci sanayileşme stratejilerinin Türkiye ile benzer koşullar altında olan bir çok ülke tarafından yaşama geçirildiği görülmektedir. İthal ikamecilik, ulusal pazarlarını yaratmak ve sanayileşmeye öncelik vermeyi amaçlayan kalkınma stratejilerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Azgelişmiş ülkelerin kendilerine özgü ekonomik yapıları nedeniyle sanayileşmiş ülkelere farklı değerlendirilmesi temel noktasından hareket eden kalkınma iktisadı, gücünü ortodoks ve klasik iktisadın 1930'larda uğradığı başarısızlıktan almıştır.¹ Gelişmekte olan ülkelerin stratejik gördükleri sektörleri uluslararası rekabetten korumak yoluyla kendine yeterli, bağımsız bir ekonomik yapı oluşturma çabaları devlet girişimciliğini ve müdahaleciliğini beraberinde getirmiştir. Devlet müdahalesi ve yönlendiriciliği ülkeden ülkeye farklı görünümeler arz etmiştir. Bu çalışmada ayrıntılarına girilmeyecek olan çok çeşitli politika uygulamalarının başarısı, stratejik sektörlerin seçilmesi ve desteklenmesindeki doğru tercihlere, bu tercihlerin ülke yapısına, bölüşüm ilişkilerine uygunluğuna bağlı olarak değişiklikler göstermiştir. İthal ikameci sanayileşme stratejilerinde farklı nedenlerle hedeflenen ölçüde başarılı olamayan bir çok ülke, dünya

ekonomisinde 1970'lerde başlayan dönüşüme 1982 borç krizinin baskısıyla ayak uydurmak durumunda kalmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin durumu da çizilen çerçeveye uygun olarak ele alınacak, kökleri 1970'lere kadar dayanan ve 1990'larda birlikte etkisini daha çok hissettiren küreselleşme akımının Türkiye üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda üzerinde ağırlıklı olarak durulacak olan dönem 1970-2000 yılları arası olacaktır. 1970-2000 dönemi üç alt başlıkta incelenecektir:

- İthal ikameci politikalar yoluyla büyüme ve bu politikaların sekteye uğradığı 1970-1980 dönemi
- İhracatı teşvik edici dışa açılma politikalarının özellikle mal piyasalarında etkisini gösterdiği 1980-1989 dönemi
- Finansal serbestleşme yoluyla Türkiye Ekonomisi'nin tamamen küreselleştiği 1990'lı yıllarda yaşanan gelişmeler

Seçilen dönem hem yoğun ithal ikameci sanayileşme stratejisine hem de ülke ekonomisinin dünya ile bütünleşmesine sahne olması açısından önemlidir. Ayrıca 1970'lerin ekonomik gelişmelerine değinmeden Türkiye'nin 1980 sonrası yaşadığı dönüşümü kavramak neredeyse olanaksızdır. 1970-2000 yılları arası dönem incelenirken, bir ülkenin küreselleşmesi denince ilk akla gelen mal ve finans piyasalarının serbestleşmesi olgusu üzerinde durulacaktır. Ayrıca bu bölümde Türkiye'nin mal ve sermaye hareketlerini serbestleştirmesinin ekonomide hangi dönüşümlere neden olduğuna yönelik bilgiler verilecektir. Anılan dönüşümlerin ülke ekonomisini ne ölçüde etkilediği ise bölüşüm ilişkileriyle bağlantılı olarak ele alınmaya çalışılacaktır.

¹ Albert O. HIRSCHMAN: " Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi", Kalkınma İktisadı,

4.2. İTHAL İKAMECİLİĞİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

Türkiye'nin cumhuriyetin kuruluşundan bu yana ağırlıklı olarak uyguladığı ithal ikameci sanayileşme politikalarını, 1980 yılıyla birlikte terk ettiği iktisatçılar arasında genel kabul gören bir tesbittir. Türk iktisat yazınında ithal ikameciliğin 1970'lerin ortalarında son bulduğuna yönelik değerlendirmeler de mevcuttur. Bu değerlendirme sahiplerinden biri olan Gülten Kazgan'a göre, sermaye ithali ve finans kapitale açılma süreci, ekonomik göstergelerin olumlu olduğu 1970'li yılların başıyla birlikte gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda başlayan ithalatın serbestleştirilmesi uygulamaları çerçevesinde ithalattan alınan gümrük vergileri indirilmeye başlanmıştır. İthalattan alınan gümrük vergisi 1971'de ortalama %41,8'ken, bu vergi 1975'te % 27,7'ye düşürülmüştür.² Gümrük vergisi indiriminde belirleyici olan gelişme Avrupa Topluluğu (AT) ile imzalanan 1973 Katma Protokolüdür. Ayrıca bu dönemde TL'nin yüksek tutulan efektif değerinin ithalatı özendirici bir etki yarattığını vurgulamak gerekir.

Gülten Kazgan'ın değerlendirmelerine göre ithalatı artırmak yoluyla ekonomide bolluk yaratma çabasının bir benzeri ihracatta gösterilememiş, özellikle petrodolar zengini olan İslam ülkelerine ihracat yapma fırsatı yeteri kadar değerlendirilememiştir. Bütün dünya 1. Petrol Krizi'nin etkisiyle petrol tasarrufu yapma yoluna girmişken, Türkiye petrole sübvansiyon vererek petrol tüketimini teşvik etmiştir.³ 1970'lerin başında Türkiye Ekonomisi büyüme trendi izlemekle beraber görülmedik ölçüde savurganlığa sahne

Der. Fikret ŞENSES, Çev. Sedef ÖZTÜRK (İstanbul, 2001), 25-26.

² Gülten KAZGAN: Tanzimattan 21 Yüzyıla Türkiye Ekonomisi (İstanbul, 2002), 105-106.

³ Gülten KAZGAN: a.g.e. , 104-107.

olmuştur. Bir diğer deyişle Türkiye Ekonomisi 1. Petrol Krizi'ne kadar tüketimdeki artış ve ihracatın düşmeye başlamasının dışında olumlu bir görünüme sahiptir. Bu olumlu görünüm Tablo-9'dan izlenebilir. Türkiye Tablo-9'da yer alan dönemde yıllık %7'ye varan ortalama büyüme oranı yakalamıştır. Ayrıca yurt içi tasarruf oranı, yatırım ihtiyacını önemli ölçüde karşılamayı sürdürmüştür. Ancak ihracatın ithalatı karşılama oranında yukarıda değinilen yönelimler doğrultusunda belirgin bir düşüş gerçekleşmiştir.

Tablo-9 Türkiye'nin Başlıca Kalkınma Göstergeleri (1968-1976)

Dönem			1968-1972	1973-1976
Yıllık Ortalama Artış Hızı (%)	Sabit Fiyatlarla	Nüfus	2,52	2,50
		GSMH	6,6	7,0
		Tarım	3,6	3,3
		Sanayi	9,9	10,0
	Genel Fiyat Düzeyi		10,2	19,0
GSMH'de Pay (%)	Yatırım		19,3	21,5
	İç Tasarruf		18,2	17,0
	Kaynak* Dengesi		-1,1	-4,5
(%)	İhracat/İthalat		62,2	37,0
	Dış Borç Servisi/İhracat		27,7	23,6

Kaynak: Gülten Kazgan. Tanzimattan 21 Yüzyıla Türkiye Ekonomisi (İstanbul, 2002), 93.

*Kaynak dengesi yatırım/GSMH ile iç tasarruf/GSMH arasındaki farktır.

1970'li yılların üzerinde durulması gereken temel özelliği Türkiye Ekonomisi'nin yoğun bir biçimde üretim malları üretecek sabit sermaye yatırımlarına yönelik ara mal ithaline ve tüketim sanayisine yönelmiş olmasıdır. Erinç Yeldan, Gülten Kazgan'dan farklı olarak, 1970-1976 yılları arasını kamu sektörü öncülüğünde hızlı bir kalkınma programının devreye sokulduğu dönem olarak değerlendirmektedir. Erinç Yeldan'a göre 1970-1976 dönemi ithal ikameci sanayileşmenin en yoğun evresidir. Bu dönem başlıca rakiplerine karşı yüksek tarife oranları ve kotalarla desteklenen ulusal

sanayi burjuvazisine koruma rantlarının aktarıldığı bir dönemdir.⁴ Devletin yatırımcı ve üretici bir güç olarak devrede olduğu bu dönemde sabit sermaye yatırımlarındaki yükseliş dikkati çekmektedir. İmalat sanayinde 1972-1976 yılları arasında yıllık %12'lik bir reel yatırım artışı gerçekleşmiş, sabit sermaye yatırımlarının GSMH içindeki payı ortalama %22,7'ye yükselmiştir.⁵ Beş Yıllık Kalkınma Planları aracılığıyla yönlendirilen sermaye birikimi sürecinde kamu sektörü vazgeçilmez bir ağırlığa sahip olmuştur. Ekonomik büyümenin etkisiyle genişleyen yurt içi pazar ve artan reel ücretlerden etkilenen tüketici talebi, ulusal sermayedarlara önemli bir kârlılık ve rant geliri sağlamıştır. 1977-78 krizine kadar ulusal düzeyde belirlenen makro iktisadi politikaların (genişleyici para, faiz ve döviz politikaları) cari açığı artırıcı etkisi, kolaylıkla bulunabilen dış borçlar ve sermaye girişleri yoluyla dengelenebilmiştir. Ancak 1977 yılıyla birlikte ithal ikameci sanayileşme yoluyla büyümenin sınırlarına erişilmiş, kısa vadeli borçlanmaya dayalı büyüme salınımı döviz krizi ile sona ermiştir. Üçüncü bölümde ele alınan petrol krizi sonrasında ABD öncülüğünde dolaşıma çıkan petrodoların gelişmekte olan ülkeler üzerindeki harcama artırıcı etkisi Türkiye'ye de olumsuz yansımıştır. Batı dünyası stagflasyonun etkisinde yaşarken ihracatını artırıp durgunluğu aşmak için Türkiye gibi çevre ülkelerini düşük faizli krediler aracılığıyla borçlandırıyordu. Bir diğer deyişle, yatırımlardaki artış ve büyüme oranlarının itici gücüyle izlenen genişlemeci politikalar Türkiye'nin ithalatını arttırırken, ülkenin ihracat yoluyla döviz kazanmasını güçleştirici etki yaratmış ve döviz krizi yaşanmasına neden olmuştur. Hem uluslararası bankaların hem de Türkiye gibi ithal ikameci stratejiler uygulayan ülkelerin uzun vadeli öngöründen yoksun, sağlıksız borçlanma politikaları bir çok ciddi ekonomik bunalımın yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreçte Türkiye, uluslararası piyasalardan aldığı düşük faizli borçların yükünü bile taşımakta güçlük çeken bir ülke haline gelmiştir.

⁴ Erinç YELDAN: Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi (İstanbul, 2002), 38.

Türkiye Ekonomisi'nin kriz öncesi yıllarda (1968-1977) eriştiği büyüme hızı yıllık %7'ler civarında seyretmişken, bu oran döviz kaynaklı finansman krizinin etkisiyle 1978'de %2,9'a düşmüştür. 1979 yılında ise ekonomide %0,3'lük küçülme yaşanmıştır. Bu süreçte yıllık TEFE artış oranı 1978 yılında %52,6'ye ulaşmıştır. 1975-1977 arasında ortalama TEFE artışının 16,6 olduğu göz önünde tutulursa enflasyondaki artışın boyutları daha iyi anlaşılabacaktır. ⁶ Tablo-10, Türkiye'nin içine düştüğü dış kaynaklı finansman krizini çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Ülkenin dış borçları 1975'te 4,7 milyar dolarken 1978'de 13,8 milyar dolara ulaşmıştır. Kısa vadeli borçların toplam dış borca oranı ise aynı yıllarda %24,2'den %52'ye yükselmiştir.

Tablo-10 Dış Borçlar (Milyon Dolar)

	1975	1976	1977	1978	1979
Orta/Uzun Vadeli	3579	4212	4819	6618	10048
%	75,8	57,5	42,1	48	73,9
Kısa Vadeli	1155	3115	6620	7176	3556
%	24,2	42,5	57,9	52	26,1
Toplam	4724	7327	11439	13794	13604
%	100	100	100	100	100

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1999'dan derlenmiştir.

Türkiye'nin dış borç stokunun hızlı bir biçimde kısa vadeli borçlardan yana değişmesi sonucu istikrarsızlaşan ekonomik durumuna çözüm üretmek için başvurulacak çare yine dış kaynaklar olmuştur. IMF ile yürütülen görüşmeler ve OECD konsorsiyumundan sağlanan kaynaklar dünya ekonomisindeki gelişmelere bağlı olarak daha katı koşulları içermeye başlamıştır. Bu süreçte uluslararası bankalar ve Dünya Bankası, IMF onaylı kredi sistemine geçmişlerdir. Bir diğer ifadeyle, Türkiye gibi gelişmekte olan bir çok ülkenin borç krizine doğru sürüklenmesi finans merkezlerini tedbir almaya ve eskiden gözetmedikleri rizikoları göz önünde tutmaya zorlamıştır.⁷

⁵ Erineç YELDAN: a.g.e. , 42.

⁶ DPT: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1999 (Ankara, 2000)

⁷ Gülsen KAZGAN: Tanzimattan 21 Yüzyıla Türkiye Ekonomisi (İstanbul, 2002), 117.

Türkiye'yi olumsuz etkileyen dış faktörlere dönemin hükümetinin IMF ile anlaşmazlığa düşmesi de eklenince istikrar paketi askıya alınmış, Türkiye 1979'un başına kadar dış kaynak gereksinimini karşılayamamıştır. 2. Petrol Krizi, ABD'nin faiz artırımına gitmesi gibi dış etkenlerden beslenen stagflasyon, temel tüketim maddeleri ve diğer temel insani ihtiyaçların (ısınma, enerji vb.) karşılanamamasına yol açmıştır. Ülkenin içine düştüğü darlık, karaborsa ve karaparayı Türkiye Ekonomisi'nin baş aktörleri haline getirmiştir. Dönemin hükümetinin uygulamaya soktuğu, borç patlamasını önlemeye yönelik ithalatı caydırıcı politikaların görece başarısı, ülkeyi ekonomik bunalımdan çıkarmak bir yana; bu bunalımın etkilerini hafifletecek düzeye bile ulaşamamıştır. Türkiye 1977-1980 dönemini etkisi altına alan ekonomik sarsıntı ile atbaşı giden siyasal istikrarsızlık ve çatışma ortamında yeni bir ekonomik ve siyasal dönüşüm sürecine doğru yol almıştır.

4.3. TÜRKİYE EKONOMİSİ'NDE DÖNÜŞÜM (1980-1989)

Türkiye'nin 1970'lerin sonunda içine düştüğü ekonomik/siyasal darboğaz, özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için ağırlaşan ekonomik koşullardan ayrı değerlendirilemez. Dünya ekonomisinde açılan serbest piyasa çığı, neoliberal politikalardan yana siyasetçileri birbiri ardına iktidara taşıırken, Bretton Woods kuruluşları da daha önce ayrıntılarıyla anlatılan kuruluş amaçlarından çok farklı bir misyon üstlenmeye başlamıştır.

Dünyadaki bu dönüşümün Türkiye'deki yansıması 24 Ocak 1980 kararları olarak görülebilir. Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal tarafından hazırlanan istikrar paketi, ekonomik liberalizasyona sıcak bakan politika

önerileriyle hem yurtdışında iş yapan girişimcilerin hem de IMF'nin yoğun desteğini almıştır. Türkiye 1980-1981 yılları arasında Dünya Bankası'na kredi karşılığı 17 politika aracında değişiklik yapma taahhüdünde bulunarak borç krizine yuvarlanan ülkeler arasında birinciliğe yerleşmiş, böylelikle liberalizasyona geçme kararlılığını göstermiştir.⁸ Ekonomi yönetiminin verdiği tüm taahhütlere karşın, dönemin olağanüstü koşulları Demirel Hükümeti'nin istikrar programını uygulamada çekingen davranmasına neden olmuştur. 24 Ocak Kararları, siyasal ve ekonomik sorunların birbiriyle bütünleştiği kargaşa ortamına son verme kaygısıyla gerçekleştirilen 12 Eylül askeri müdahalesinin sağladığı sükunet ortamında yaşama geçirilmiştir. Tüm siyasal ve sivil toplum kuruluşlarının baskı altına alındığı 12 Eylül dönemi, Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisine hemen hiç bir toplumsal muhalefetle karşılaşmaksızın geçmesinin altyapısını oluşturmuştur. 1980 yılıyla birlikte başlayan Türkiye Ekonomisi'nin kabuk değiştirme sürecinin mimarı, 1983'te başbakanlık görevine gelen Turgut Özal'dır.⁹

Türkiye Ekonomisi 1981-1982 yıllarını kriz sonrası dönem olarak geçirirken, 1983-1987 yıllarında ihracata yönelik büyüme sürecine girmiştir. Bu değişim sürecinin manifestosu olarak nitelendirilebilecek 24 Ocak Kararları'nın başlıca hedefleri şöyle sıralanabilir:¹⁰

- Enflasyonu düşürmek
- İhracatı arttırmak yoluyla dış ticaret açığını küçültmek
- Büyüme oranlarını pozitif değerlere çekmek ve büyümeyi istikrarlı hale getirmek
- Mal piyasasındaki darlıklara, karaborsaya son vermek

⁸ Gülten KAZGAN: Ekonomide Dışa Açık Büyüme (İstanbul, 1988), 157.

⁹ Politik-iktisat yazınında Turgut Özal'ın iktidara gelişinin Reagan ve Thatcher'in işbaşına geldiği dönemi izlemesi tesadüfün ötesinde bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Hatta 1980 sonrası gerçekleşen dönüşüme, Reaganomics ve Thatcherizm kavramlarından esinlenerek Özalizm adını verenlere de rastlanmaktadır.

- Serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak

24 Ocak Kararları'nın hedeflerinden anlaşılacağı üzere, iktisat politikalarına dışa açılma yanlısı tezler damgasını vurmuştur. Yurt içi talepten beslenen, dış ticaret koruma rantlarından yararlanan ulusal sanayinin önceliklerinin gözetildiği ithal ikameci sanayileşme politikaları, yerini dış piyasalara eklemlenme çabasına bırakmıştır. Bu dönüşüm süreci 1989'a kadar ağırlıklı olarak mal piyasaları ile sınırlı kalmıştır. Her ne kadar mali piyasalara derinlik kazandırılması çabalarının başlangıcı 1981'e kadar uzansa da bu doğrultudaki asıl gelişme 1989 sonrasında yaşanacaktır.

Genel hatları ile üzerinde durulan bu süreçte devlet aygıtı yatırımcı ve müdahaleci işlevlerinden sıyrılarak, giderek daha düzenleyici bir işleve bürünmüştür. Bir diğer ifade ile, devlet etkisinin daha dolaylı olduğu bir transfer ve birikim dönemine geçilmiştir.¹¹ Devlete ekonomide yüklenen roldeki değişmeye bağlı olarak 24 Ocak Kararları'ndan 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'na kadar tüm istikrar programlarında devletin küçültülmesi tezi ısrarla işlenmiştir. Etkinlik sorunu bir kenara bırakılırsa, Türkiye'de kamu sektörünün gelişmiş kapitalist ülkelerden daha küçük olduğu görülecektir. Kamu harcamalarının ulusal gelir içindeki payı, 1997 yılı verilerine göre ABD'de %32.3, Almanya'da %49, Fransa'da 54,3'tür. Devletin büyük olduğu vurgulanan Türkiye'de ise bu oran % 26,6 olarak gerçekleşmiştir.¹²

¹⁰ Erdinç TOKGÖZ: Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (Ankara, 2001), 192.

¹¹ Erinç YELDAN: Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi (İstanbul, 2002), 25.

¹² Metin AYDOĞAN: Ekonomik Bunalımdan Ulusal Bunalıma (İstanbul, 2002), 184.

Devletin yatırımcı ve müdahaleci özelliklerini bir kenara bırakarak küçülme sürecine girmesinin en belirgin göstergelerinden biri KİT'lere yapılan mali desteklerin azaltılmasıdır. 1980'lerin başında KİT açıklarının finanse edilmesi uygulamasından vazgeçilmiş, KİT ürünlerine peşi sıra zamlar yapılmıştır.

Dönemin iktidarı enflasyon artış oranını makul düzeye çekmek ve ihracatı arttırmak gibi birincil hedeflerini gerçekleştirebilmek için iç pazar talebini daraltıcı politikalar yürürlüğe koymuştur. Ayrıca ihracatı özendirmek amacıyla döviz kuru aşınmaya bırakılmış, günlük kur uygulamasına geçilmiştir. Buradaki amaç teşvik politikaları aracılığıyla mal ve hizmet ihracına kaynak teşkil edecek bir iktisadi artığın yaratılabilmesidir. Ücretlerin düşürülmesi yoluyla talebi kısmayı öngören klasik birikim süreci, dönemin bölüşüm ilişkilerini de yansıtan temel bir göstergedir.¹³ Sendikal hareketin, demokratik siyasal yaşamın sınırlarının çok dar tutulduğu bir ortamda etkili olmayışı reel ücretleri düşürürken; yoğun ihracat teşviklerinin yardımıyla ihrac pazarlarına yönelen özel imalat sanayinin mark-up (kâr marjı) oranlarında hatırı sayılır artışlar yaşanmıştır. Bu durum emek üretkenliği ile ücretlerin gelişimi arasındaki ilişkinin koptuğunu göstermektedir.

Dışa açılma sürecinin imalat sanayi bünyesinde yarattığı en göze çarpıcı yapısal olumsuzluk verimlilik artışı ile istihdam, ücretler ve yatırım ilişkisinin yeterince kurulamayışdır. 1980-1996 yılları arası dönemde emek başına katma değer 1970'lerin çok üzerine çıkmıştır. Bu yıllar arasında emek başına reel katma değer üretimi %87,4 artış gösterirken formel işgücü istihdamı dönem boyunca %31, 8 oranında artmıştır. Reel ücret gelirleri, ancak 1996'da 1980 yılı düzeyine ulaşabilmiştir.¹⁴

¹³ Erinç YELDAN: Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi (İstanbul, 2002), 26.

Yukarıda ana hatlarıyla üzerinde durulan imalat sanayinin önderliğinde mal piyasalarını dünyaya açma süreci, ihracatı artırma yönüyle başarılı olmuştur. Bu başarının sağlanmasında etkili olan politikalar Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) bir çalışmasında şöyle sıralanmaktadır¹⁵:

- Döviz kurunun değerinin düşük tutulması
- İhracatçılara başlangıç maliyetlerinin devlet bütçesi ve fonlardan karşılanması yoluyla yapılan doğrudan destek
- İhracatçılara Türk Eximbank, Merkez Bankası, Kalkınma Bankası ve İhracatı Destekleme Fonu vasıtasıyla tercihlili ve teşviklendirilmiş ihracat kredisi temin edilmesi
- İhracata dönük sektörlerin ithal girdi temininde sağlanan vergi muafiyetleri/ indirimleri ve vergi iadesi

Gerçekleştirilen bu uygulamalara ek olarak, emeğin bastırılan taleplerinin beraberinde getirdiği maliyet düşüşlerinin etkisiyle imalat sanayi reel ihracat artışı, 1988 yılı sonuna kadar yıllık %15'lik bir artış trendine girmiştir. İhracatın GSMH içindeki payı 1979'da %4,2 iken, 1980'de %5,4'e, ihracata dayalı büyümenin belirginleştiği 1983'te ise %17,6'ya yükselmiştir. Bu oran 1990'a kadar %14'ün üzerinde seyretmiştir.¹⁶

İhracatta gözlenen bu olumlu gelişmelere karşın, ihracata yönelik büyüme yıllarının (1983-1987) yapısında taşıdığı temel bir zaaf başarıyı gölgelemiştir. Bu yapısal zaaf, sürdürülebilir sabit sermaye birikiminin

¹⁴ Erinc YELDAN: a.g.e. ,66.

¹⁵ THE CENTRAL BANK OF THE REPUBLIC OF TURKEY: The Impact of Globalization on the Turkish Economy (Ankara, 2002), 6-8.

yaratılamamış oluşudur. Türkiye Ekonomisi ihracata yönelmiş ancak, ihracata yönelik sanayileşememiştir. Özel girişimciliğe dayalı kalkınma stratejisi, sabit sermaye yatırımlarına yönelmede başarısız olmuştur. İmalat sanayinde sabit sermaye yatırımları 1980 öncesinin reel düzeyini ancak 1989'da yakalamıştır. Bu başarısızlıkta devletin ekonomideki rolünün azaltılmasının da etkili olduğu görüşü ileri sürülebilir. 1980 sonrası uygulanan neoliberal politikaların toplam yatırımlar içindeki kamu sektörü payını düşürmedeki ısrarcılığı olumlu sonuç vermiş; kamu yatırımlarının reel artış hızı 1980-1988 yılları arasında %2'ye bile ulaşamayarak %1,8'de kalmıştır.¹⁷ Özel sabit sermaye yatırımlarında hedeflenen düzeye ulaşamamasının nedenlerinden biri ihracatta sağlanan ilerlemenin sektörel yatırımlarla desteklenmeyişidir. Kamu ve özel sektör sabit sermaye yatırımları, ticarete yönelik olmayan sektörlerle yönelmiştir. Bu sektörler içinde en dikkati çeken konut sektörüne yapılan yatırımlardır. İnşaat sektörü yatırımları imalat sanayiye yönelik sabit yatırımların üzerinde seyretmiştir. 1983-1987 ihracata yönelik büyüme yıllarında yatırım tercihlerinde görülen çarpıklık, 1989 yılıyla birlikte hızlanan finansal serbestleşme döneminde daha çok su yüzüne çıkmıştır. Tablo-11 özel sektör konut yatırımlarındaki artış karşısında sürekli gerileyen imalat sanayi yatırımlarını gözler önüne sermektedir. 1988 itibarıyla konut yatırımları özel sektör tarafından yapılan sabit sermaye yatırımlarının yarısını aşmıştır. Tablonun incelenmesi halinde, ithal ikameci sanayileşme döneminde kamu yatırımlarında önemli payı olan imalat sektörü yatırımlarının, 1980'lerin sonuna kadar dramatik bir düşüş içerisine girdiği de dikkatlerden kaçmayacaktır. Azalma sürecine giren kamu sektörü yatırımlarının büyük ağırlığı enerji ve ulaşım gibi altyapı yatırımlarına yönlendirilmiştir.

Erinç Yeldan'ın belirttiği gibi dış dünyaya açılıp onunla rekabet etme amacındaki bir ekonomi sermaye yatırımlarını dış ticarete yönelik sektörlerle

¹⁶ www.foreigntrade.gov.tr/gsmh.htm

¹⁷ Erinç YELDAN: Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi (İstanbul, 2002), 46.

yönlendirmelidir.¹⁸ Ancak Türkiye deneyi bundan farklı gelişmiş, özel sektör dış rekabete nispeten kapalı olan konut gibi sektörlerle yatırım yapmayı yeğlemiştir.

Tablo-11 Sabit Yatırımların Sektörel Dağılımı (%)

	1972-1976	1977-1980	1981-1982	1983-1987	1988	1989-1993
Özel Sektör	68,3	63	55,9	56,9	66,1	69
Enerji ve Ulaşım	10,7	11,1	16,2	15,9	10	13,6
İmalat San.	41,6	33,6	33,8	30,9	21,4	23,8
Konut	24,5	39,9	30,1	34,8	53,3	47,8
Kamu Sektörü	31,7	37	44,1	43,1	33,9	31
Enerji ve Ulaşım	38,4	41,9	43,9	51,6	56,6	54,9
İmalat Sanayi	25,1	22,9	20,4	11,7	5,9	4,7
Toplam	100	100	100	100	100	100

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1999

İhracat önceliklerine uygun gelişmeyen yatırımlar ihracata dayalı büyüme yıllarının sonunu hazırlamıştır. Ücretli kesimin gelirlerinin aşınmasına dayalı politikalar, 1983-1987 yıllarına damgasını vuran birikim sürecini tek başına ayakta tutmaya yetmemiştir. 1988 yılı büyümenin dönemin en düşük seviyesinde gerçekleştiği; buna karşın enflasyonun sıçrama yaptığı bir yıl olarak anımsanmaktadır. Demokratik yaşamın hareketlenmeye başladığı 1988 yılı, emek hareketleri için görece uygun koşullar yaratmıştır. 1980'lerin başına kıyasla yükselen sendikal mücadele reel ücretlerdeki aşınmayı bir miktar tersine döndürmüştür. Bu koşullar altında ücret maliyetlerinin düşürülmesine dayalı klasik birikim tarzının yerine yeni kaynak aktarımı yöntemleri geliştirilecek ve bu yöntemler 1990'lara damgasını vuracaktır.

¹⁸ Erinc YELDAN: a.g.e. ,48.

4.4. TÜRKİYE'NİN KÜRESELLEŞMESİ (1990 ve Sonrası)

1988 yılı yukarıda değinildiği üzere yapısal uyum sürecinin temellerinin sarsılmasını simgeleyen gelişmelere sahne olmuştur. Büyüme hızının %2,1'e düştüğü, imalat sanayi büyüme hızının %2'nin altında seyrettiği 1988'de, enflasyon oranının % 68,8'e yükselmesi; ekonomik birimlerin piyasaya olan güvenini sarsmış ve enflasyonist beklentiler artmıştır. Bu aşamada önemli miktarlara ulaşan doğrudan teşvikler yardımıyla sağlanabilen ihracat artışının, kırılmalı ve sürdürülemezliği açıkça ortaya çıkmıştır.

Ekonomik kalkınma ve büyümeyi iç kaynaklarla finanse etmenin zorlaştığı 1988-1989 stagflasyon koşullarında gerekli kaynak ihtiyacını sağlamak amacıyla uygulamaya konulan alternatif strateji, dış sermaye çevrelerine yönelmek olmuştur. Artan reel ücretler ve popülist politikaların etkisiyle kamu kesiminin mali dengelerinin bozulmaya başladığı bu dönemde alınan kararla sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, Türkiye'nin o tarihe kadar yaşadığı mal ve hizmet piyasalarında küreselleşmenin finans ayağının da tamamlanması anlamına gelmektedir.¹⁹ Böylece Türkiye doğrudan yatırımlar, serbest bölgeler ve özelleştirme yoluyla kendine çekmeye çalıştığı yabancı sermayenin en yeni biçimine açılmıştır. 1980'lerde başlayan ekonomik dönüşüm ile ihracatını hızla arttıran, böylelikle orta derecede dışa dönük ülkeler grubuna giren Türkiye, dünya ekonomisine eklemlenme kararlılığını 1990'larda da sürdürmüştür. TL' nin 1989'un Ağustos ayında konvertibilitesinin yürürlüğe sokulması, GATT'taki uzun müzakereler

¹⁹ 1984'te döviz alım satımının üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, 1986'da İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın yeniden düzenlenmesi, 1987'de TCMB'nin açık piyasa

sonucunda kabul edilen Uruguay Round Anlaşması'na imza konulması, AB ile Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanması ve birliğin müktesebatına uyum çabaları Türkiye'nin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi yolunda önemli eşiklerdir.

1989 sonrası gelişmeler içinde Türkiye Ekonomisi'ni en fazla etkileyen gelişme olan sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi yepyeni bir dönemi başlatmıştır. Ödemeler dengesi hesabında sermaye hareketlerini tamamen serbestleştiren Türkiye, kısa vadeli sıcak para akımlarının etkisi altına girmiştir. 1990'ların kriz ve durgunluk ortamında artan kamu kesimi borçlanma gereğinin (KKBG) iç tasarruflarca karşılanamayacak oluşu ve emisyonun tercih edilmemesi; dış kaynaklı sıcak para akımlarına yönelme stratejisini cazip kılan faktörler arasında önemli bir yere sahiptir. Ancak kısa vadeli para akımlarına açılmanın ardında yatan tek neden yabancı sermayenin bu yeni türünü çekmek değildir. Ekonomi yönetiminin ülkeyi kısa vadeli para akımlarına açmasının bir diğer amacı, 1980'ler boyunca dışarıya çıkan yerli sermayeyi ülkeye geri getirmek olmuştur.

Sermaye hareketleri üzerindeki bütün kontrollerin kaldırılması ile faiz ve döviz kuru birbirine bağımlı kılınmış; bu değişkenlerin Merkez Bankası tarafından farklı birer politika aracı olarak kullanılabilmesi imkanı ortadan kaldırılmıştır.²⁰ Bu durum hükümetlerin makro ekonomi politikalarıyla piyasaları doğrudan etkileyebilmesinin önünde engel oluşturmuştur. Bu gelişme hükümetin makro ekonomik değişkenleri dolaylı yoldan yönlendirebilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca dışa açık bir ekonominin gerektirdiği kurumsal örgütlenme ve hukuksal düzenlemelerin yetersizliği, finansal liberalizasyonda aceleci davranan Türkiye'yi 1990'larda olumsuz

işlemlerine başlaması 1980 sonrası yapısal uyum ve liberalizasyon döneminin diğer önemli gelişmeleridir.

²⁰ Erineç YELDAN: Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi (İstanbul, 2002), 135.

etkileyecektir.²¹ Türkiye kurumsal altyapıya önem vermeyen, aceleci anlayışların güdümünde; kestirmeden kapitalizme ulaşmaya çalışan bir ülke görünümünü hâla terk edememiştir.

1990 sonrası Türkiye Ekonomisi'nde belirleyici olan mali sermayeye yöneliş, devletin üretim ve bölüşüm ilişkilerinde yeni bir konum almasını gerektirmiştir. Devlet dolaylı, ancak aktif bir düzenleyicilik rolüne soyunmuştur. 1980'lerin sonunda emeğin göreceli konumunun güçlenmesinin özel sektörün ürettiği nihai malların maliyeti üzerinde yarattığı baskı, kamu kesiminde üretilen ara malların fiyatlarındaki artışın son derece düşük tutulması yoluyla giderilmeye çalışılmıştır. Özel sektör ücret artışlarını kamu kesiminden elde ettiği düşük girdiler yoluyla karşılamıştır. Bunun sonucunda gerçekleşen zararlar, KİT'lerin verimsizliğine kanıt olarak kamuoyuna lanse edilmiştir. Bir diğer deyişle, devlet kendi kurumlarını özel sektörün ücret maliyetlerini düşürebilmesi uğruna zarara sokmuştur. KİT'lerin verimsizliği, özelleştirmelerin hayata geçirilmesi sürecinde her ortamda kullanılan bir argüman, hatta peşin hüküm halini almıştır. Öte yandan, ülkenin özelleştirmeler yoluyla KİT kamburundan kurtulacağı ve kamu açıklarının kapanacağına yönelik beklentiler de boşa çıkmıştır. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın bir raporuna göre 1986-1999 yılları arasında özelleştirmeden elde edilen gelir 4,8 milyar dolardır. Büyük bölümünü yabancı danışmanlık şirketlerine yapılan ödemelerin oluşturduğu masraflar ise 4,6 milyar dolar tutmaktadır. Ortaya çıkan tablo, cumhuriyetin büyük çabalarla gerçekleştirdiği ekonomik kazanımların yok pahasına elden çıkarılmasından başka bir şey değildir. Yeniden kurulmasının 35 milyar dolar gerektireceği hesaplanan KİT'ler 200 milyon dolara elden çıkarılmıştır.²²

²¹ Gülten KAZGAN: Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri (İstanbul, 1995), 203.

²² Metin AYDOĞAN: Bitmeyen Oyun (İstanbul, 2000), 237

Devletin iktisadi ilişkilere yönelik bir diğer müdahalesi, artan KKBG'yi karşılamak için başvurulmuş maliye politikaları yoluyla gerçekleşmiştir. 1980'lerin ortasından itibaren yatırıma dönüşmek yerine başlı başına bir kamu finansman aracı haline gelen iç borçlanma, ülke ekonomisinin dış etkenlere bağımlı ve kırılgan hale gelmesini sağlayan temel bir istikrarsızlık unsuruna dönüşmüştür. Finansal derinleşme ve kamu açıklarını kapatmada kullanılan araçların çoğunluğunu menkul kıymetler oluşturmuştur. Finansal derinleşme sonucunda menkul kıymet ihracının GSMH'ye oranı, 1980'deki % 2,1'lik düzeyin çok üzerine çıkarak 1999'da %39,5'e ulaşmıştır.²³ Ancak bu noktada dikkati çeken gelişme ihraç edilen menkul kıymet toplamı içerisindeki kamu kesiminin büyük ağırlığıdır. 1980 yılında menkul kıymeti ihracında kamu borçlanma senetlerinin payı %66 iken bu oran 1990'larda %95'in üzerine çıkmıştır. Bir diğer ifade ile küreselleşme süreci, özel sektörün hisse senedi ihraçlarında artışa neden olmamış, tam tersine bu sektörün toplam menkul kıymet ihracındaki payı %5'in altına düşmüştür.

Yukarıda anlatılanlar kamunun tasarruf yapısının 1980'lerin sonunda çözülme sürecine girişinin ve bu sürecin 1990'larda hızlanışının açık ipuçlarını vermektedir. Kamu sektörü tasarruf-yatırım açığı 1988'den 1993'e kadar geçen kısa süre içinde 8,3 kat büyümüştür. Kamu sektörü tasarruflarındaki olumsuz gelişme 1999'a en üst düzeye erişmiş, sistem büyük ölçüde yıkıma uğramıştır.²⁴ Devlet iç borçlanma senetlerinin (DİBS) vazgeçilmez bir finansman aracı haline gelmesinin altında yatan sebep, kamunun gelir ve gider kalemlerinde yaşanan olumsuzluklardır. KKBG/GSMH oranı 1990'lı yıllar boyunca sürekli yükselmiştir. 1988'de %4,8 olan bu oran 1993'te %12,1'e, 1999'da %15,1'e, 2001'de %15,9'a ulaşarak rekor üstüne rekor kırmıştır. Ekonominin kısa vadeli sermaye hareketlerine henüz yeni açıldığı 1990 yılında iç borç stoku/GSMH oranı %14,4 iken bu oran 2001 yılında % 68,1'e ulaşmıştır. Türkiye'nin iç borç stoku 2002 yılının

²³ Erinç YELDAN: Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi (İstanbul, 2002), 130

ağustos ayı itibariyle 137 katrilyon liraya ulaşmıştır.²⁵ İç borç stokuna, 2002 Eylül ayı verilerine göre 127,5 milyar dolara ulaşan dış borç stoku da eklenirse; kamu finansmanının içinde bulunduğu çıkmaz daha açık bir biçimde ortaya çıkacaktır.

KKBG'nin milli ekonomiye getirdiği yük, faiz ödemelerinin GSMH içerisindeki payının artışından da anlaşılmaktadır. 1990 yılında GSMH'nin %3,5'ini oluşturan iç borç faiz ödemeleri, 2000 yılında %16,2'ye, 2001'de %22,9'a yükselmiştir. Faize GSMH'nin yaklaşık %23'ü ödenirken, 2 milyonu aşkın devlet memurunun maaşları GSMH'nin %8,5'ini oluşturmaktadır. Yıllardır her türlü sıkıntının kaynağı olarak gösterilen sosyal güvenlik kurumlarına yapılan ödemelerin GSMH'deki ağırlığı ise yalnızca %2,8'dir.²⁶ Toplam faiz harcamalarının ülke ekonomisi üzerindeki ağırlığı Tablo-12'den açıkça izlenebilmektedir.

Tablo-12 Konsolide Bütçeye İlişkin Bazı Göstergeler (Toplam Harcamalar İçindeki Pay %)

	1980	1985	1990	1995	1999
Cari Harcamalar	45,9	38,8	48,8	37,7	32,7
Personel	31,7	23,6	38,6	29,4	24,7
Diğer Cari	14,2	15,2	10,2	8,3	8,0
Yatırım Harcamaları	17,2	20,7	14,7	5,4	5,5
Toplam Faiz Har.	2,9	12,5	20,4	33,7	38,3
İç	2,0	4,6	14,0	27,8	35,1
Dış	0,8	7,9	6,4	5,9	3,2
KİT'lere Transfer	16,4	3,4	1,8	2,7	1,5
Sos. Güv. Kur. Transfer	3,7	4,2	1,8	6,3	8,7

Kaynak: www.treasury.gov.tr; DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1999

²⁴ Erinç YELDAN: a.g.e. , 117.

²⁵ Mustafa SÖNMEZ: 100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma (İstanbul, 2002), 66.

²⁶ Mustafa SÖNMEZ: a.g.e. , 60-61.

Tablo-12'deki veriler incelendiğinde Türkiye'nin içinde bulunduğu iç borç sarmalının uluslararası piyasalara açılma süreciyle birlikte derinleştiği açıkça görülecektir. 1990 yılında toplam harcamalar içinde yalnızca %2'lik paya sahip olan iç borç faiz ödemeleri, 1999'da %35,1'e ulaşmıştır. Türkiye'nin küreselleşmesinin giderek ileri boyutlara ulaştığı 1990'larda dış borç faiz ödemelerinin önemini giderek yitirmesi ise ironik bir durumdur. 1989'da toplam harcamalar içinde % 8,4'lük paya sahip olan dış borç faiz ödemeleri 1990'ların ortasında %5'ler, 1990'ların sonunda ise %3'ler düzeyine düşmüştür. Tablo-12'den çıkarılabilecek bir diğer çarpıcı sonuç, iç borç faizleri ve sosyal güvenlik kurumlarına yapılan transferler dışında kalan tüm kalemlerde yaşanan gerilemedir. Özellikle 1985'te toplam harcamaların %20,7'sini oluşturan yatırım harcamalarının, 1999'a gelindiğinde %5,5'e düşmesi devlet bütçesinin yatırım ve büyüme değil, bir gelir transferi aracı konumuna indirgendiğini hiçbir yanlış anlaşılmaya yer bırakmayacak açıklıkla ortaya koymaktadır. Faiz dışı bütçe fazlası vermeye gereğinden fazla odaklanan iktisat politikalarından en olumsuz etkilenen kalem yatırım harcamaları olmuştur.

Devletin iç borç yönetimi, finansal piyasalarda gelir dağılımının yeniden düzenlenmesinin aracı haline gelirken; finansal serbestleşme söylemi ve iç borç yönetimi adı altında rantıye kesimine gelir aktarımında bulunulmuştur. Böylece üretim ekonomisi gündemden düşmüştür. Bütçede toplam faiz harcamalarının neredeyse 1/5'i kadar ağırlığı bulunan sosyal güvenlik kuruluşlarına yönelik transferler kamuoyuna kara delik olarak sunulmuş, böylelikle çalışan kesimin sahip olduğu kısıtlı haklara yapılacak müdahalenin de alt yapısı oluşturulmuştur.

Benzer bir neoliberal dogmaya, KİT'lerin gözden düşürülmesi amacıyla başvurulmuştur. Ülkenin sırtındaki kamburlar olduğu söylenegelen KİT'lerin bütçe harcamaları içindeki payı toplam faiz giderlerinin sadece 1/25'i

kadardır. 1980 sonrasında baskın görüş haline gelen piyasa dogmatizminin biçim verdiği istikrar programları sonucunda cari personel harcamalarının bütçeden aldığı pay gerilemiş, KİT'lere yapılan transferler ihmal edilebilir düzeye gelinmiş, yatırım harcamalarında %70'lere varan düşüşler gözlenmiştir.

Tüm bu ısrarlı uygulamalara karşın, Türkiye her biri öncekinden daha derin olan krizler yaşamaktadır. Neoliberal politika uygulamalarının Türkiye'nin hiçbir temel sorununu çözemediği, ülkeyi eski günlerini arar duruma düşürdüğü gerçeği ortadayken, revize edilen neoliberal reçeteler eskilerinin yerini almaktadır.

Ekonomideki bu olumsuz gidişe karşın devlet, kamu finansman açığının giderilmesinde köklü bir vergi reformu yapmaktan kaçınmakta, özel sektörün vergi ve tasarruf havuzuna katkıda bulunmasını sağlayacak politika seçenekleri geliştirmemektedir. Vergi reformunun geciktirildiği bir ülkede faiz ödemelerinin vergi gelirlerini aşması olağan bir gelişme olarak görülmelidir. 2002 yılı ortasında faiz ödemeleri vergi gelirlerinin %123'ünü bulmuştur. Devlet, kamu gelirlerini iyi bir vergi sistemi ile arttırmak yerine; mali piyasalara doğrudan müdahale eden büyük bir oyuncu olmayı tercih etmekte ve bu uygulamalara kamu kesimi dengelerini bozma pahasına devam etmektedir.²⁷ Yatırım hacmini artırma ve tasarruf sürecine katkı yapmak yerine iç borçlanmaya yönelen sermayenin vergi gelirlerine katkısının düşüklüğü, devletin aktarım mekanizmalarının altında yatan gerçeği ortaya koymaktadır. 1990'ların başında %2-3'lük dilim arasına sıkışan iç borç faizi ödemeleri/GSMH oranı, 1995 sonrasında %10'u aşmıştır. Bu gelişmeler yaşanırken sermaye kesiminin ödediği kurumlar vergisinin GSMH'ye oranı

²⁷ Erinç YELDAN: Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi (İstanbul, 2002), 125.

1998'e kadar %2'nin altında kalmıştır. Bir diğer ifadeyle, devlet sermaye kesimine yüklediği %2'lik vergiyi, 6-7 kat fazlasıyla kaynağına iade etmiştir.²⁸

Mali serbestleşmenin etkilerinin ve devletin birikim ve bölüşüm süreçlerine yönelik müdahalesinin boyutlarının anlaşılabilmesi için iç borçların alıcılara göre dağılımı üzerinde de durulması gerekmektedir. Tablo-13 bu konuya ilişkin verileri içermektedir.

Tablo-13 İç Borçların Alıcılara Göre Dağılımı (Milyar TL.)

	Bankalar		Resmi Kurumlar		Özel Sektör		Tasarruf Sahipleri		Toplam
	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	
1989	14990,2	90,2	1065,8	6,4	561,7	3,4	-	-	16617,7
1990	17963,1	85,9	2699,6	12,9	238,4	1,1	-	-	20901,1
1991	42469,9	92,8	1450,7	3,2	1866,6	4,1	-	-	45787,2
1992	118340,8	79,1	20928,7	14	5942,5	4	4476,8	3	149688,8
1993	256917,7	77,8	20021,1	6,1	8884,6	2,7	44209,9	13,4	330033,2
1994	601452,7	71,5	82544,2	9,8	22446,2	2,7	134956,9	16	841400,0
1995	1359560,1	81,6	147386,9	8,8	59168	3,6	99388,5	6	1665503,4
1996	3902227,2	84,4	458464,2	9,9	132032,4	2,9	132696,7	2,9	4625420,5
1997	5599994	89,5	450095	7,2	205819	3,3	4054	0,1	6259961
1998	12377480	86,8	1142759	8	554368	3,9	179717	1,3	14254323
1999	22945201	85,3	3013707	11,2	566201	2,1	361297	1,3	26886405
2000	24636819	75,9	6593059	20,3	1238450	3,8	238	0,0	32468545
2001	156110743	74,5	46403177	22,1	3076244	1,5	4023071	1,9	209613235

Kaynak: www.treasury.gov.tr , www.tcmb.gov.tr

Tablo-13'te kendini gösteren eğilimler üzerinde durmadan önce DİBS'lerin en büyük alıcısı olan bankaların 1989 sonrasındaki en belirgin işlevinin ne olduğu üzerinde durulması gerekir. Asıl işlevi reel sektöre yatırımlarını finanse edecek fonları sağlamak olan bankacılık sistemi Türkiye'de klasik işlevini yerine getirmekten çok uzaktır. 1990'lı yıllarda

²⁸ Erinc YELDAN: a.g.e. , 122.

bankaların kredi hacmi milli gelir artışlarına kıyasla daha düşük düzeylerde seyretmiştir Finansal derinleşmenin en belirgin olduğu 1990-1996 yılları arasında Türk bankacılık sistemi, faiz ve döviz kuru arbitrajına dayalı spekülâtif kazancı merkeze alan davranışlar geliştirmiştir. Bankalar 1990'lar boyunca doğrudan dış borç alma yetkisi kısıtlanmış kamu kesimine aracılık yaparak KKBG'yi finanse etmiş ve aracılık rolü esnasında devlet iç borç senetlerinin yüksek reel faiz getirilerinden yararlanmıştır. Bankacılık sisteminin DİBS' den kaynaklanan alacakları 1990'dan bu yana yaklaşık 5 kat artmıştır. Bu reel artış yıllık ortalama %19,1 olarak gerçekleşmiştir.²⁹ Türk bankacığının kendine özgü yapısı Tablo-13'teki veriler tarafından desteklenmektedir. Bankalar DİBS'lerin en büyük alıcısı durumundadırlar. Bankaların iç borçlanma alacaklıları içindeki payının en aza indiği yıl 1994 kriz yılıdır. Bankaların DİBS alıcıları içindeki ağırlığı, 1995-1999 yılları arasında %80'in üzerinde olmuştur. 2000 ve 2001 yıllarında bu oranlarda kısmi bir gerileme yaşanmıştır. Hanehalklarının DİBS alıcıları arasındaki payı 1993-1994 yılları dışında hiçbir yıl anlamlı bir düzeye erişmemiştir. Bankalar yurtdışından ülkeye giriş yapan sıcak parayı ağırlıklı olarak DİBS'lerde değerlendirmenin ve geleneksel işlevlerinden kopmanın bedelini Kasım 2000 krizi ile başlayan süreçte ödemişler, açık pozisyonların altından kalkamamışlardır.³⁰ Aslına bakılacak olursa; 41 milyar dolara mal olan banka operasyonlarının bedelinin Türk toplumunca ödendiğini söylemek daha doğru olacaktır. 41 milyar doların 18 milyarı hortumlanan bankalara kalanı da kamu bankalarına aktarılmıştır. Kasım 2000 Krizi'nden 2002 yılı ortasına kadar 24 banka piyasadan çekilmiştir.³¹ Spekülâtif kazançla bağımlı bir bankacılık sektörü başlı başına bir istikrarsızlık kaynağı haline gelmiştir. TCMB Başkanı Süreyya Serdengeçti, bankacılık sektöründe gerçekleştirilen likidite operasyonunun; problemli ve iflas halindeki özel bankaları Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devrinin, iç borç stokundaki artışın para politikası üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin önlenmesinde en etkili politika önlemini

²⁹ Erinc YELDAN: a.g.e. , 149.

³⁰ Açık pozisyonların bankacılık ödenmiş sermayesine oranının 1998'de %90, 1999'da %78,7 olarak gerçekleştiği hesaplanmaktadır.

oluşturduğunu belirtmektedir.³² Bu aşamada geri plana itilen reel sektöre düşen görev, kenarıya çekilip önce mali sektörün kriz yaralarının sarılarak istikrara kavuşturulmasını beklemek olmuştur. Buradaki reel sektörden kasıt küçük ve orta boy işletmelerdir. Büyük sanayi işletmeleri mali serbestleşme sürecine hızlı denilecek ölçüde uyum sağlamıştır. Belli başlı şirket gruplarının ana faaliyetleri dışında elde ettikleri gelirler, üretim gelirlerini destekleyen tali bir kaynak olmaktan çıkarak; kâr elde edebilmenin birincil koşulu haline gelmiştir. Faaliyet dışı gelirlerin vergi öncesi bilanço kârlarına oranı 1989'dan itibaren sürekli yükselmektedir. 1989'da %31 olan bu oran 1998'de %87,7'ye yükselmiştir. 1999'da %219'a ulaşan faaliyet dışı gelirlerin vergi öncesi bilanço kârlarına oranı, gerçekleştirilen faaliyetin ne kadar reel olduğu sorusunu akıllara getirmektedir.³³

Tüm bu anlatılanlardan, uluslararası mali piyasalara açılma sürecinin finansal derinleşmeyi arttırdığı sonucu çıkarılabilir. Ancak finansal derinleşme üretim ekonomisinin gündemden düşmesi pahasına yaşanmıştır. Bankacılık ve reel sektör, kısa dönemli para akımları yoluyla kazanç elde etmeyi, uzun vadeli reel yatırımların getirilerine tercih etmektedir. Reel sektörün, belirsizlik ortamı ve sıkça yenilenen krizlerin tehdit ettiği kırılgan bir ekonomide yatırım riski almaması her ne kadar kendi içinde tutarlı bir davranışmış gibi gözükse de; ülkeyi krizden çıkaracak stratejinin bu olamayacağı açıktır.

Dışa açılma sürecinin, kuramsal olarak kendisinden beklenen rekabet ortamını sağlayamaması, reel sektöre ilişkin üzerinde durulması gerekli bir başka konu başlığını oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalara göre Türk imalat sanayi eksik rekabetçi yapısını 1980 sonrası ihracata dayalı büyüme

³¹ Mustafa SÖNMEZ: 100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma (İstanbul, 2002), 89-90.

³² Süreyya SERDENGECİ: ODTÜ 6. Uluslararası Ekonomi Konferansı Açılış Konuşması (Ankara, 2002), 7-8.

³³ Erinc YELDAN: Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi (İstanbul, 2002), 156.

döneminde de sürdürmüştür.³⁴ İmalat sanayi alt sektörlerinin büyük bir kısmı yoğunlaşma oranlarını küreselleşme sürecinde de korumuştur. Mal ve sermaye hareketlerindeki liberalizasyon, imalat sanayinde tekelleşmeyi önleyememiş; neoliberal terminolojiyle piyasalarda etkinliği sağlayamamıştır. Bu durumda maliyet artışlarının mark-up fiyatlandırma yoluyla tüketiciye yansıtılması normal karşılanması gereken bir davranış olacaktır.

Türkiye'nin küreselleşme sürecine eklemlendiğinin ve bu süreçten ulusal ekonominin derinden etkilendiğinin bir diğer göstergesi, ülkenin karşı karşıya kaldığı dolarizasyon problemidir. 1989 yılında gerçekleştirilen konvertibiliteye geçiş, ulusal paranın yabancı para birimleriyle ikamesi sürecini başlatan en önemli gelişme olmuştur. Türkiye'de gün geçtikçe ulusal para biriminden uzaklaşma artmaktadır. Ulusal para başta ABD Doları olmak üzere diğer para birimleriyle ikame edilir olmuştur. Finansal derinleşmenin göstergelerinden olan toplam mevduat artışının altında yatan faktörlerden biri döviz tevdiat (FX) hesaplarındaki gelişmelerdir. 1980-1985 yılları arasında ihmal edilebilir düzeyde olan döviz tevdiat hesapları, 2002 yılında toplam tasarruf mevduatının yarısını aşmıştır. TCMB'nin web sayfasından elde edilen verilere göre 24 Ocak 2003 günü itibarıyla döviz mevduat hesapları 62 milyar 998 milyon dolara ulaşmış, 63 milyar dolar sınırını zorlamıştır. ABD Doları'nın 2002'deki kötü performansı bu hesaplarda beklenen çözülme ve beraberinde getirmemiştir. Türk tasarrufçuları ulusal paraya güvenmemekte, durağanlık bile yaşasa yabancı bir para birimini tercih etmektedirler. Hanehalkları ve firmalar sermaye akımlarının serbest oluşundan yararlanıp tasarruflarını değerlendirmek isterken döviz hesaplarına yönelmektedirler. Döviz hesabı tutan ekonomik birimler, iç tasarruf olarak değerlendirilmemekte ve dış borçları arttırmaktadırlar. Bu sürecin diğer olumsuz etkileri para arzının artarak enflasyonu tetiklemesi ve TCMB'nin senyoraj hakkını kısıtlaması

³⁴ Merih GÜNEŞ vd: "Input-Output Tablosu Sektör Tasnifine Göre Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma Eğilimleri", Ekonomik Yaklaşım, 8,26 (1996), 33-47.

olarak sıralanabilir.³⁵ M2Y'nin enflasyonun başlıca kaynağı olduğuna yönelik görüşler yürütülen bir ekonometrik çalışma tarafından da doğrulanmaktadır.³⁶

Tablo-14 ulusal para cinsinden ifade edilen M2 para arzının, yabancı para cinsinden tanımlanan M2Y karşısındaki durumunu ve döviz tevdiat hesaplarındaki gelişimi gözler önüne sermektedir.

Tablo-14 Finansal Derinleşme Göstergeleri(%/ GSMH)

	1970-1979	1980-1989	1990-1999
M2	21,2	22,0	18,8
F/X Mevduatları	0,0	2,9	13,5
M2Y	21,2	25,1	32,3
Menkul Kıymetler	5,2	7,0	20,4
Kamu	3,9	4,8	16,1
Özel	1,3	2,2	4,2
Finansal Aktifler	26,4	32,1	52,7

Kaynak: The Central Bank Of The Republic Of Turkey, "The Impact of Globalization on the Turkish Economy", Ankara, 2002, 73.

Tablo-14'te dikkati çeken ilk nokta, döviz tevdiat hesaplarının ithal ikameci sanayileşme yıllarında GSMH'de hiçbir payının bulunmayışdır. Bu durumun 1980 öncesinin ekonomi stratejisinin doğal sonucu olduğu açıktır. Asıl önemli nokta, mal piyasalarında serbestleşmeyi temsil eden 1980'lerde de ihmal edilir bir düzeyde olan F/X hesaplarının 1990-1999 döneminde gösterdiği gelişmedir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde döviz cinsinden açılan mevduat hesaplarının GSMH'deki payının en yüksek olduğu dönem % 13,5'lik ortalamayla 1990-1999 dönemidir.

³⁵ Gülten KAZGAN: Tanzimattan 21 Yüzyıla Türkiye Ekonomisi (İstanbul, 2002), 268-269.

³⁶ F. YURDAKUL: " Para Politikası ve Enflasyon: Türkiye İçin Genelden Özele İndirgenmiş Bir Model Tahmini", İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 57 (Nisan 1999), 93-101.

Tablo-14'un ortaya koyduğu ikinci sonuç M2'nin, M2Y karşısındaki gerilemesidir. İthal ikameci yılların son 10 yıllık döneminde birbirine eşit olan bu iki para tanımı arasındaki ilişki 1980'lerle birlikte M2Y'nin lehine dönmüştür. Bu durum özellikle 1990'larda kendisini daha belirgin bir biçimde ortaya koymuştur. M2'nin GSMH içindeki payı ortalama %18,8'de kalırken, M2Y'nin payı %32,3 ile çok daha yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. Tüm bu tesbitler daha önce vurgulanan gerçeği bir kez daha ortaya koymaktadır. Küreselleşen Türkiye'de, ister para arzı ister tasarruf biçimiyle olsun ulusal para birimi TL.'den bir kopuş süreci yaşanmaktadır.

24 Ocak Kararları ile gerçekleştirilen liberalizasyon süreci ülke açısından başarısız olmakla birlikte teorik açıdan başarıya ulaşmıştır. İthalat ve ihracatın GSMH içindeki payı artmış, finansal serbestleşme gerçekleşmiş, piyasalar derinleşmiştir. Ancak, liberalizasyonun kendisinden beklenen başarıyı elde edemediği alanlar da bulunmaktadır. Başarısız olunan alanlardan en önemlisinin DYY'ler olduğu görülmektedir. Türkiye'nin içinde bulunduğu OGÜ'lerin DYY'lerden en büyük beklentisi, ülkenin yatırım tasarruf açığını kapatmasına yardımcı olmalarıdır. Ayrıca teknoloji transferi, istihdam yaratma, verimliliği yükselme, ihracat düzeyini arttırma DYY'lerden beklenen diğer katkılar arasında sayılmaktadır.³⁷ Türkiye'de 1980 sonrasında neoliberal politikaların kesin egemenliğine ve yapılan mevzuat değişikliklerine karşın, ülkeye gelen yabancı sermaye miktarı beklenenin çok altında kalmıştır. Bir diğer deyişle, Türkiye'nin küreselleşme deneyimi en fazla gereksinim duyduğu alanda sınıfta kalmıştır. Türkiye, 3. bölümde üzerinde durulan nedenlerle artan yabancı yatırımlardan tüm serbestleştirme çabalarına karşın yeterli payı alamamıştır. Türkiye'nin 1980-1985 yılları arasında % 1,7 olan toplam yabancı yatırımlar içindeki payı, 1996'da 0,27'de kalmıştır.³⁸ Türkiye DYY'ler için hiçbir zaman cazip bir ülke olmamıştır.

³⁷ Ahmet TONAK, "ÇTYA'nın Bağlamı: 'Küreselleşme' ve Yabancı Sermaye", Küreselleşme: emperyalizm yerelcilik işçi sınıfı, Der. Ahmet TONAK (Ankara, 1997), 41.

³⁸ Ahmet TONAK: a.g.m., 38.

1970'li yıllarda GSMH'nin %0,1'ini oluşturan DYY girişleri, 1980-1989 döneminde 0,2, 1990-1999 döneminde 0,4'lük paya sahip olabilmışlerdir. 1980-2001 döneminde izin verilen 31,3 milyar dolarlık DYY'nin ancak 17,2 milyar doları yatırıma dönüşmüştür.³⁹

Türkiye Ekonomisi'ne ilişkin kaygı verici bir diğer gelişme, sermaye ihracının artış trendidir. 1988'de giren yabancı sermayenin yalnızca %8,5'ine karşılık gelen sermaye ihracı, 1996'da gerçekleşen girişlerin %35'ine ulaşmıştır.⁴⁰

Türkiye'nin DYY'leri çekmedeki başarısızlığı 2-3 yıl arayla tekrarlanan krizlerin iç talebi daraltmasının önemli payı olduğu ileri sürülebilir. Ayrıca mal akımları karşısında tam anlamıyla serbestleşmiş bir ekonomiye doğrudan yatırım yapıp risk almak yerine ihracatı tercih etmek, yabancı firmalar için kendi içinde tutarlı bir davranıştır. Özellikle AB ülkeleri, yeterince müzakere edilmeden imzalanan 1995 Gümrük Birliği Anlaşması'nın kendilerine verdiği olanakları kullanarak Türkiye'ye yatırım yapmakta isteksiz davranmakta; daha istikrarlı görünüme sahip olan Doğu Avrupa pazarına yönelmektedirler. Gümrük Birliği Anlaşması ile AB'ye tek yanlı bağlanan Türkiye, artık gümrük duvarları aşılması gereken bir ülke değildir. Bir diğer deyişle, AB ülkelerinin Türkiye'nin gümrüklerini aşıp yerli firmalarla rekabet edebilmek için DYY'ye başvurma gibi bir kaygısı kalmamıştır.⁴¹

Bölümün sonlarına doğru Türkiye'nin 1980 sonrası politika dönüşümleriyle ne ölçüde küreselleştiğini tablo ile ortaya koymak anlamlı

³⁹ THE CENTRAL BANK OF THE REPUBLIC OF TURKEY: The Impact of Globalization on the Turkish Economy (Ankara, 2002), 22.

⁴⁰ Ahmet TONAK, " ÇTYA'nın Bağlamı: 'Küreselleşme' ve Yabancı Sermaye", Küreselleşme: emperyalizm yerelcilik işçi sınıfı, Der. Ahmet TONAK (Ankara, 1997), 40.

⁴¹ Erol Manisalı'nın belirttiğine göre Türkiye'nin Gümrük Birliği Anlaşması sonucu sadece gümrük ve fonlardan ettiği zarar yıllık 4,5 milyar dolardır. Bkz. Erol MANISALI: Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Sessiz Darbe (İstanbul, 2002), 104.

olacaktır. Tablo-15 Türkiye'nin küreselleşme göstergelerini OGÜ grubuyla karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Türkiye benzer gruptaki ülkelere kıyasla özellikle mal ve hizmet ihracında daha başarılı gözükmektedir. Ayrıca literatürde en sık kullanılan küreselleşme göstergesi olan dış ticaret hacminin (ithalat+ihracat) GSYİH'e oranında da Türkiye'nin performansı OGÜ grubu içinde dikkati çekmektedir. Türkiye'nin 1980'lerde yaşadığı ihracat artışı ve 1990'larda belirginleşen ithalat yönelimi Türkiye'nin hızla küreselleştiğini ortaya koymaktadır. Ancak yukarıda da değinildiği üzere DYY'lerde yerinde sayan Türkiye, bu alanda OGÜ'lerin gerçekleştirdiği gelişmeyi yakalayamamıştır. Benzer bir yerinde sayma durumu, net özel sermaye akımları için de geçerlidir.

Tablo-15 Türkiye'nin Küreselleşme Göstergeleri (GSYİH'deki pay-%)

Kalemler	Türkiye		OGÜ	
	1990	1999	1990	1999
Mal ve Hizmet İhracı	13,0	26,0	21,0	28,0
İhracat+İthalat	29,4	58,5	38,6	49,6
Net Özel Sermaye Akımı	1,2	0,9	1,0	4,6
Dolaysız Yabancı GS* Yatırımı	0,5	0,4	0,6	2,9

*GS: Gayri safi

Kaynak: Gülten Kazgan. Tanzimattan 21 Yüzyıla Türkiye Ekonomisi (İstanbul, 2002), 182.

Buraya kadar anlatılanların ışığı altında 1980 sonrasında uluslararası mal ve sermaye akımlarına açılarak büyük bir hızla küreselleşen Türkiye'nin hiçbir temel ekonomik sorununu çözemediğini söylemek mümkündür.

Yüksek yurt içi faiz getirisinin uyardığı spekülâtif yabancı sermaye yoluyla finanse edilen kamu açıkları; yerli, yabancı tüm ekonomik birimleri rantiyer davranışlara itmiş ve Türkiye üretmeden zengin olmaya çalışanların ülkesi haline gelmiştir. Yüksek reel yurtiçi faiz- aşırı değerli ulusal para- kısa vadeli uluslararası sermaye girişinden oluşan üçlü kısır döngü, Türkiye'nin büyümesini büyük ölçüde dış etmenlere bağımlı kılmaktadır. Dünya finans

çevrelerinin hemen her gün değişme olasılığı olan kararlarına bağımlı hale gelmiş, yüksek risk ortamındaki bir ekonomide özgün gelişme politikaları izlemek imkansız hale gelmektedir. Yüksek reel faiz- aşırı değerli kur politikası uygulanan ekonomide elde edilebilen kısıtlı fonlar, sabit yatırımlara yönelmeyip tüketim ve ithalatta değerlendirilmektedir. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin arkasında yatan neden bu bölümde ortaya konulmaya gayret edilen ekonominin kırılgan yapısıdır. 1980 sonrasında çoğunlukla aşırı değerli durumda bulunan TL. ithalat ve tüketim eğilimini arttırmış, cari işlemler açığı özellikle 2000 yılında korkutucu boyutlara ulaşmıştır. Bankacılık sektörünün düşüşe geçen DİBS faizleri karşısında tüketimi teşvik etmesi, 9 Aralık 1999 programının dayandığı kur çıpasının çöküşünde etkili olmuştur. Kur çıpasının uygulandığı 2000 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %51'e kadar düşmüştür. Ülkeye giren sıcak paradan beslenen ithalat ve tüketim talebinin yarattığı yanıtıcı büyüme gerçekleştirmeleri yerini rekor küçülmelere bırakmaktadır. 1998 yılındaki büyümeyi 1999, 2000'deki büyümeyi ise 2001 küçülmesi izlemiştir. Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesinin sakıncalarını aşmanın klasik yolu olan devalüasyon, sıradan vatandaşların bile günlük kullanımına girmiştir.

Türkiye mali piyasaların sık ve yeni olduğu gelişmekte olan bir ülkedir. Uluslararası para piyasalarının kısa vadeli hareketleri karşısında kırılgandır. Küresel ekonomiye katı bir ideolojik tutumun yol açtığı acelecilikle eklemlenen Türkiye bunun acısını yaşamaktadır. Yüksek enflasyon ortamının yarattığı belirsizliğin etkisiyle 1994 ve 2000/2001'de yaşanan sermaye kaçışları reel faizlerin yükselmesine dövizin de ucuz tutulmasına yol açmaktadır.⁴² Bir diğer ifadeyle yüksek reel faiz-aşırı değerli kur ikileminin yerini, yüksek reel faiz-düşük kur ikilemi almaktadır. Ulusal mali piyasalara müdahale etme imkanını kaybeden bağımsızlığı tartışmalı Merkez Bankası,

⁴² 1994 krizinde yurt dışına çıkan kısa vadeli sermaye miktarı 5 milyar dolarken, Kasım 2000 krizinde yabancı yatırımcılar yalnızca bir günde 5,2 milyar dolar menkul değer satmak suretiyle ülke dışına çıkmışlardır.

gerçekçi reel kur ve ulusal kaynakları büyüme sürecine yönlendirecek faiz politikaları uygulayamamaktadır.⁴³ TCMB, döviz rezervlerini idare etmek ve IMF'ye verilen niyet mektuplarını hazırlamaktan sorumlu bir kuruluş haline indirgenmiştir. TCMB'nin sıcak paraya bağımlı bir ekonomide bu işlevini ne ölçüde yerine getirdiği de tartışmalıdır. GSMH'nin %12'sine ulaşan sermaye hareketlerindeki yön değiştirme, 2000/2001 krizinde rezervlerde erimeye neden olmuştur. Ocak-Ekim 2000 döneminde yabancı kaynaklı net sermaye akımı, 15,2 milyar dolarken, Kasım 2000-Haziran 2001 döneminde -10,4 dolardır. İki büyüklük arasındaki fark, 1,5 yıllık bir süre içerisinde 25,6 milyar dolara ulaşmıştır.⁴⁴ Böylesi büyük bir negatif şokun parasal büyüklükler, faiz oranları ve mali sistemde yaratacağı etkiler karşısında TCMB'nin başarılı olabilmesi beklenemezdi.

2001 yılına damgasını vuran %9,4'lük rekor küçülme ile 148 milyar dolara kadar gerileyen GSMH, Türkiye'nin cumhuriyet tarihinin en büyük iktisadi krizini yaşadığını ortaya koymaktadır. 1990-2001 döneminde TÜFE'de gerçekleşen ortalama %74,8'lik artışın büyüme üzerindeki negatif etkisi 2001'de en üst düzeye çıkmıştır.⁴⁵ Türk halkının %38'ini yoksulluk sınırının altına iten, günde yalnızca 2,5 milyon lira harcayabilmesine yol açan 2000/2001 krizi, önemli ölçüde kısa vadeli sermaye hareketlerinden kaynaklanmıştır. Bu noktada yapılacak temel öneri, sermaye hareketlerinin denetlenmesidir. Çin, Hindistan ve Malezya gibi ülkelerin uyguladığı ve Latin Amerika'ya yayılma eğilimi gösteren bu kontrol politikaları Türkiye'yi istikrarsız canlanma-finansal kargaşa kriz sarmalından kurtarabilir.⁴⁶ Faiz ve döviz kurunu bağımsız iktisat politikası araçları olarak birbirini olumsuz etkilemeyecek biçimde kullanılabilmesi, kısa vadeli sermaye giriş çıkışlarına karşı ekonominin kırılganlığını giderici bir rol oynayabilir.

⁴³ Erinc YELDAN: Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi (İstanbul, 2002), 140.

⁴⁴ Korkut BORATAV: "2000/2001 Krizinde Sermaye Hareketleri", Mülkiye Dergisi, 230, (2002), 214-215.

⁴⁵ TCMB: 2002 Yılı Para Politikası Sunumu (Eylül, 2002), 3.

Sermaye hesabının denetlenmesi, Ponzi tipi finansmanın⁴⁷ tutsağı olmuş ve kamu hizmeti sağlayamayan devletin iç borç yükünü hafifletecek girişimleri de kolaylaştıracaktır. Yeter ki Türkiye başarısızlıkları kanıtlanmış uluslararası mali kuruluşların telkinlerini bir yana bırakıp kısa vadeli sermaye hareketlerinin istikrar bozucu etkilerini azaltıcı politikalar geliştirerek neoliberal küreselleşmenin dayatmalarından sıyrılabilsin. Türkiye'nin ulusal ekonomi politikaları izleyerek daha kalkınmacı bir çizgiyle dünya ekonomisi içindeki yerini alması ancak, bu dayatmalara karşı durulması ile gerçekleşebilecektir.

Türkiye dünyada kendine yaraşır yerini almak istiyorsa, kapitalistleşme sürecinde geç kalmış ülkelerin hangi politikalarla ulusal kapitalizmlerini geliştirip atılım yaptıklarını göz önünde bulundurmalı ve bunlardan ders çıkarmalıdır. Çünkü tarih bugüne kadar ileri düzeyde kapitalistleşmiş metropollerin önerilerini harfiyen yerine getirerek kalkınan bir ülkeyi kaydetmemiştir.

⁴⁶ Korkut BORATAV: "2000/2001 Krizinde Sermaye Hareketleri", Mülkiye Dergisi, 230, (2002), 218

⁴⁷ Borcu yapılan yeni borçlanma ile karşılayabilme.

SONUÇ

Küreselleşme olgusu çalışmada ele alınan boyutları ve etkileriyle insanlığın gündemindeki yer ve önemini koruyacağı benzetilmektedir. Küreselleşmenin birbirinden çok farklı platformlarda yaygın bir biçimde tartışılmakta oluşunun en önemli nedenlerinden birisi dünyanın geleceğine yönelik belirsizliğin gittikçe büyümekte oluşudur. Küreselleşmenin insanlık üzerindeki etkilerinin tam anlamıyla görülememiş olması çok sayıda projeksiyon ve spekülasyonun ortaya atılmasına yol açmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında dünyanın nasıl bir görünüme sahip olacağı bir çok düşünürün üzerinde kafa yorduğu temel bir uğraş alanı haline gelmiştir. Samuel Huntington'un Medeniyetler Çatışması ve Francis Fukuyama'nın Tarihin Sonu tezleri bu çalışmalar içerisinde en ünlü olanlardır.

Dünyanın içinde bulunduğu ve küreselleşme adı verilen sürecin gelecekte nasıl bir hal alacağına dair bir çok tahmin yürütülebilir. Ancak geleceğe ilişkin tahminler bir yana, küreselleşme bugünkü haliyle insanlığın büyük çoğunluğuna insan haklarını, demokrasiyi ve kaynakların daha adil paylaşımını yaşama geçirecek yeni bir dünya düzenini çağrıştırmamaktadır. Tersine son 20-25 yıl, eşitsizlik ve sömürünün daha üst düzeylere ulaştığı bir dönem olarak insanlık tarihine geçmiştir. Çalışmada ortaya konan haliyle küreselleşme, yalnız az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşayanlar için değil, gelişmiş batı ülkelerinde yaşayan sıradan insanlar için de olumsuz etkilere sahiptir. İnsanlığın genel yararına yönelik somut katkıları parmakla sayılacak ölçüde az olan küreselleşmeye ilişkin Nobel ödüllü ekonomist Paul Kruagman'ın saptaması son derece yerindedir: 'Küreselleşme sevilmiyor ona yalnızca tahammül ediliyor.' Gerçekten de bir çok kişinin gözünde ABD egemenliğinin güçlenmesine hizmet etmekle özdeşleşen küreselleşmeye karşı sesler giderek daha örgütlü biçimde yükselmektedir. Seattle'de

başlayıp Prag ve Genova'da devam eden küreselleşme karşıtı gösterilere olan katılım gün geçtikçe artmaktadır. ABD merkezli bir dünya tasarımına karşı çıkışlar, kimi zaman sivil toplum örgütlerinin insan hakları ve daha adil bir dünya taleplerinde somutlaşırken; kimi zaman da dünya ekonomik politik coğrafyasında daha etkili olmak isteyen emperyal güç elde etme heveslisi devletlerin tepkilerinde vücut bulmaktadır.

Tüm bunlara ek olarak, 11 Eylül 2001 günü New York'taki DTÖ binasına yapılan saldırı, dünya kapitalist sistemine karşı duyulan tepkilerin hangi boyutlara ulaşabildiğini tüyler ürpertici bir biçimde ortaya koymuştur. İçinde bulunduğumuz günlerde ekonomik ve askeri öncülüğünü Hollywood, Mc Donalds, Coca-Cola gibi stereotip kültür sembolleriyle pekiştirmeye alışmış ABD, 11 Eylül'ün şokunu atlatmaya ve bu şoku kendi lehine çevirmenin yollarını aramaktadır.

Liberal demokrasinin mutlak zaferi ve ulusal devlet formunun önemini yitirdiğine yönelik önermeler üzerinde yükselen tezler, gelişmeler karşısında eski güç ve inandırıcılığını yitirmeye başlamıştır. 11 Eylül ile Amerikan Rüyası sona ermiş ve yerini Medeniyetler Çatışması tezinden beslenen terörizm kabusuna ve ayrımcı politikalara bırakmıştır. Ulusal devletin sona erdiği sanılırken Amerikan halkı sabahları 'God Bless America' marşı eşliğinde uykularından uyanmaya başlamıştır. 11 Eylül öncesinde yılda 100.000 bayrak üreten ABD bayrak endüstrisi, İkiz Kulelere yapılan saldırıyı izleyen on beş günde 10 milyon adet bayrak üretmiştir. ABD, Irak örneğinde tüm çıplaklığıyla görüldüğü üzere ulusal çıkarlarını dünyanın her yerinde korumaya çalışmaktadır. ABD bu yolda insanlığın 16. yüzyıldan beri biriktirdiği uluslararası hukuk deneyimini bir çırpıda kenarıya itebilmekte, tipik bir 19. yüzyıl ulusal devleti gibi hareket etmektedir. Ayrıca belli başlı küreselleşme yanlısı ideologların, savaşa karşı çıkan milyonların yanında yer almak yerine, ABD'ye güvenlik stratejisi üretmeyi tercih ettikleri göz önünde

tutulursa; küreselleşme kavramının sınırlarının yeniden belirlenmesinin gerekliliği açıkça ortaya çıkmaktadır.

21. yüzyılla birlikte dünya ekonomik politik coğrafyası bütünleşmeden çok ayrışma sinyalleri vermektedir. Mevcut durumuyla küreselleşme yalnızca bilişim ve iletişim alanında yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerden beslenen mali sermaye akımlarıyla sınırlı kalacağı benzetilmektedir. Dünya ekonomisinin ağırlık merkezinin Asya'ya kayacağına yönelik belirti ve göstergeler, olası korumacılık akımlarının mali sermaye hareketlerini bile kısıtlayacak kadar ileri boyutlara ulaşmasına yol açabilir.

İkinci ve üçüncü bölümlerde tartışıldığı üzere dünya ekonomisi üçlü bir yapılanmaya doğru evrilmekte ve sistemin çelişkileri hızla su yüzüne çıkmaktadır. Gerek Japonya-ABD, gerekse ABD-AB ilişkilerinde diplomatik nezaket sınırlarını aşan cümleler giderek daha sık ve kolay telaffuz edilir olmuştur. ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld' in içinde bulunduğumuz yılın ocak ayında Irak operasyonuna karşı çıkan bloğun önderleri Fransa ve Almanya başta olmak üzere, Avrupa'yı 'Eski Kıta' olarak nitelemesi bu konuyla ilgili verilebilecek en taze ve somut örnektir. ABD'nin gerilemeye başlayan ekonomik gücünü yitirmeme kaygısı, dünya ekonomisinin çekim merkezi olacağı belirtilen Avrasya coğrafyası üzerindeki operasyonlarını sıklaştırmasına yol açmıştır. 1991 Körfez Savaşı, Kafkasya ve Orta Asya'da açılan askeri üsler, Kosova ve Somali müdahaleleri, Afganistan operasyonu ve nihayet Irak'ı işgal planı. Tüm bunlar Soğuk Savaş sonrasının sıcak savaşları ve işgalleridir. ABD'nin başta Çin olmak üzere potansiyel rakiplerini çevreleme siyaseti yukarıda değinilen çatışma olasılıklarını güçlendirerek hegemonya mücadelesinin tahmin edilenden daha erken başlamasına yol açabilir.

ABD'nin 11 Eylül saldırısını bahane ederek küresel imparatorluk özelemlerini gerçekleştirmeye çalışması ve bu politikaya karşı gelişen tepkiler, insanlığın huzur ve güvenlik ortamına değil; YDD' nin öngörülerinin tersine sürekli ve yöntemleri karmaşıklılaşan bir mücadele ortamına doğru yol aldığını göstermektedir. Dünya kapitalist sisteminin baş aktörleri olan ABD merkezli uluslararası şirketlerin iflasları, karıştıkları muhasebe skandalları ve vergi yolsuzlukları sistemin 1970'lerden beri içinde bulunduğu krizi atlattımadığının bir başka göstergesidir. Başta IMF olmak üzere tüm uluslararası finans kurumları eski saygınlıklarını yitirmekte ve küresel ekonomik istikrarı sağlama misyonlarını yerine getirmede güçlükler yaşamaktadırlar. Japonya'nın başkenti Tokyo'da devam eden DTÖ toplantılarında, tarımda tarife indirimi ve ihracat sübvansiyonlarının kaldırılmasını öngören tasarı üzerinde anlaşma sağlanamaması uluslararası kurumların yaşadığı güçlüklerle verilebilecek en yeni örnektir. Japonya ve bazı AB ülkelerinin gelişmekte olan ülkeler için önem taşıyan tarım konusunda uzlaşmaz tutum takınması, global ticarete serbestlik müzakerelerinin geleceğini tehdit eden bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Açlık ve yoksulluğun artışıyla dramatik bir boyut kazanan bu tehlikeli gidişatı gören; büyüyen belirsizlikten endişe duyan sivil inisiyatifler, başka bir dünyanın mümkün olabileceği inancıyla yukarıda çizilen dünya tablosuna alternatif politikalar geliştirmenin yollarını aramaktadırlar. Dünya Ekonomik Forumu adıyla her yıl Davos kentinde gerçekleştirilen toplantılara seçenек olarak Brezilya'nın Porto Alegre kentinde 2003 Ocağında üçüncüsü düzenlenen Dünya Sosyal Forumu, her geçen yıl daha çok ilgi çekmektedir.

Bütün bu çabaların küreselleşmeyi neoliberal ideolojiyi meşrulaştırıcı bir kavram olmaktan çıkarıp daha adil bir dünyada yaşayabilme idealine dönüştürüp dönüştüremeyeceği tüm insanlığın geçmekle yükümlü olduğu

zorlu bir sınavdır. Bu sınavda gösterilecek performans, insanlığın çapını ve eriştiğı düzeyi doğrudan ortaya koyacaktır.

KAYNAKÇA

ADDA, Jacques. Ekonominin Küreselleşmesi, Çev. Sevgi İNECİ. İstanbul: İletişim, 2002.

AKYÜZ, Yılmaz. "Küreselleşme Kutuplaşma ve Kalkınma", İktisat Dergisi, 416 (Ağustos 2001), 18-24.

ARSLAN, Mehmet. "IMF, Krizler ve Türkiye", Stratejik Analiz, 14 (Haziran 2001), 5-23.

AYDOĞAN, Metin. Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye. İstanbul, 1999.

-----Bitmeyen Oyun. İstanbul, 2000.

-----Ekonomik Bunalımdan Ulusal Bunalıma. İstanbul, 2002.

BAĞIMSIZ SOSYAL BİLİMCİLER-İktisat Grubu: "Basın Duyurusu", 5 Mart 2002.

BALASSA, Bela. "Structural Adjustment Policies in Developing Economies", WB Staff Working Paper (July 1981).

BARRET, Richard J. ve John CAVANAGH. Küresel Düşler, Çev. Gülderen ŞEN. İstanbul: Gençlik, 1995.

BORATAV, Korkut. "Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?", Küreselleşme: emperyalizm yerelcilik işçi sınıfı, Der. Ahmet TONAK . Ankara, 1997. 15-25.

-----"2000/2001 Krizinde Sermaye Hareketleri", Mülkiye Dergisi, XXV, 230, (2002), 207-220.

CHOMSKY, Noam. Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi, Çev. Ali ÇAKIROĞLU, Tuncay BİRKAN. İstanbul: Metis, 2000.

CHOSSUDOVSKY, Michel. Yoksulluğun Küreselleşmesi, Çev. Neşenur DOMANIÇ. İstanbul: Çiviyazıları, 1999.

DEĞER, M. Emin. Oltadaki Balık Türkiye. İstanbul, 1995.

DOLLAR, David ve Aart KRAAY. "Globalleşme ve Refahın Yayılması" Çev. Muhittin ATAMAN. Liberal Düşünce, 7, 27 (Yaz 2002), 65-73.

DPT. Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler. Ankara, 1995.

-----, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1999. Ankara, 2000.

ECONOMİST. "Küreselleşme Dosyası" Çev. Ahmet ALTIPARMAK vd. Türkiye Günlüğü, 66 (Yaz 2001), 115-152.

FALK, Richard. Yırtıcı Küreselleşme, Çev. Ali Çaksu. İstanbul: Küre, 2002.

GARTEN, E. Jeffry. Soğuk Barış. İstanbul: Sarmal, 1994.

GENİŞ, Şerife. "Küreselleşme ve Devlet", Mürekkap Dergisi, 15 (2000), 52-66.

GİDDENS, Anthony. Elimizden Kaçıp Giden Dünya. Çev. Osman Akınhay. İstanbul: Alfa, 2000.

-----, Üçüncü Yol. Çev. Nihat Şad. İstanbul: Birey, 2000.

GÖKDAYI, İsmail. Çevrenin Geleceği. İstanbul, 1997.

GÜNEŞ, Merih vd: "Input-Output Tablosu Sektör Tasnifine Göre Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma Eğilimleri", Ekonomik Yaklaşım, 8,26 (1996), 33-47.

HARVEY, David. Postmodernliğin Durumu, Çev. Sungur SAVRAN. İstanbul: Metis, 1999.

HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI. Web sayfası (www.treasury.gov.tr).

HİRSCHMAN, O. Albert. "Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi", Kalkınma İktisadı, Der. Fikret ŞENSES, Çev. Sedef ÖZTÜRK. İstanbul, 2001, 23-52.

HIRST, Paul ve Grahame THOMPSON. Küreselleşme Sorgulanıyor, Çev. Çağla ERDEM, Elif YÜCEL. Ankara: Dost, 2000.

-----, "The Problem of 'Globalization': international economic relations, national economic management and the formation of trading blocs", Economy and Society, Volume 21 (November 1992), 357-396.

-----, "Globalization and the Future of the Nation State", Economy and Society, Volume 24 (August 1995), 408-442.

-----."Globalization in one country? The peculiarities of the British", Economy and Society, Volume 29 (August 2000), 335-356.

HOBBSAWM, Eric. İmparatorluk Çağı, Çev. Vedat ASLAN. Ankara: Dost, 1999.

-----, Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991: Aşırılıklar Çağı, Çev. Yavuz ALOGAN. İstanbul: Sarmal, 1996.

IMF. Web sayfası (www.imf.org).

İŞIKLI, Alpaslan. Küresel Saldırı, Ulusal Devlet ve Sendikalar. Ankara, 2001.

KAZGAN, Gülten. Ekonomide Dış Açık Büyüme . İstanbul, 1988.

-----, Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri. İstanbul, 1995.

-----, Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi . İstanbul, 2002.

KAZGAN, Gülten ve Nail SATLIGAN vd. "Dünya Ekonomisi Nasıl Yönetiliyor", İktisat Dergisi, 416 (Ağustos 2001), 3-17.

KILIÇBAY, M. Ali. "Globalleşme, Kriz ve Kamu Yararı", Türkiye Günlüğü, 65 (Bahar 2001), 35-37.

-----, "Milliyetçiliğin Kimyası", Türkiye Günlüğü, 50 (Mart/Nisan 1998), 56-60.

MANİSALI, Erol. Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Sessiz Darbe. İstanbul, 2002.

MARSHALL, Gordon. Sosyoloji Sözlüğü, Çev. Osman AKINHAY, Derya KÖMÜRCÜ. Ankara: Bilim Sanat, 1999.

NAİSBİTT, John. Global Paradoks, Çev. Sinem GÜL. İstanbul: Sabah, 1994.

NEWMAN, Christopher. "Realizm: Küreselleşme ve Bağımsız Devlet" Çev. Muammer TÜRKER. Türkiye Günlüğü, 64 (Kış 2001), 79-87.

OECD. Economic Outlook. 55 (1994).

OHMAE, Kenichi. The End of Nation State. New York, 1995.

-----, "The Rise of the Region State" , Foreign Affairs, (Spring 1993), 78-87.

PIETERSE, N. Jan. "Fukuyama and liberal democracy: the ends of history", Economy and Society, Volume 22 (May 1993), 218-232.

SACHS, Jeffrey. "Küreselleşme ve İstihdam", Çev. Emel EVREN, Uğur DOLGUN, Küreselleşmenin İnsani Yüzü, Der. Veysel BOZKURT, İstanbul: 2000.

SERDENGEÇTİ, Süreyya. ODTÜ 6. Uluslararası Ekonomi Konferansı Açılış Konuşması. Ankara, (Eylül 2002).

SOMEL, Cem. "Bağımlılık Kuramı ve Güney Kore Deneyimi", Küreselleşme: emperyalizm yerelcilik işçi sınıfı, Der. Ahmet TONAK. Ankara, 1997, 65-110.

-----, "Dünya Sosyal Forumu: başka bir dünya mümkündür", İktisat, İşletme ve Finans, 203 (Şubat 2003), 6-18.

SÖNMEZ, Mustafa. 100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma. İstanbul, 2002.

STIGLITZ, E. Joseph. Küreselleşme: büyük hayal kırıklığı, Çev. Arzu TAŞÇIOĞLU ve Deniz VURAL. İstanbul: Plan B, 2002.

ŞAYLAN, Gencay. Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi. Ankara, 1995.

-----, Postmodernizm. Ankara, 2002.

ŞENGÜL, Tarkan. "Siyasal ve Mekansal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi", Küreselleşme: emperyalizm yerelcilik işçi sınıfı, Der. Ahmet TONAK. Ankara, 2000. 111-158.

TCMB. 2002 Yılı Para Politikası Sunumu (Eylül 2002).

-----, Web Sayfası (www.tcmb.gov.tr).

THE CENTRAL BANK OF THE REPUBLIC OF TURKEY. The Impact of Globalization on the Turkish Economy. Ankara, 2002.

THE FEDERAL RESERVE BANK OF ST. LOUIS. "Growth in the 1990s", International Economic Trends Annual Edition (July 1999).

TİMUR, Taner. Küreselleşme ve Demokrasi Krizi. Ankara, 2000.

TOKGÖZ, Erdinç. Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi . Ankara, 2001.

TONAK, Ahmet. "ÇTYA'nın Bağlamı: 'Küreselleşme' ve Yabancı Sermaye", Küreselleşme: emperyalizm yerelcilik işçi sınıfı, Der. Ahmet TONAK. Ankara, 1997. 27-44.

-----, "Niçin Küreselleşme Üzerine Bir Kitap Daha", Küreselleşme: emperyalizm yerelcilik işçi sınıfı, Der. Ahmet TONAK. Ankara, 1997. 7-13.

TOPRAK, Metin. Küreselleşme ve Kriz. Ankara, 2001.

UNCTAD. World Investment Report, New York, 1998.

UNDP. Human Development Report. New York, 1998.

URRY, John. "Küreselleşme ve Vatandaşlık" Çev. Davut HANER. Türkiye Günlüğü, 64 (Kış 2001), 88-99.

ÜŞÜR, İşaya. "Küreselcilik: Bir Değişmenin İdeolojisi Üzerine On Tez", Mülkiye Dergisi, XXV, 229 (2001), 127-130.

WALLERSTEIN, Immanuel ve Terence K. HOPKINS. Geçiş Çağı, Çev. Ender ABADOĞLU vd. İstanbul: Avesta, 2000.

WENT, Robert. Küreselleşme: neo liberal iddialar radikal yanıtlar, Çev. Emrah DİNÇ. İstanbul: Yazın, 2001.

WORLD BANK. Global Economic Prospects and the Developing Countries 2000. Washington DC, 2001.

-----, World Development Report 1994. New York, 1994.

-----, Web sayfası (www.worldbank.org).

World Trade Organization. "Doha 4 th. Ministerial Declaration", 14 November 2001.

YELDAN, Erinç. Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi. İstanbul, 2002.

YELSALI, M. Pınar. "Küreselleşme ve Toplumsal Kuram", Mürekkep Dergisi, 15 (2000), 67-88.

YILDIZOĞLU, Ergin. Globalleşme ve Kriz. İstanbul, 1996.

YILMAZ, Gaye. "Küreselleşme Sürecinde Devletlerin Rolü", İktisat Dergisi, 416 (Ağustos 2001), 28-39.

YURDAKUL, Funda. "Para Politikası ve Enflasyon: Türkiye İçin Genelden Özele İndirgenmiş Bir Model Tahmini", İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 57 (Nisan 1999), 93-102.

EK-1: Dünyanın En Büyük 100 Ekonomisi, 1998

	Ülke/Şirket	GSMH/Satışlar(milyar dolar)
1	ABD	7,922
2	Japonya	4,089
3	Almanya	2,122
4	Fransa	1,466
5	Birleşik Krallık	1,263
6	İtalya	1,166
7	Çin	928,9
8	Brezilya	758,0
9	Kanada	612,3
10	İspanya	553,6
11	Hindistan	421,2
12	Hollanda	388,9
14	Avustralya	380,6
15	Güney Kore	369,8
16	Rusya Federasyonu	337,9
17	Arjantin	324
18	İsviçre	284,8
19	Belçika	259,0
20	İsveç	226,8
21	Avusturya	217,1
22	Türkiye	200,5
23	Danimarka	176,3
24	General Motors	161,3
25	Hong Kong	158,2

26	Daimler Chrysler	154,6
27	Norveç	152,0
28	Polonya	150,7
29	Ford	144,4
30	Wal-Mart	139,2
31	Endonezya	138,5
32	Tayland	134,4
33	Finlandiya	124,2
34	Yunanistan	122,8
35	Güney Afrika	119,0
36	İran	109,6
37	Mitsui	109,3
38	Itochu	108,7
39	Mitsubishi	107,1
40	Portekiz	106,3
41	Kolombiya	106,6
42	Exxon	100,6
43	General Electric	100,4
45	Toyota	99,7
46	İsrail	95,1
47	Singapur	95,1
48	Royal Dutch/Shell	93,6
49	Marubeni	93,5
50	Sumitomo	89,0
51	IBM	81,6
52	Venezuela	81,3
53	Malezya	79,8
54	Mısır	79,2
55	Filipinler	78,8
56	AXA	78,7
57	Citi Group	76,4
58	Volkswagen	76,3

59	Nippon T&T	76,1
60	Şili	71,2
61	BP Amoco	68,3
62	Nissholwai	67,7
63	İrlanda	67,4
64	Nippon Life	66,3
65	Siemens	66,0
66	Allianz	64,8
67	Pakistan	63,1
68	Hitachi	62,4
69	Peru	61,0
70	US Postal Service	60,0
71	Matsushita Electric	59,7
72	Philip Morris	57,8
73	Ing Group	56,4
74	Boeing	56,1
75	Yeni Zellenda	55,7
76	AT&T	53,5
77	Sony	53,1
78	Metro	52,1
79	Çek Cumhuriyeti	51,8
80	Nissan	51,4
81	Fiat	50,9
82	Bank of America	50,7
83	Nestle	49,5
84	Credit Suisse	49,1
85	Honda	48,7
86	Birleşik Arap Emirlikleri	48,6
87	Assicurazoni Generali	48,4
88	Mobil	47,6
89	Hewlett-Packard	47,0
90	Cezayir	46,4

91	Macaristan	45,1
92	Deutsche Bank	45,1
93	Unilever	44,9
94	State Farm Insurance	44,6
95	Dai-ichi Mutual Life	44,4
96	Bangladeş	43,9
97	Veba Group	43,4
98	Hsbc Holdings	43,3
99	Fortis	43,2
100	Ukranya	42,7

Kaynak: www.worldbank.org

ÖZET

İnsanlık tarihinin son çeyrek yüzyılında yaşanan gelişmeleri açıklamak amacıyla kullanılan özgün kavramlardan biri olan küreselleşme, birbirinden çok farklı değerlendirmelere konu olmaktadır. Bu çalışma, günlük yaşamda ve bilimsel tartışmalarda yaygınlıkla kullanılan küreselleşme kavramına yüklenen farklı anlamları derli toplu bir biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Küreselleşmenin ortaya çıkışına kaynaklık eden Soğuk Savaş sonrası gelişmeler, insanlığın tek kutuplu dünya adı verilen bir dönemden geçtiğini ortaya koymaktadır. Yeni Dünya Düzeni kavramıyla karşılanan bu süreç, kendisine yüklenen anlam ve umutları boşa çıkarmıştır. İdeolojilerin öldüğüne ve insanlığın bütünleştiğine yönelik küreselci söylemler, artan çelişkiler ve istikrarsızlık karşısında eski gücünü yitirmeye başlamıştır. Yeni Dünya Düzeni hem felsefesi hem de getirdiği kurumlar açısından sert eleştiri ve eylemlerle karşılaşmaktadır. Eşitsizliğin, yoksulluğun; küreselleşmeden yarar sağlayan ülkelerde bile artış eğiliminde olması yeni arayışları gündeme getirmektedir. Çalışmada küreselleşmenin dünya halkları üzerindeki etkileri çok boyutlu olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

İnsanlığın büyük bir bölümünün zihninde olumsuz çağrışımlar yapan küreselleşme kavramının içeriğinin farklılaştırılmasına yönelik arayışlar, içinde bulunulan süreçte önemini arttırmaktadır. Küreselleşme sürecinin 21. yüzyılın başında yaşanan çarpıcı gelişmeler ışığında nasıl bir görünüme kavuşacağı çalışmada yanıtı aranan sorular arasındadır.

SUMMARY

The globalization concept that used to explain the progresses in the last decade of world history has been a subject in different respects. This study aims to put forward these different senses, which is widely loaded to the globalization concept in daily life and scientific discussions, in a compact form.

The innovations after the Cold War period, which reveals this concept, implies that humanity is living a one sided polarization period. This New World Order has created disappointment in the manner of expectations and its meaning. Globalism speeches, which asserts ideologies have died and humanity has integrated, has weakened against increasing dilemmas and unstabilities. The New World Order's institutions and philosophy has been faced of violent critiques and actions. Because the inequality and poverty has been increasing tendency even in the countries take advantage from globalization, the new seekings are being popular. In this study, the effects of globalization on the world nations has been tried to examine in several ways.

The new seekings directed to change the content of the globalization concept, which associate negative complications in people's imaginations, is growing its importance. The question of how the globalization progress has reached a position in an atmosphere illuminated by the shocking innovations at the beginning of the 21st century is a question among others have been taken in this study.